

*„A nekifeszült
mentő-akarát”*

KUNCZ-EMLÉKKONFERENCIA

*„A nekifeszült
mentő-akarát”*

KUNCZ-EMLÉKKONFERENCIA

Szerkesztette:

BOKA LÁSZLÓ – BROK BERNADETT

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
és a Magyar Művészeti Akadémia
Budapest, 2019

A kiadásért felel az OSZK főigazgatója és az MMA elnöke

www.oszk.hu/kiadvanyok
www.mmakiado.hu

ISBN: 978-963-200-694-9

Borító- és kötetterv: Vincze Judit
korrektúra:
nyomta és kötötte:

*„Annyi börtön van a világon,
amiről az emberek nem tudnak,
talán még azok sem,
akik magukban hordozzák”...
(Kuncz Aladár)*

Jeney Éva emlékének

© szerzők és szerkesztők, 2019
© Országos Széchényi Könyvtár, 2019
© MMA Kiadó, 2019

Tartalom

<i>Köszöntő gondolatok</i>	9
RÓZSAFALVI ZSUZSANNA	
<i>Kuncz Aladár egyetemi évei és tanárai</i> – <i>eddig ismeretlen dokumentumok tükrében</i>	15
BOKA LÁSZLÓ	
<i>Az értekező Kuncz Aladár</i> – <i>korai monográfiái fényében</i>	29
BUDA ATTILA	
<i>Ambrus Zoltán, Kuncz Aladár</i> – <i>és az első világháború</i>	47
JENEY ÉVA	
<i>„sorsom már készen volt bennem”</i> – <i>a Fekete kolostor előzményei</i>	57
JUHÁSZ ANDREA	
<i>Kuncz Aladár és a regény</i> – <i>megjegyzések a Fekete kolostor műfajának kérdéséhez</i>	73

BROK BERNADETT

„a szerelemnek még borzalmasabb látványa”

– *szexualitás és zsenifogalom a Fekete kolostorban* 91

LÁNG GUSZTÁV

Felleg a város felett 101

POMOGÁTS BÉLA

Kuncz Aladár és az erdélyi magyar irodalom megszervezése

– *eszmék és eszmények* 107

MÓZES HUBA

Az emberi élet és kultúra értéke

– *Kuncz Aladár és az Erdélyi Helikon intézményhármasa* 119

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Akiket Kuncz bevett volna a kánonba,

mégis kimaradtak belőle 129

VINCZE FERENC

A megszólítás mint Kuncz Aladár megidézése

– *Dsida Jenő Kuncz-versei* 141

SASHEGYI GÁBOR

Kuncz Aladár és a műfordítás 151

Köszöntő gondolatok¹

– „A nekifeszült mentő-akarát” című
Kuncz Aladár-emlékkonferencia elé

Felszállt a vészjel, és körülrepült
Viharmadárként a föld kerekén:
Búvárhajó... kínai partvidék...
Bent emberek és fogyó oxigén.
Léleketállító órák, napok,
Aztán az utolsó helyzetjelentés:
Megtettünk mindent, amit tehetett
Ember, tudás, hatalom, szeretet.
Próbáltuk kiemelni.
Nem tudjuk kiemelni.
Sorsára hagyjuk.

Drága Barátom, amíg haldokoltál,
S tűnt a remény, fogyott az oxigén:
Ama távoli, elmerült hajóval
Kapcsoltalak lélekben folyton én.
Rokona volt az minden elveszettnek,
A társtalan haldoklás egymaga, -
A feladottság, az elengedettség,
A menthetlenség szimboluma.
S Te is az voltál, jaj, Te is, Te is.
A nekifeszült mentő-akarát

¹ A konferenciára, s az azt záró kerekasztal-beszélgetésre 2018. október 4.-én került sor az OSZK Disztermében. Jelen írás az eredeti megnyitószöveg fölhasználásával készült.

Visszahanyatlott tehetetlenül,
S én hallottam, ahogy a világ-végzet
Egy rettentő refrénbe tömörül:
Nem tudjuk kiemelni.
Nem tudjuk kiemelni.
Nem tudjuk kiemelni.

Reményik Sándor Kuncz Aladár emlékének ajánlott verse (*Sorsunkra hagyva*) egy, a kínai partok közelében elsüllyedt hajó allegóriájára épít: „Nem tudjuk kiemelni. Nem tudjuk kiemelni. Nem tudjuk kiemelni” – ismétli tragikusan háromszor az 1931. július 13-án, Kolozsvárott született vers zárósoraiban, mely a jóbarát Kuncz kórházi haldoklását, agonizálását „Ama távoli, elmerült hajóval” kapcsolja a poézis nyelvén fenségesen és megrázóan, gondolatban össze.

Konferencia-kötetünk választott címe mindazonáltal nem az igen korán, mindössze 45 évesen halálos ágyon fekvő ember utolsó földi napjaira, az őt menteni megkísérlők hősies igyekezetére, az itt maradtak döbbenetére és magukra-hagyatottság érzetére, mintsem Kuncz egész alkotó lényének emberfeletti, mentő munkájára utal elsődlegesen: kiemelkedő irodalomszervezői tevékenységére, csodálni való teherbírására, páratlan diplomáciai érzékére, s persze igényes szerkesztői munkásságára – főként élete utolsó, Erdélyben töltött évtizedében. És ha megengedik – látszólag kissé szerénytelen módon – valamelyest arra a munkára is, amit mi, páran, 2014-től folytatunk az életmű nagyobb fokú elismertetéséért, a fehér foltok és ismeretlen szövegek, homályban hagyott szegmensek tényleges felfedéséért. Tragikus és megrázó, hogy mire e sorokat a szerkesztett kötet számára leírom, a Kuncz-kutatócsoport lelkes szakmai stábjából eggyel megfogyatkoztunk, s az emlékkonferencia egyik meghatározó előadója, Jeney Éva már nincs többé közöttünk. Ha úgy tetszik, ő egy lépéssel már biztosan közelebb került Kuncz Dadihoz. Alighanem az önkéntességben, kitartásban, egy jó célért, egyszerre az erdélyi és összmagyar irodalom értékeiért folytatott küzdelemben és önfeláldozásban is bizonyosan... E földi létben alig tíz esztendővel adatott neki is csak több, mint Kuncz Aladárnak. E kötetet az ő drága emlékének is ajánljuk!

*

Amikor Kuncz kettétört életére, fiatal korára, ugyanakkor felkészült és élettapasztalatokkal teli egyéniségére tekintünk, akkor a jó diplomata, a vi-

lágnezeteket (és ezek mentén formálódó platformokat) egybebekítő egyén mellett – akit többek között Tamási Áron is megidézett –, a bohém, játékos és vitázó kedvű Kunczról sem szabad elfeledkeznünk. Németh Andor írta róla a *Nyugatban*: „Ugy láttam utoljára, ahogy gyerekszemmel Kolozsvárt először láttam: világfinak, könnyűnek”.² A diplomata, a világfí Kolozsvárra hazatérve komoly szervező munkába kezdett, s feladatai révén munkássága a literary gentleman-től a jó helyzetfelismerő realpolitikuson át a tudatos irodalmi kanonizátorig terjedt. Az irodalomszervező és a szépíró viszonyáról szintén Németh jegyezte le, hogy: „Kuncz Aladár mindig írt, a *Fekete kolostor* előtt is után is –, de egyéb írásai s a *Fekete kolostor* között alig van kapcsolat. Azok sima, minden ízükben kulturált, kissé feminin tárcák és regények, francia receptre készült delikát, de fűszertelen irodalmi csemegék, egy literary gentleman ízléses játszadozásai. Emez szenvedély, láng, lobogás, füst és korom. Azok egy irodalmi pálya emléknymoi, ez az élete. Kuncz Aladár akkor lett íróvá, mikor a «tehetségéből» kiszabadult.”³ Németh megállapításával könnyedén lehetne ma már vitázni! Egyrészt Németh nem ismerte az értekezői munkák javát (azok kiadatatlanságánál, publikálatatlanságuknál fogva), másrészt azért is, mert Kuncz írói és irodalomszervezői énje nehezen lenne szétválasztható, amit az utóbbi évek kutatásai minden irányból csak megerősítettek. Így ma inkább azt mondhatjuk: vállalt szervezői, szerkesztői és kritikusi szerepe nélkül nem csupán a saját írói életpályának, de az 1920-as évek erdélyi magyar irodalmának fellendüléséről és révbe éréséről is aligha beszélhetnénk. Hasonló gondolatokat számosan megírtak persze (így Ligeti Ernő, Schöpflin Aladár vagy éppen Lakatos Imre is), akik mind a tragikus halál és a főmű összekapcsolásával óhatatlanul – s talán akarataikon kívül is – a Kuncz körüli kultuszt építették elsődlegesen, a feltárandó művek filológiai vizsgálatára ösztönzés sokszor kiméletlenebb feladata helyett. Az *Erdélyi Helikon* 1931. augusztus-szeptemberi, Kuncz Aladárt búcsúztató számában olvasható emlékezések – köztük a fentebb említett Lakatosé is, aki „tragikus remekmű”-ről beszélt⁴ –, a barátok és íróársak személyes vesztesége mellett arra is emlékeztettek ugyanakkor, amit Reményik Sándor így fogalmazott meg

² Németh Andor, *Emlékezés Kuncz Aladárról*, Nyugat, 1933/13–14., illetve: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00560/17518.htm>

³ Uo.

⁴ Nem véletlenül, hiszen ő Kuncz fogolytársa, internálásának az erdélyi írók között egyetlen tanúja is volt, akinek biztató szavai is kellettek a főmű végső formában történő megírására, magából való kiírására.

a 6. marosvécsi találkozón: „amit egyetemesen veszítettünk benne: irodalom, kisebbségi élet, magyarság, Erdély”.⁵ Valóban. E négyes pillért járják körül e kötet tanulmányai is.

Amikor a helikoni tömörülés meghirdeti ismeretes pályázatát a *Magyar Irodalomtörténet* megírására, amit majd Szerb Antal remek munkája nyer el, Kuncz „egyik legkedvesebb terve” valósul meg. S bár az eredményhirdetéskor ő már nincs az élők sorában, a nyertes munkához előszót író Makkai Sándor „kegyes kötelességként”, Kuncz adományaként ír a pályadíjról. A Helikon 1931. júliusi összejövételén tudniillik arról döntött, hogy a báró Kemény János és felesége által alapított, harmincezer lejes Irodalmi Nagydíjat a *Fekete kolostornak* ítéli. Miután szerzője ezt már nem vehette át, az ő kedves tervének megvalósítása érdekében a díjat a Szerb-féle *Magyar Irodalomtörténet* későbbi pályadíjához csatolták, Kuncz Aladár „nemes adománya”-ként jegyezve fel mindezt. Makkai magyarázatot is ad a halála után is adományt küldő, hagyatékot testáló Kunczról, mert ahogyan Makkai írta, „ő, aki művében él közöttünk, ezáltal is, »holta után is beszél«.”⁶ Talán nem kell e konferenciakötet nyitó soraiban különösebben részleteznem, hogy ezt az örökléte megelőlegező gesztus mennyire szemben áll már a „Nem tudjuk kiemelni” még lemondó rezignáltságával, fájdalmas, sokszerű felismerésével. A két pillanat közt pedig alig pár hét telt el mindösszesen. Ez a „holta után is beszélés” s annak relatív felismerése mindenesetre nem csupán a főmű elsöprő sikerére igaz. Mert ugyan Kuncz könyve, főműve többes értelemben is „rendkívüli jelenség: egy témán, egy élményen nagyra nőtt egy író”⁷ – ahogyan Schöpflin remekül meglátta annak idején –, de alighanem téves az azóta elterjedt egykönyves író beidegződése, annak meglehetősen kényelmes, sőt felületes megfogalmazása. Az új életműsorozat – a *Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái*⁸ – éppen ezt az elnagyolt képet hivatott árnyalni, illetve meg- és felmutatni, hogy a tanár, kritikus, értekező, szerkesztő és irodalomszervező Kuncz Aladár több műfajban is valóban maradandót alkotott.

5 Lásd erről többek között Kántor Lajos, *Játék vagy program?* című írását, In *Kuncz Aladár emlékezete*, szerk. Pomogáts Béla, Kolozsvár, Polis, 2013., 312–331.

6 MAKKAI Sándor, *Előszó*, In Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Magvető, 1997., 8.

7 SCHÖPFLIN Aladár, *A fekete kolostor. Prágai Magyar Hírlap*, 1930. június 7., 8.

8 A sorozat az Országos Széchényi Könyvtár Tudományos Igazgatósága által szervezett kutatócsoport és a kolozsvári Kriterion kiadó összefogása révén immáron négy kötetnél jár, s mire e konferencia szerkesztett, válogatott anyaga napvilágot lát, már a sorozat ötödik kötete is elhagyja a nyomdát.

Jelen kötetünk – mely az említett Kutatócsoport, illetve az OSZK és az MMA támogatása, építő összefogása révén valósul meg – az életmű különböző szegmenseibe kalauzol bennünket. Elsődlegesen nem kultikus tisztelgésre vállalkozik, hanem a Kuncz-filológia és az újabb kutatások eredményeinek felmutatását tűzi ki célul, hiszen az új életmű-sorozat eddigi tagjai, kötetei kivétel nélkül új, fajsúlyos információkat hoztak a felszínre, másrészt éppen Kuncz szelleméhez híven a közös gondolkodásra és érdemi, szakmai vitára kíván fórumot biztosítani. Lakatos Imre jegyezte fel Kuncz jelleméről, személyéről, hogy az „idegenkedéssel viselkedett a világnézetek által korlátolt emberek iránt [...] nem volt hajlandó kedvükért józan kritikáját igába hajtani. Emellett azonban hallatlanul megértő tudott lenni az ellenkező véleményekkel szemben is.” Úgy gondolom, e nyitottság, kritikai szigor, alázat és szakmai erudíció tudatában tiszteleghetünk csak munkássága, életműve előtt méltó módon.

Boka László

RÓZSAFALVI ZSUZSANNA

*Kuncz Aladár egyetemi évei és tanárai
– Eddig ismeretlen dokumentumok tükrében*

Kuncz Aladár egyetemi éveinek és korai pályakezdésének időszakát források hiányában szűkszavúan érintették a korábbi szakmunkák, s jobbra csak a korabeli egyetemi társak visszaemlékezéseiből lehetett következtetni az irodalomtörténeti ambíciókat dédelgető pályakezdő fiatalember Budapesti Egyetemen eltöltött éveire, a diplomát követő doktorárius időpontjára, valamint azokra a tanáira, akik meghatározó élményt és inspirációt jelenthettek számára. Egyetemi végbizonyítványainak, indexének sorsa ismeretlen, jelenlegi tudásunk szerint nem maradt fenn sem hagyatéknak azon részében, melynek zömét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi a Jancsó Elemér fond részeként, sem magántulajdonban. Ennek az időszaknak a feltárása mindazonáltal nem csupán a faktografikus adatok tisztázása miatt fontos, hanem azért is, mert információval szolgálhatnak a Kunczot ért hatásokról és inspirációkról, illetve – feltételezésem szerint – következtetések is levonhatók a tudóspálya torzóban-maradására vonatkozólag. Tanulmányomban, ha e hiátusnak nem is a teljes felszámolására, de néhány eddig ismeretlen forrás közzétételére vállalkozom annak a négy, az ELTE Levéltárából származó iratnak az ismertetésével, melyek az egyetemen 1903 és 1907 között töltött időszaknak a hivatalos dokumentumai. Ezen iratokat a közelmúltban a Budapesti Egyetemnek a hallgatók vizsgaadatait rögzítő archívumában sikerült fellelnem.

Az egyetemi évek a források tükrében

Kuncz Aladár 1903-ban hagyta el Kolozsvárt, ahol a Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett ez év június 17-én. Nem egyedül, hanem Laczkó Géza és Török Pál társaságában érkezett Kolozsvárról Budapestre, hogy elfoglalják helyüket az Eötvös Collegiumban és megkezdhessék egyetemi tanulmányaikat. Laczkó *Csillag u. 2.* című kései visszaemlékezésében meg is örökíti ezt a szimbolikus, azaz nem csak valóságos, effektív utat, hanem a belső és egyben intellektuális utazásnak e fontos állomását: „1903 szeptemberének első napjaiban három fiatalember kelt tekintélyes útra Kolozsvárról, a nagy lehetőségek, a nagy vágyak, a mindenáron élni akarás városából. A tankerületi főigazgató egyik fia, a református gimnáziumból egy fiú s egy színészgyerek. A főigazgató úr népes családjából csak egy küldöttség – szeretettel, hetykén, csúfolódó fivérek – a református fiú komoly szülei s a színészgyerek anyaságában büszke mamája kísérték ki a vonathoz a tanács-csal-kaláccsal bőven ellátott három költözőkötőt. Titkolt könnyel öntözött áhítat lebegett fejük fölött: az Eötvös Collegiumba utaznak Pestre, zsebükben a bizonyosság, Bartoniek Géza igazgató hívólevele s a tizenégy kemény ezüstkoronáért vásárolt tábornoki vöröscsíkos, zöld színű kartonjegy, nem holmi egyszínű barna, amilyennel harmadikon és személyvonaton utazik a Baross-zóna világában ide-oda igyekvő közönséges halandó. Az egész társaság, mérget vennék rá, nemigen tudta, mi is az az Eötvös Collegium, eövel és nagy cével...”¹ Laczkó visszaemlékezésének hitelességét erősíti az a korabeli lapközlemény, mely a *Független Magyarország* hasábjain jelent meg: „A Báró Eötvös József-kollégium ez évi pályázatán 68 jelesen érettségizett középiskolai tanuló vett részt, kik közül dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter döntése folytán a következők vétettek fel: »Kräuter Ferenc, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Pózna Lajos, Szénfy Zoltán és Sztrinszky Aladár állami javadalmazású helyeikre; Kovács Dezső, Nagy József, Nádasdi Dániel, Thomay Béla és Török Pál féljavadalmazású helyekre.«”²

Hogy mit is jelentett a francia mintára, az Ecole Normale-t szem előtt tartva megszervezett és 1895-ben megnyílt, az akkor még a Lónyay utca és a Vámház körút sarkán elhelyezkedő, Csillag utcában működő intézmény, az inkább szellemi mint anyagi valóságnak látszó kollégium

1 Laczkó Géza, *Csillag utca 2.*, *Valóság*, 1978., 11. sz., 24.

2 Felvétel az Eötvös-kollégiumba, *Független Magyarország*, 1903. augusztus 20, 23.

a fenti szöveg írója szerint a „főigazgató úr szentimentális mosolyt és Kisfaludy-hajat viselő fia”, azaz Kuncz Aladár számára, azt számos, az életutat áttekintő írás részletezően kifejti.³ Háttérrel, szellemi töltekezést, világnézetet, kapcsolati hálót, a későbbi hazai szellemi élet meghatározó alakjainak, így Kodály Zoltánnak, Balázs Bélának, Benedek Marcellnek, Szabó Dezsőnek a barátságát, és kiváló pedagógusok, tudósok (pl. Horváth János) hatását.⁴ Hasonlóképpen mély benyomást tett rá tanára, a kollégiumot igazgató Bartoniek Géza. Pomogáts Béla Kuncz-monográfiájában találóan összegezi a kollégium és Bartoniek szerepét: „A kollégium ezekben az években válik a pedagógiai műhellyé, mely évtizedekig írók és tudósok nemzedékeit neveli fel. Az alapító és kurátor: Eötvös Loránd liberális szellemben indította útjára az intézetet, az igazgató, Bartoniek Géza pedig valódi otthont és műhelyt teremtett falai között.”⁵ A három barát a kollégium épületében is jól elkülönülő szellemi műhelyben külön utakon indult: Kuncz a klasszikus osztályba, Laczkó a modernekhez, Török a történész csoportba került. Ez a klasszikus, azaz filológiai-irodalomtörténeti irányultság Kunczot egyetemi képzésében is kíséri.

Az Eötvös Collegium – amely miként ezt Kosáry Domonkos az intézményről írott tanulmányában hangsúlyozta⁶ is – a tanárjelölteknek a pályájukra való felkészülés elméleti és gyakorlati valamint szakmai háttérét biztosította – az egyetemi képzés mellett. De mit is tudunk az anyaintézménybeli évekről, a budapesti királyi egyetemen eltöltött évekről? Kuncz és a vele egy évfolyamban kezdő Laczkó Géza, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula számos tanáregyéniséggel találkozhatott a Budapesti Egyetemen. Kuncz fő tárgyát, a magyar irodalmat több meghatározó szellemiségű és egyéniségű tanár tanította ez idő tájt. Heinrich Gusztáv, a német mintákat követő, a Wilhelm Scherer-féle pozitivista és szövegkritikai szempontrendszer művelője volt. Beöthy Zsolt, aki a Gyulai-féle, konzervatívabb szellemiségű történeti és nemzetkarakterológiai szempontokat egyszerre

3 Lásd még Laczkó Géza, *Az Eötvös-collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa, Nyugat*, 1920, augusztus.

4 Évfolyamtársai között volt még Kodály Zoltán, Szegfű Gyula, Bauer Herbert (Balázs Béla), Trócsányi Zoltán, Paizs Dezső. Vö.: VÉBER Károly, Laczkó Géza emlékezése a régi Eötvös kollégiumra, *Valóság*, 1938, 11. sz. 22–23.

5 POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Bp., Akadémiai, 1968., 15. [Irodalomtörténeti Füzetek]

6 KOSÁRY Domonkos, *Az Eötvös Collegium történetéből*, In *Tanulmányok az Eötvös kollégium történetéből*, Bp., Eötvös József Kollégium, 1989. [Eötvös-Füzetek]

érvényesítő hazai irodalomtörténet-írás képviselője, a századelő első két évtizedében az alapvizsgák és szakzáró vizsgák vezetője, nem mellesleg a Kisfaludy Társaság és az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöke, az akadémiai pályázatok és a tanárvizsgáló bizottságok állandó tagja, elnöke.⁷

A későbbi nyugatosok körében népszerű Négyesy László az akkori irodalmi segédtudományok, azaz költészet- és szónoklattan, stilisztika tanára és egyben a tanárvizsgáló bizottságnak is tagja, szintén jelentős hatással volt Kunczra.⁸ A legnagyobb befolyást mégis az 1904. december 30-án az egyetem rendes tanárává kinevetett, a Gervinus és Taine módszerét ötvöző, a hazai szellemtörténeti illetve kultúrtörténeti módszer képviselőjeként számon tartott Riedl Frigyes, a magyar irodalomtörténetet ny. r. tanára gyakorolta a pályakezdő Kunczra. A hallgatók körében rendkívüli népszerűsége szert tett Riedl 1905-től a modern filológiai szemináriumot vezette,⁹ s Kunczknak később konzulense és szakdolgozati bírálója is lett egyben.

Az ELTE Levéltárában található *Bölcsészettudományi távozási vagy végbizonyítványok*, illetve a *Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság jegyzőkönyvei és törzskönyvei* személyesebb vonatkozású adatokat tartalmaztak, hiszen az irattári anyagok elvben a frissen végzett hallgatók valamennyi képzési és vizsgadatait megőrizték. Így van ez a Kunczra vonatkozó iratok esetében is, ugyanis az 1907-től végzett hallgatók adatainak zöme fennmaradt az ELTE Levéltárának A Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak törzskönyvei, végbizonyítványait és távozási bizonyítványait összegyűjtő dokumentumegyiségben. Az egyetemi törzskönyvi bejegyzésen (1. a. sz. melléklet) és a lecke-könyvek tartalmát kumuláló *anyakönyvi igazolványon* (2. sz. melléklet) jól nyomon követhetőek a diploma megszerzésének főbb szakaszai. A 2793-as törzskönyvi számú Kuncz Aladár 1903 őszén iratkozott be magyar–latin–görög szakon. A korabeli képzésrendnek megfelelően négy félév alatt, tehát 1905 tavaszára jutott el az alapvizsgálati szakasz végéig, melyen a három, párhuzamosan végzett szak valamennyi tárgyából számot kellett adnia. Az alapvizsgálat a mai, illetve a közelmúlt képzési rendszerének semelyik

7 Vö.: *A budapesti Királyi magyar tudományegyetem almanachja a MDCCCIII–MDCCCCIV. tanévre*, Bp., Magyar Királyi Tudomány-egyetem Nyomda, 1904., 46.

8 Uo., 48.

9 *A budapesti Királyi magyar tudományegyetem almanachja a MDCCCIV–MDCCCCV. tanévre*, Bp., Magyar Királyi Tudomány-egyetem Nyomda, 1905., 55.

terminusával nem feleltethető meg, lényegében egyfajta, a szakok alapozó szakaszának kumulatív szigorlata. Kuncz vizsgaeredményein látható, hogy a magyar szakon írt dicséretes záródolgozat ellenére a Beöthy elnöktele alatt zajló alapvizsgálaton jó eredménnyel végzett. Ugyanekkor a klasszika-filológus, szótárszerkesztő akadémikusnál, Bartal Antalnál a latin, illetve a szintén kolozsvári születésű és szintén klasszika-filológus Hegedüs Istvánnál a görög tárgyból is hasonló, azaz jó minősítést szerzett.

A lecke-könyv tartalma.
Anyakönyvi igazolvány.

Kelet			A kiállító hatóság	Jegyzet
év	h ó	nap		
1903	zeptember	25.	Budapesti egyetem	

F é l é v e k.

Tan-		A látogatott főiskola	Jegyzet
év	félév		
1903/04	I.	Budapesti egyetem (11 tárgy 26 óra) 1903 sept. 25. – 5667.	
1903/04	II.	Budapesti egyetem (15 tárgy 30 óra) 1904 jan. 26. – 4867.	
1904/05	I.	Budapesti egyetem (13 tárgy 21 óra) 1904 sept. 21. – 5432.	
1904/05	II.	Budapesti egyetem (13 tárgy 21 óra) 1905 jan. 19. – 3449.	
1905/06	I.	Budapesti egyetem (11 tárgy 26 óra) 1905 sept. 26. – 4291.	
1905/06	II.	Budapesti egyetem (11 tárgy 26 óra) 1906 jan. 24. – 3712.	
1906/07	I.	Budapesti egyetem (11 tárgy 25 óra) 1906 sept. 13. – 3737.	
1906/07	II.	Budapesti egyetem (11 tárgy 25 óra) 1907 jan. 18. – 4357.	

Vizsgálatok.

A vizsgálat				Jegyzet
neve és tárgya	száma	kelte	eredménye	

Anyakönyvi igazolvány

51.	Ballaéri János 1881. márc. 19-án 26 éves, római káth.	Zala-udvardi gyórk. k. meze.	1907 június 12.
52.	Banás Mihály 1885. szept. 22. 22 éves, evangélik.	Pártmeze.	1907 június 13.
53.	Kuncz Aladár 1886. január 1-én 21 éves, római káth.	Urad meze.	1907 május 13.
54.	Miskolczi István 1881. október 1-én 26 éves, római káth.	Szeged meze.	1907 június 13.

Egyetemi törzskönyv

A korabeli, 1895-től érvényben lévő tanrend értelmében további két év állt a hallgatók rendelkezésére, hogy a végső záróvizsgáláig eljussanak, melynek befejező eseménye a tanári és/vagy bölcsészdoktori vizsgálat, szigorlat volt. Kuncz mindkét képzést elvégezte, melyekről oklevelet is szerzett. Az *Egyetemi anyakönyvi* bejegyzésből (3. sz. melléklet) tudható, hogy a 2793-as azonosítószámú Kuncz Aladár az abszolváláshoz szükséges záródolgozatát, melyet Toldy Ferencről írt, a jelölt 1907 tavaszán, egészen pontosan március 26-án adta le. Ezt követően a vizsgatételek és -témák kijelölésére kérte fel az egyetem Kuncz tanárait, Bartal Antalt és a szakdolgozatát is irányító Riedl Frigyest. Májusig tanárai elolvasták a záródolgozatot, s 1907. május 17-én Riedl is elkészült annak értékelésével. A szakvizsgálatra tehát 1907. május 18-án került sor a fentebb már felsorolt tanárok jelenlétében, kiegészülve a nyelvészeti vizsgaszakasszal, mely Szinnyei József vezetésével zajlott. A *Budapesti Hírlap* közölte az 1907 nyarán szigorlatozó, illetve a leendő bölcsészdoktorok nevét is, melyeket a korabeli záróvizsgálati dokumentumok is megőriztek. Közöttük

több évfolyam- és szaktársáét, a latin-magyar szakos, későbbi piarista szerzetes, piarista pap, egyetemi tanár Korniss Gyulaét, az egyetemet már korábban megkezdő, nagyváradi származású Ritoók Emmáét vagy a Brassói születésű irodalomtörténész, romanista, egyetemi tanár, Sulica Szilárdét.¹⁰

2793.	Kuncz Aladár
1905 május 18.	Magyar- latin-görög vallamis-gálat. Zarthelyi Beothy: dícséretes Nóbelius elvétel: Beothy Magyar Beothy: jó Latin Bartal: jó Görög Hegedüs: jó Készségszolgálat: megfelelt.
1907 márc. 26.	Záródolgozat: Bartal, dicsegetés a Magyaroké, megfelelt.
1907 május 17.	Bartal, K. tang. beszámoló a Magyaroké, megfelelt.
1907 május 18.	Bölcsészvizsgálat: Béni, Riedl dicsegetés, Bartal, dícséretes Zarthelyi, Szinnyei, jó, Bartal, dícséretes Elnökök: Beothy Magyar, Riedl, Szinnyei, jó Latin, Bartal, dícséretes
1908 május 11.	Pedagógiai vizsgálat: Zarthelyi, Hegedüs, előadás Zarthelyi, elvétel: Beothy Készítés: Hegedüs, előadás Pedagógiai: Hegedüs: jó

Egyetemi anyakönyv

Mint szó volt róla, Kuncz nemcsak bölcsészdoktori, hanem középiskolai tanári oklevelet is szerzett, azonban ezt majd egy éves késéssel abszolválta, ugyanis pedagógiai szakvizsgáját csak 1908 májusában tette le Alexander Bernát és

¹⁰ Az 1907-ben a bölcsészkaron doktori szigorlatot teljesítők névsora: Ányos István, Galamb Sándor, Germanus Gyula, Hollendonner Ferenc, Jánosi Imre, Kaszák József, Kenczel Hugó, Koch István, Kornis Gyula, Kuncz Aladár, Lengyel Géza, Marót Károly, Miskolczi István, Pell Mariska, Pintés Ödön, Rapaics Raimond, Ritoók Emma, Ruhmann Jenő, Seni Valér, Sulica Szilárd, Szűcs Adolf. Vö.: A főiskolák kiténtetettjei, *Budapesti Hírlap*, 1907, szeptember 3., 13.

Medveczky Frigyes professzorok előtt, szintén Beöthy Zsolt elnökletével. Ez némileg eltért a megszokott időütemezéstől. Elképzelhető, hogy az ifjú tanárjelölt a közben könyvvé szerkesztett szakdolgozatán munkálkodott, így a szakvizsga teljesítését némi késedelemmel tudta csak abszolválni. Ez a dátum azonban magyarázza, hogy Kuncz miért csak 1908 őszén kezdett tanítani a VI. kerületi állami főgimnáziumban.

A disszertáció

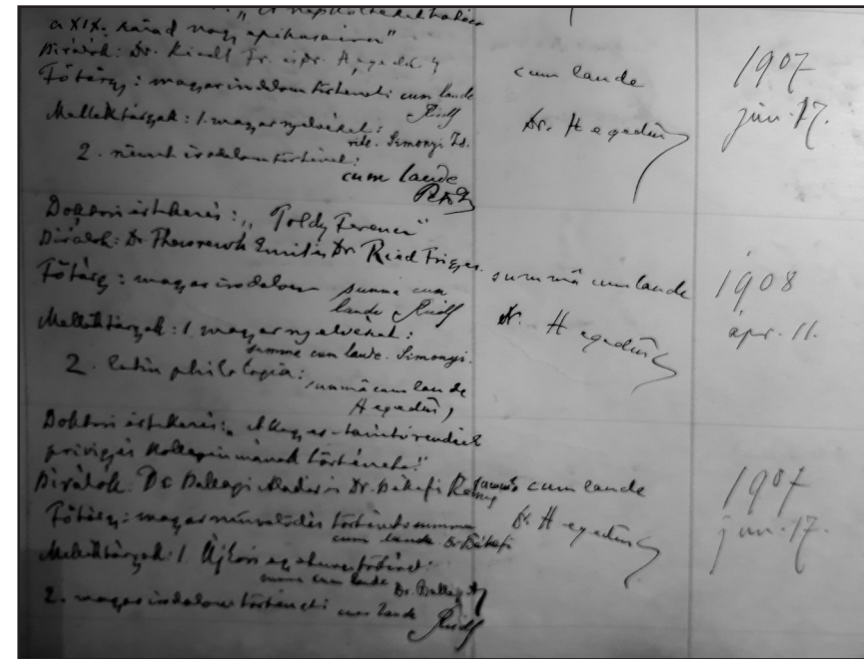
Az *egyetemi törzskönyv* (1. b. sz. melléklet) és a *végbizonyítvány* (4. sz. melléklet) a doktori disszertáció védésének körülményeit és idejét is pontosan dokumentálja. A budapesti magyar királyi egyetemen a szokásoknak megfelelően elvégzett nyolc félévet és annak szakzáróvizsgáját követően került sor a disszertációs védésre, melynek címe az ifjú jelölt esetében *Toldy Ferenc* volt. Kunczot témaválasztásában orientálhatta az 1905-ös Toldy-jubileum, mely ráirányította a figyelmet a hazai irodalomtörténet-írás úttörőjének életművére, és annak szintetizáló feldolgozásának hiátusára. Ezen alkalomból több tanára – pl. Szinnyei, Riedl is – jelentkezett publikációval, s maga Kuncz is írt egy rövidke cikket a *Szepesi Hírnök* című folyóirat számára,¹¹ de végső soron a sokat hivatkozott és az egyetemi oktatás egyik alappilléreinek számító életmű egésze feltáratlan volt.

A szintézisek korát élő és a portréírást preferáló tudományos közösség részét képező egyetemi oktatásban azonban ezen időszakban jelennek meg disszertációs témaként az akadémikus, tanár és tudós életrajzok.¹² Mindezek együttesen alakíthatták Kuncz választott témájának formálódását. Ráadásul Toldy életművének összegzése kiindulópont is lehetett későbbi tudománytörténeti és -elméleti vizsgálódásainak.¹³

11 KUNCZ Aladár, Toldy Ferenc Felsőmagyarországi útja, *Szepesi Hírnök*, 1906. június 23., 25.sz. 3–4.

12 A szintén évfolyamtárs Rédey Tivadar 1909-ben megjelent disszertációjának témája Riedl munkatársának, barátjának életrajza volt. Vö.: RÉDEY Tivadar, *Péterfy Jenő*, Bp., 1909.

13 Lásd erről BOKA László, *A szintetizátor, ifjú Kuncz Aladár*, in KUNCZ Aladár, *Monográfiák, szerk.* BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2017., 5–34. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV.]

Az egyetemi törzskönyv

1907. május 2-án kérte be az egyetem a doktori dolgozatot, melyet tanára, Riedl Frigyes május 17-én el is fogadott. E mű – vagy annak átdolgozott változata – lényegében a szokásoknak megfelelően még ugyanebben az évben önálló kötetben is megjelent.¹⁴ Védésére 1907. július 17-én kerül sor. Oponensei mentora, Riedl Frigyes, valamint a hazai klasszika-filológia nagy tekintélye, Ponori Thewrewk Emil voltak. Ponori személye vélhetően nem kis izgalmat kelthetett a jelölt számára, hiszen ő magának Toldy Ferencnek egykori egyetemi oktatótársa volt, majd Toldy halálát követően, 1877-től a kettévált magyar tanszék frissen született nyelvtudományi egységének első tanszékvezetője lett.

Magyarázatra szorul még a dokumentumon is szereplő vizsgamellékletek jelentése. A korabeli doktori fokozatot szerző diákoknak a disszertáció megvédése mellett egy főtárgyból és két melléktárgyból is vizsgáznuk kellett.

14 Kuncz Aladár, *Toldy Ferenc*, Bp., Stephaneum Nyomda, 1907.

Budapesti kir. magy. tudomány-egyetemi quaestura

49. szám.
1907-08.

Kuncz Aladár Riedl

a következő
végbizonyítványt
(absolutoriumot)
nyerte:

Mi, a budapesti kir. magy. tudomány-egyetem Rectora és *bölcsészeti* tudományi karának Dékánja ezennel bizonyítjuk, hogy *Kuncz Aladár Riedl* úr, a ki *Aradon, Arad* megyében 1886 évi *január* hó 1. én született és a *róm. kath.* hitvallást követi, a *Kolozsvári róm. kath.* főgymnasiunától 1903 évi *junius* hó 17. én 540. szám alatt kiállított érettségi bizonyítvány alapján a *bölcsészeti tud.* kar hallgatói közé felvétellett, mint *rendes* hallgató az 1903/4 tanév *I.* szakától az 1906/7 tanév *II.* szakának végig terjedő időben a *budapesti királyi magyar tudomány-egyetemen a bölcsészeti tudománykari* tanfolyamot bevégezte, s a fennálló szabályok követelményeinek mindenben eleget tett.

Kuncz Aladár Riedl úrnak egyetemi magaviselete ellen az egyetemi hatóság előtt kifogás nem fordult elő.
Melynek hitelül ezen végbizonyítványt aláintuk és egyetemünk kisebb pecsétjével megerősítettük.
Kiadatott Budapesten, 1908 évi *aprilis* hó 10. én.
(Rectori aláírás) P. Jf. (Dékáni aláírás.)

egyetemi quaestor

A végbizonyítvány

Kuncz a magyar nyelvészeti vizsgálatot Simonyi Zsigmondnál, a latint a hírneves klasszika-filológusnál, az egyébként szintén kolozsvári származású Hegedüs Istvánnál abszolválta. (Simonyi legendás mondattani óráiról, a *Hallott Beszédet* magyarázó stúdiumairól sok tanítvány emlékezett meg, talán a legismertebb ezek közül Tóth Árpád nekrológja a *Nyugatban*.¹⁵⁾

A *summa cum laude* minősítéssel végző Kuncz majd csak 1908 májusában kapja meg a pedagógia professzora diplomát, a tanárvizsgáló bizottság tagja, Medveczky Frigyes, valamint a kar filozófia-professzora, Alexander Bernát vezette bizottság előtt tett vizsgát követően. 1908 nyarán az egyetem elbocsátotta hallgatói közül, és 1908 őszén a VI. kerületi állami főgimnáziumban kezdi meg tanári pályáját.

Riedl szerepe irodalomtörténeti pályáján

Riedlnek, aki személyesen és tankönyvei révén közel két évtizeden át oktatta az irodalom alapismereteire és minőségi szemléletére a leendő tanárokat és bölcsészeket, Kuncz első egyetemi hallgatói közé tarozott. A tanítvány utóbb maga is, de monográfusa, Pomogáts Béla, valamint életművének számos ismerője hivatkozott a Riedl Frigyes iránti rajongásra, s az értekezők mindvégig rámutattak a két irodalomtörténeti életmű szemléleti hasonlóságaira. Beleértve a közös mintákat, Saine-Beuve-t, Taine-t, Gervinus-t, amely minták nyilvánvalóan a Budapesti Egyetemen és a Collegiumban váltak Kuncz sajátjává, legfőképpen Riedlnek köszönhetően. Erről tanúskodott már a fiatal bölcsészdoktor egy héttel a disszertáció sikeres megvédését követően Riedl Frigyesnek címzett kolozsvári levele is:

„Nagyságos Uram!

Engedje meg, hogy egypár sorral zavarjam. Irántam való jóságát, szeretetét és elnézését köszönöm, köszönöm azokat a kellemes órákat, amiket az ön közelében tölthettem, és köszönöm azt a szívességet, mellyel asztalához meghívni érdemesnek tartott.

A külsőségeket, a kisebbeket elsoroltam, amivel belsőleg tartozom, arról nem tudok szólni. Nagyságod volt életemben egyetlen tanárom, ha megengedi, továbbra is tanítványa marad hálás, hű tisztelője.”¹⁶⁾ E levél, melynek eredetijét az Országos Széchényi Könyvtár Riedl-hagyatéka őrzi, erősen

¹⁵⁾ TÓTH ÁRPÁD, Simonyi Zsigmond, *Nyugat*, 1919. december.

¹⁶⁾ KUNCZ Aladár: *Levelek (1907-1931)*, szerk. JANCÓS ELEMÉRNÉ MÁTHÉ-SZABÓ Magda, Bukarest, Kriterion, 1982., 5.

metaforikus abból a szempontból, hogy a hivatkozott Kuncz levelezéskötetnek első darabja a Riedl Frigyesnek szóló üzenet, mint ahogyan irodalomszemléletének origóját is mestere szemléletében kell keresnünk. Kunczot ugyanis az Eötvös Collegium mellett a szintén francia kultúra preferenciáját valló Riedl indította el nem csak a tanári pályáján, hanem esztétikai nézetei mindvégig tetten érhetők Kuncz irodalomértésében, a tanári hivatáshoz való viszonyán, és – véleményem szerint – organizátori szerepvállalásában is.

A francia esszéírás módszerét felhasználó, az egzakt, tipikus jellem- és korrajzot, az irodalom alakulástörténetét az eszmék áramlásával tükröztetett bemutatást alkalmazó, a portréírást Gervinus és Taine nyomán társadalmi és kultúrtörténeti kontextusba helyező Riedl az elsők között mutatott rá arra is, hogy a hazai irodalom nem választható le a világirodalmi fejlődésről, és a saját belső fejlődéséből fakadó változás mellett a külső hatásokkal, irodalmi kontextussal is számolni kell. Hallgatóinak feljegyzései és jegyzeti szerint vizsgálódásainak két fő terepe, a portrérajzolás és a korszak összefoglalások elmélete és gyakorlata volt, ennek módszertanát bele is szőtte egyetemi előadásaiba. Kuncz két fő irodalomtörténeti munkája is ezen irányokra mutat vissza. A *Toldy Ferenc című kismonográfiának* fejezetcímei is árulkodnak e hatásról: *Környezet, Melankóliája, Hatások, Toldi helye irodalomtörténet-írásunk fejlődésében. Az egyéniségrajzra, a szellemi és tárgyi kontextusra fókuszálnak, és helyezik bele a portréalany életművét a hazai irodalomtörténet-írás fő sodrába. Hatalmas filológiai és kutató munkájára nem is hivatkozik művében, noha sokezer föliónyi levelezést vizsgált át a Magyar Tudományos Akadémia Bajza József, Toldy Ferenc, Kazinczy Gábor kéziratai közül. Szubjektív Toldy-portréja egyúttal meg is előlegezte korábban kéziratban maradt szintézisének,*¹⁷ *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődésének* témáját. A tanítvány esszéisztikus szintézisei nyelvezetükben is visszaautalnak mestérére, amennyiben inkább a szépírás, mintsem a tudomány szakterminusait alkalmazza. Kuncz Toldy-monográfiáját kritikusai ugyanazokért *róják meg, mint amiért mestere műveit: szubjektivitása, vélelmezett módszertani vezérelvének hiánya, következtetlensége és történetietlensége* miatt. Riedlnek a portréalany egyéniségére fókuszáló módszertana, Kunczknak, Laczkónak és írásain keresztül számos, a *Nyugat* holdudvarához kötődő szerzőnek fontos eljárása

17 A hivatkozott monográfiát első ízben a Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái sorozat emlitett, IV. kötete publikálta. Lásd erről részletesen kötetünkben a következő tanulmányt. (szerk. megj.)

lesz, már csak azért is, mert az esszéportré műfaja, nyelve okán is a modern irodalmi lap számára megfelelő szövegtípus. Éppen ezért sem véletlen, hogy tőle és róla is több szöveg lát napvilágot a *Nyugatban*. Elsőként *róla* éppen Kuncz tollából.¹⁸

A pályázatra készült, de végül kéziratban maradt írása, *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése* ugyan elméleti keretbe helyezve vizsgált életműveket, melyek Majláth János és Toldy Ferenc *úttörő tevékenységének bemutatásától* Kuncz saját kora tudósainak, sőt tanárai, éppen Riedl és Beöthy életművének átfogó bemutatásáig terjednek, módszertana alapjaiban azonban nem változott: portrék halmazát kapja az olvasó, melyben az egyéniség vizsgálata számtalanszor felülírja a címben megjelölt és ígért aspektust. Nem véletlen, hogy Beöthy, aki a pályázati munkának szánt szöveget bírálta, elmarasztalta a művet. Riedl és Beöthy az egyetemen és a tudományos életben is más irányzat, irodalom. és esztétikai felfogás képviselői voltak. Szimbolikus, hogy szintéziseik ugyanabban az évben jelentek meg, 1896-ban, a Millennium évében, s mint arra az irodalomtörténeti kutatás már rámutatott, Riedl *műve, A magyar irodalom főirányai*¹⁹ és Beöthy Zsolt *A Magyar irodalom kistükré*²⁰ című munkái gyökeresen ellentétes szemléletből fogantak. *Beöthy elutasítása Kuncz pályázati szövegével szemben a Riedl-iskola tanítványának is szól, mint ahogyan a jeles írásbeli író jelölt a szóbeli vizsgáin sem kap tőle jelest. Kunczot tehát nemcsak a háború eseményei sodorhatták el a tudós pályától, hanem az a szemléleti szakadék is, mely az akkor még hivatalos irodalomértés, és annak legtekintélyesebb képviselője, Beöthy és közte kimutatható volt. Riedl – aki lényegében édesapja, a prágai egyetemen tanító Riedl Szende szellemi fényköréből bújt elő, és az ő elméleti megfontolásainak közvetítője lett – inkább kiváló pedagógusi minőségben, mintsem tudósként volt jelen az egyetem életében.*²¹ Riedl lehetett a példa a tanármozgalom élére álló Kuncz számára is. A Budapesti Szemlébe 1883-1884 között írt Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz többször bírálta a középiskolai tanterveket²² E motívum a tanítványnál is gyakorta visszaköszön. Talán nem egészen megalapozatlan azt gondolni, hogy Riedl, aki pedagógusként,

18 KUNCS Aladár, Riedl Frigyes (Egyetemi portrék), *Nyugat*, 1909. március 16..

19 RIEDL Frigyes, *A magyar irodalom főirányai*, Bp., Franklin, 1896.

20 BEÖTHY Zsolt, *A Magyar irodalom kistükré*, Bp., Athenaeum, 1896.

21 TARNÓC Márton, Riedl Frigyes (1856–1921), *Irodalomtörténet*, 1982. 4. sz., 882–898.

22 SZAKÁCS Béla, Riedl Frigyes pedagógiai tevékenysége, *Irodalomtörténet*, 1982. 1., 123–133.; HOFFMAN Mária, *Riedl Frigyesről*, Bp., 1923.

szervezőként és tanítványai által – akiket csütörtöki teázásokra asztalához hívott az irodalom régi és új fejleményeiről beszélgetni –, minden bizonynyal legalább olyan fokú hatást fejtett ki az utókorra, mint megírt műveivel. Babits, Rédey Tivadar és a Hoffmann lányok irodalmi fogadónapjaik kialakításában Riedl francia előzményekből táplálkozó teadélutánjait tekintették mintául. Ezen alkalmak az irodalmi diskurzus félhivatalos, verbális fórumaivá váltak, s később irodalomszervező szerepük is lett a kapcsolati háló e közegben való bővítése, bővülése által. Hogy az együttgondolkodásnak és -munkálkodásnak mekkora szerepe van, azt éppen Riedltől sajátíthatta el elsőként Kuncz. Ennek részletes kifejtésére azonban már egy következő tanulmányban vállalkozhatok.

BOKA LÁSZLÓ

*Az értekező Kuncz Aladár
– korai monográfiái fényében*

Korábbi írásaimban részben már kifejtettem, hogy Kuncz Aladár életműve kapcsán az irodalmi emlékezet, s olykor a szakirodalom is sokáig figyelmen kívül hagyta azt az alapvető ténytet, hogy Kuncz sokrétű irodalmi tevékenysége döntően nem szépprózai munkák létrehozására irányult.¹ Mindennek háttérében összetett okokat találunk, melyek közt részben az ismerethiánytet, részben viszont a korábban nem hozzáférhető primer értekezői szövegeit említhetjük. A szakirodalom elismerően szölt ugyan az Erdélybe visszatelepülő Kuncz irodalomszervezői, szerkesztői és fordítói tevékenységéről, mellyel az 1920-as években vívta ki mindenki elismerését, de többnyire homályban hagyta a monográfiákat eredményező szintetizáló irodalomtörténeti pályaszakaszt, s azokat a fiatalkori értekezői munkákat, melyekből később mindez származott, s mely pályaszakasz az ismert történelmi események – az első világháború – miatt lényegében megszakadt, torzóban maradt. A magyar irodalomtörténet-írás ezért, ha képletes sorrendet kívánt felállítani a tragikusan korán véget ért, részben mindmáig feltáratlan oeuvre egy-egy szegmenséről, akkor azt óhatatlanul három szakaszra bontotta, amelynek középpontjában a felívelő

¹ Részben e felismerés indította el a *Kuncz Aladár Összevűjtött Munkái* című könyvsorozatot, mely az Országos Széchényi Könyvtár tudományos műhelyei és a Kriterion Könyvkiadó együttműködésében valósul meg 2014 óta. (Sorozatszerkesztő FILEP Tamás Gusztáv és BOKA László. A sorozatban eddig négy kötet jelent meg.)

írói-értekezői pályát megszakító, ámbár később szépírói ihletforrásul is szolgáló első világháború alatti internáltság áll. Mindezek mellett, vagy ellenére is, értékszemléletét tekintve hallgatólagos közmegegyezés uralta sokáig az életművet méltatók azon sorait is, melyek értelmében a szépírói szegmens után következne csak rangban szerzőnk értekezői munkássága. E megállapítások nem csak a fiatalkori szintéziseket, irodalomtörténeti összefoglalásokat zárójelezték – amelyekről az alábbiakban szó lesz –, de javarészt azt az erudíciót, iskolázottságot és gyakorlati tudást is negligálták valamelyest, amelynek igazi rangját a kezdeti pályaszakaszban három meghatározó intézmény adta: az Eötvös Collegium, a budapesti egyetem és a *Nyugat* szerkesztősége. Az alábbiakban ezek figyelembe vételével a fiatal bölcsészdoktor kezdeti, 1907 utáni pályaszakaszáról igyekszem valamelyest átfogó képet nyújtani, két fontos monográfia tárgyalásával, melyek az irodalomtudósi pályára készülő Kuncz alapműveinek számitottak, s szoros kapcsolatban álltak a kritika- és tanulmányíró ifjú jelentősebb életeseeményeivel.

Kuncz munkásságának értékelésében legendaképző visszaemlékezéseket is találunk, melyek személyiségjegyeivel hozhatók összefüggésbe. Az elegáns világi 1920-as évekből ismert szervezői, literátori tevékenysége tulajdonképpen e személyiségjegyekkel forrt össze: csakhogy Kuncz pályája legelején is már megnyerő, „elegáns, halk jelenség”, „vonzó társasági ember”, akin „jó gyermekszoba érzett” – írta róla visszaemlékezve Schöpflin Aladár.² 1903 és 1907 között magyar–latin–görög szakos hallgató a budapesti tudományegyetemen, ugyanakkor az Eötvös Collegium tagja. Utóbbi olyan műhely és otthon,³ ahol a benne élők nem pusztán a szabad szellem és kritikai gondolkodás, de a rendszerezett tudás mindig megújulni képes és szükséges útravalóját is megkapják. A párizsi École normale supérieure mintájára megszervezett intézményben Kuncz a közösségi nevelés pozitív példáin túl olyan tanároktól tanulhat, mint Bartoniek Géza, Horváth János, Gombocz Zoltán, Alexander

2 SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., Nyugat, 1937. 206.

3 A kollégiumi időszakról Kuncz évfolyamtársa, Halasy-Nagy József így ír önéletírásában: „Ott élt akkor – hogy csak néhányat említsek Szabó Dezső, Szekfü Gyula, a két Zemplén, Kodály Zoltán, állandóan a könyvtárban izzadt homlokán zöld ernyővel Bauer Herbert, aki később Balázs Béla néven lett a kommunisták írója, s velem egy évfolyamban jártak Kuncz Aladár és Laczkó Géza [...] Kollégiumi szakvezető tanáraink voltak: Horváth János, Némethy Géza, Gyomlay Gyula és a kedélyes Wotan: Hoffmann Friczi bácsi.” Lásd *Adattár*. HALASY-NAGY József, *Summa vitae*, in *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historiae Literarum et Artium*, 2., Szeged, 1999., 216.

Bernát. Ezzel párhuzamosan az egyetemen is meghatározó, pozitív mintákat kap: az ott szintén oktató Horváth, s részben Beöthy Zsolt, majd egyre inkább Riedl Frigyes, illetve az elméleti s kritikai próza egyik legjelesebb művelője, Péterfy Jenő lesz rá leginkább hatással. Utóbbi tragikusan korán meghal, Gyulai Pál 1902-től nyugdíjba vonul, így ők nem taníthatják már, de „szellemük” érezhető a falak közt, s ez közvetetten nagy hatással van az ifjú Kuncz formálódó kritikai szemléletére. Ha másként nem, Gyulai egyik örököse, az 1905-től a magyar irodalomtörténet tanárává kinevezett Riedl révén, akiben a fiatal bölcsészhallgató a tantermekbe európai levegőt hozó, a diákokat a befogadás-lélektannal is megragadó nevelőt tisztelt. Riedl mutatott igazából irányt filológusi érdeklődésének, s fejlesztette „ifjú érzékenységét elemző és ítélkező biztossággá”.⁴

Ahogy monográfusa, Pomogáts Béla egykor megjegyezte,⁵ Kuncz diákévei eleve progresszióra hangoltak, s ez érződik korai írásain is. Toldy Ferencsel foglalkozó kis könyvecskéjével, mely bölcsészdoktori értekezésének átírata,⁶ eleve hiátust pótol, amivel a „nagyok” mellett, így tanárai mellett vagy hozzájuk csatlakozva⁷ kezdhetett filológusi munkába „a magyar irodalomtörténet-írás atyjá”-ról, annak 1905-ös születési centenáriumán.⁸ A negyedret alakú kis könyvecskéje 1907-ben jelenik majd meg, a benne közölt bibliográfiát nem számítva ez kilencven lapon, hat fejezetben tárgyalta Toldy életművét, javarészt a Hyppolite Taine-i jellegzetességek, *faculté maîtresse*-ek értelmében. A meglehetősen fejlődéselvű kép – mint látható lesz –, itt még érthető, ez sokkalta árnyaltabbá válik ugyanakkor későbbi írásaiban, többek közt abban a jóval nagyobb ívű összefoglaló munkában, amelyhez a Toldy-monográfia amolyan előkészítésként is szolgált. A 2018-ig (!) publikálatlan,⁹ több mint száz esztendőn át kéziratban heverő, eredetileg pályamunkának íródott *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című szintetizáló munka ugyanakkor e

4 POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Bukarest, Kriterion, 2001. (második, javított, bővített kiadás), 24. (Lásd ezzel kapcsolatosan még kötetünk előző írását is. – szerk. megj.)

5 Uo., 34.

6 Melyet a Stephaneum Nyomda révén ad ki Budapesten 1907-ben. A kötet vélhetően nem túl nagy példányszámban látott napvilágot, ára 2 korona volt.

7 Többek közt Riedl, Négyessy, Szinnyei, Schöpflin ír ekkor Toldy Ferencről.

8 Vélhetően az évforduló alkalmából írta *Toldy Ferenc felsőmagyarországi útja* című írását is, mely a *Szepesi Hirnök*ben jelent meg 1906 augusztusában.

9 A korábban kéziratban heverő értekező munka a *Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái* sorozat IV. (*Monográfiák*) tagjaként került kiadásra először.

pályaszakaszban igazi alapmű. Arra vállalkozik, hogy mindazt, amit Toldy irodalomtörténeti ténykedése óta a magyar irodalomtörténet-írásban – ráadásul európai távlatokban mérve is – történt, fontos és ismerni érdemes, azt jó arányérzékkel és komparatív szemlélettel foglalja össze. A 354 oldalas kézirat munkája remek kordokumentum is, pontos képe ugyanis mindannak, amit a századfordulót követő első évtizedben a magyar értekezőprózában, a kritika- és irodalomtörténeti fejtegetésekben főbb irányokként ismerhetünk. A kritikai irányzatok itt prezentált spektruma teljes képet nyújt az ifjú Kuncz irodalomtörténeti, esztétai világáról, nézeteiről.

Fontos e ponton ismét csak kiemelnünk, hogy e világot s látásmódot ekkoriban elsődlegesen Riedl Frigyes szemlélete formálta. Amit Kuncz Toldy működésében, illetve az őt követő fél évszázad magyar irodalomtörténet-írásában értékelt, s jelenére is vonatkoztatott, az valójában a Riedl-féle módszer és szempontrendszer alkalmazásának egy-egy eleme,¹⁰ aki maga is „vonzó eklecizmus” választotta meg vizsgálati módszereit, szintetizált maga is, s ezt adta tovább az ifjú értekező-tanonc számára is. Kuncz is főként Taine irodalomelméletét, történelemfilozófiáját követi, de azt a modernebb esztétikákkal is ötvözi, s sok egyéb előd kultúrtörténeti vizsgálódásait is szem előtt tartja. A korban születő tanulmányaiban, kritikáiban, esszéiben már az átélést és a befogadási momentumokat is hangsúlyozza, de mellette természetesen még a szerzői egyéniséget is kötelezően vizsgálja, valamint elengedhetetlennek látja az értékelésekben a kor és környezet pontos elemzésével keresni árnyaltabb magyarázatokat. A hangsúly itt a „pontos” jelzőn, az amennyire csak lehet, *objektív* vizsgálaton van még. Kuncz elhíresült mondata: „vallásom objektív” (ahogyan Laczkó Gézána írta 1909-ben) e téren is igazolható. E hármas megközelítésmód lesz a fiatal értekező Kuncz Aladár méltó névjegye ezekben az években.

Az ifjú értekező mindemellett mindig nyitottnak mutatkozik a komparatív elemzések, az összehasonlító irodalomtörténeti módszerek kiaknázhatósága irányába, főként, amikor nagyobb összefüggéseket tárgyal elméleti síkon, valamint a lélekrajz és összefüggései hangsúlyozásánál, amikor értékeket, mulandóbb *történeti* és maradandóbb, megújítható *esztétikai* értékeket keres. (Hogy e kettőt ő még egyértelműen szétválaszthatónak gondolta, az kora sajátosságain túl inkább előremutató, a saját szellemi közegét némiképp

¹⁰ Lásd Pomogáts, *i. m.*, 46.

időben meg is előző szemléleti tájékozódást mutat.) Toldy és Gyulai mellett igen jól ismerte nagyobb lélegzetű pályamunkája bírálójának, Beöthy Zsoltnak a munkásságát is, az ő történeti munkáin túl az akkor frissen megjelent könyvét is (*Az irodalomtörténet elmélete*, 1907), mely egyetemi előadásából nőtt ki, s amiről – meglehet, csak a pályázata érdekében – Kuncz azt állította: ez fogja az „irodalomtörténet-elméleti tudományokat nálunk is meghonosítani”.¹¹ Beöthy ugyanis még a „nemzeti lélek” megfogalmazódásait kereste elsődlegesen és tipikusan az egyes szépírói művekben, így Kuncz az ő munkái értékelésénél ugyan tisztelettudóan járt el, ám érezhető az is, hogy sok esetben ezt már kevésnek érezte (például a latin nyelven született irodalmi munkák megítélése esetében). Beöthy eleve két erő vizsgálatát tartotta minden esetben szükségesnek az egyes irodalmak tanulmányozásánál: „az irodalmi jelenségeket létrehozó és az irodalmi művekben benne levő erők vizsgálatát. Ez pedig nem más, mint a két legértékesebb módszer egyesítése: a természetrajzi és esztétikai módszeré” – írta róla Kuncz.¹² Ezzel ugyanakkor visszatért ahhoz a Taine-féle rendszerhez, amit Kuncz hasznosnak, de bizonyos pontokon már meghaladottnak is ítél. Taine ugyanis a szellemi életben törvényeket, okozati összefüggéseket keresett, az irodalmi műveket tényeknek fogva fel, s csak ebből a szempontból foglalkozott egy kor vagy korszak meghatározó erejével. Beöthy ezt kiegészítette kissé később, amint az esztétikai elv egyéni módszereivel is foglalkozott, de hangsúlyosan megmaradt könyveiben s előadásában is a nemzet–korszerűség–hagyomány hármas pillérével.

Kuncz összefoglaló pályamunkájában az említett témaköröket kiemelten is tárgyalja. E munka valamikor 1908 és 1910 között íródott egyetemi pályázatra, amint azt magától Jancsó Eleméértől is tudjuk, de nyomtatásban Kuncz életében végül nem jelent meg. Oka lehet ennek egyrészt az említett időszak sűrű elfoglaltsága, köztük az induló tanári pálya és az egyéb publicisztikai penzumok, másfelől az is, hogy Kuncz nyilvánvalóan átdolgozni szerette volna egy esetleges könyvformában való megjelentetés előtt pályamunkáját, nagyon is figyelmet fordítva a bíráló Beöthy Zsolt alapos, szigorú megjegyzéseire. Nem kizárt az sem, hogy a klasszikus nemzeti szabadelvűséget valló,

¹¹ Lásd *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című munkája *Irodalomtörténet-elméleti és módszertani kísérletek nálunk* című fejezetét, In *Monográfiák*, szerk. BOKA LÁSZLÓ, RÓZSAFALVI ZSUSZANNA, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2017., 149–185. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV.]

¹² Uo., 247.

a *Nyugathoz* szegődő Ady-hív Kuncz és a korabeli konzervatív akadémizmus egyik legjelesebb alakja, a Rákosi Jenő sógoraként is ismert Beöthy szemléleti különbségei az évek folytán egyre csak nőttek volna a 19. század második felének utólagos megítélését illetően. A nagyra törő pályamunka mindenestre 1914-et követően az ismert történelmi események miatt már eleve nem kerülhetett megjelentetésre, az értekező Kuncz Aladár a háborút követő években pedig egy egészen új, erdélyi irodalomszervezői korszakot készített elő.

1907–1913 közt mindenestre a huszonéves ifjú három komoly értekezői munkát is letett a képletes asztalra. Az említett 1907-es egyetemi díjnyertes szakdolgozatból doktori disszertációvá kinőtt *Toldy Ferenc* című kismonográfiát és az említett nagyívű pályaművet, valamint az 1912 végére elkészülő *Thököly a francia irodalomban* című nagyesszéjét. Utóbbi az Erzsébetvárosi Állami Főgimnázium *Értesítőjének* különnyomataként is megjelent 1914-ben.¹³ Mielőtt érdemben vizsgálnám ezek közül a két monografikus összegzést, érdemes kitekintenünk kicsit magára a korszakra és eseményeire.

Kitekintés

Kuncz 1908-ban tett tanári vizsgát, és kezdte meg munkáját a fővárosban az Erzsébetvárosi Állami Főgimnáziumban. Egy halaszthatatlan, országos iskolai reform híve és szorgalmazója lesz ekkoriban, aki ha kell, forradalmi pedagógiára szólít fel. 1909-től kezdődtek látogatásai Párizsba,¹⁴ s már az első utak, a nyári kikapcsolódás mellett komoly tanulmányutak is, a tájékozódás és eszmélés kettős örömeivel. A francia kultúra korábbi híve a Párizsba – akárcsak a szintén nyarakat ott töltő Benedek Marcell vagy épp Laczkó – valósággal beleszeret. A *Nyugatban* is ekkortól, tehát 1909 derekától (vagyis annak konszolidálódása, anyagi megerősödése után) kezd publikálni. Első írásában nem véletlenül kedves tanárának, Riedl Frigyesnek a portréját adta.¹⁵ Miután ebben az esszéjében Riedl irodalomtörténeti szerepét és helyét

13 Eredetileg a Főgimnázium 1913-as *Értesítőjében* publikálta. A különnyomat Fritz Ármin Könyvnyomdája munkája (Bp., 1914).

14 Egykori Eötvös Collegium-beli társa és oktatója, a nála hat évvel idősebb Szabó Dezső önéletrajzi művéből is tudjuk, hogy 1909 nyarának oktatási szünetét mindketten a francia fővárosban töltötték. Lásd Szabó Dezső, *Életem. Születéseim, halálaim, feltámadásaim, II*, Bukarest, Kriterion, 1982., 319.

15 Lásd Kuncz Aladár, Egyetemi portrék. 1. Riedl Frigyes, *Nyugat*, 1909. március 16.; illetve <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00029/00664.htm> (letöltve: 2018. február 25.)

megrajzolva a hagyomány korszerű értelmezésének, a kulturális emlékezet szerepét hangsúlyozó értékörző és értékteremtő modernizmusnak a példáját is nyújtotta, a szerkesztők – s főként Osvát – arra biztatták, hogy az előző korok mestereit a *Nyugat* vallott elveivel és esztétizmusával is szembevitse. Ezen írásai a jelenben vallott értékrend múltba visszanyúló legitimitációja szempontjából, bizonyos hagyományszegmensek felmutatása felől is igen fontosnak bizonyultak: „Minden kor és minden nemzedék mást szív fel a múltból, mást lát benne, másképp hangsúlyozza” – írta 1910-ben Kuncz,¹⁶ s mindezt a „fejlődésnek ösztönszerű megnyilatkozása”-ként értékelte. Akárcsak Babits vagy majd Kosztolányi (akik költőként is az elődjüknek tekintett Arany János értékelése kapcsán írtak évekkel később hasonló gondolataikat),¹⁷ a náluk is fiatalabb bölcsész igen korán már tisztán látta, hogy az értekező Arany is egyfajta áttörést hozott saját korában, s azt is, hogy az éppen rá hivatkozó utódok ezt felejtik el, amikor a nemzeti szempontot kizárólagossá teszik. Márpedig a nyugatos polgári műveltség elkötelezettjei szemében mindez nem lehet az új kritikai szellem legfőbb értékmérője. Ehhez hasonló gondolatokkal a vélhetően ugyanekkor, tehát 1909 és 1910 fordulóján készülő, nagyobb lélegzetű monográfiájában találkozunk. Kuncz ebben az időszakban publikál persze a *Nyugaton* program szerint radikálisabb, progresszívebb lapokban is, így az *Auróra* és *Népszava* is közli írásait. (Utóbbiban jelenik meg a *Kölcsey Berzsenyiről* című fontos írása.)¹⁸ Egy ideig pedig 1913-ban Jászi Oszkár köréhez is tartozik, előadásokat vállal a Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolájában. Kuncz mindazonáltal nem veti bele magát valamiféle radikális politikai küzdelembe. „Filológusnak, kritikusnak, írónak készül” – ahogyan Pomogáts is helyesen megjegyezte –,¹⁹ s valóban, ekkor még határozottan ebben a sorrendben! Részesese lesz a *Nyugat* Hatvány köré tömörülő, Ady társadalmi harcait is vállaló, Osváttal ellentétben nem csupán irodalmi esztétizmust, hanem a környezetében – így az oktatásban – is re-

16 Lásd Kuncz Aladár, Dr. Wessely Ödön: A modern pedagógia útjain, *Nyugat*, 1910. október 16.; illetve <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00066/01914.htm> (letöltve: 2018. február 25.)

17 „A költőben minden korszak mást lát, az új nemzedékek mindig a maguk igéit olvassák ki ugyanabból a könyvből, amit őseik az asztalon hagytak. Minden epocha feléje utazik s az évekkel új és új távlatok bukkannak fel. Apáink más Arany Jánost olvastak, mint mi.” Lásd Kosztolányi Aranyról tartott előadását: Kosztolányi Dezső előadása, *Nagyváradi Napló*, 1917. március 25.; illetve UÓ., *Látjátok feleim*, szerk. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1976., 140–145.

18 Kuncz Aladár, *Kölcsey Berzsenyiről, Népszava*, 1911. december 24., 305. sz., 31–32.

19 Pomogáts, *i. m.*, 36.

formokat váró szárnyának, tagja kíván lenni egy szabadkőműves páholynak is, és egyáltalán: a modern Magyarország hívéül szegődik, amit épp a jövő generációk révén lát felemelhetőnek, korszerűsíthetőnek. Az oktatásban remélt reformok ezért is elsődlegesek, melyek több, ekkor született írásából visszaköszönnek. Mindezek a szempontok elsődlegesek ahhoz, hogy megértsük e pár esztendő értekezői gyakorlatának legfőbb hangsúlyait: objektivitásra törekvő szemléletét; az esztétikai és erkölcsi előítéletektől való mentességet; alapos felkészültségen és összehasonlító elveken nyugvó elemzéseit; a történeti és esztétikai értékek közti különbségtétel képességét; s a hagyományképzés kulturális emlékezetet meghatározó szükségességét, vagyis hangsúlyos reményét arra, hogy minőségi és élményszerű irodalomoktatással adják mindezt tovább a felnövekvő generációknak.

Utóbbi két szempont márpedig egy-egy irodalmi alkotás megítélése és érvénye, olvashatósága és „hatása” szempontjából is kiemelten fontos, amit Kuncz a pedagógiai módszerek hatékonysága felől is több ízben témául választ: „vegyük ki az iskolából mindazokat az írókat, akik méltatásában az úgynevezett történelmi szempont vezet. Ez az a szempont, mely legkevésbé férközhet egy gyermekifjú lelkéhez. Olyan ismeretét egy régibb kornak, mely élvezhetővé tud tenni számunkra bármely kisebb íróért, mert korába bele tudjuk magunkat élni, egy tanulótól nem várhatunk. És ha nincs meg benne ez a szempont, értéktelen és silány lesz előtte minden ilyen mű. A fejlődő ifjú lelkére és eszére csak a valóban remek és örökbecsű művekkel hathatunk.” Kuncz sarkosan fogalmaz: „száműznünk kell az iskolából mindazokat az írókat, akik jórészt csak nemzeti kegyeletből kerültek az iskolába”. Példája tudatosan olyan művek köré épül, amelyek egyébiránt értékesek, de nem szépirodalmiak, tehát elsődlegesen nem esztétikai értékkel bírnak: ilyen a 16–17. századi vallásos polemikus irodalom egésze, ezért még Pázmány *Kalauzát* is kivenné a tananyagból,²⁰ mondván, nem serdülő ifjak kezébe való!²¹ Az álláspont, mely szerint az irodalomtörténet oktatásának korban érvényesülő gyakorlata éppen a konkrét szépirodalmi művek iránti vonzalmat olthatja ki, csökkentheti az élményszerű olvasási kedvet a diákságban, s helyette száraz történeti tények közlésére redukálódik, sokakhoz áll közel a *Nyugat*

20 „Maradjon az csak kortörténeti adat, több nem lesz az irodalomban és nem is volt sohasem. (A teológiai szempont megint más.)” – írja. Vö.: KUNCZ Aladár, *Az irodalom és az iskola, Népművelés, X*, 1910. 102–105.

21 Uo.

szerkesztőségében is. Az irodalomtörténet-írás korszerű áramlatait is jól ismerő Kuncz – akárcsak barátja, Laczkó Géza – kettős nyereség ezért az éles szemű Osvát számára. Egyfelől Riedl vagy Péterfy mellett annak a Horváth Jánosnak is a tanítványai ők, aki egyértelműen a konzervatív akadémikus oldal képviselője, ugyanakkor nagyfokú megértést is tanúsít a modernség és főként a *Nyugat* egyik-másik szerzője iránt. Európai szemléletű tanítványaik ritka közvetítők tehát az akkoriban túlnyomó többségben lévő konzervatív irodalomszemlélet s főként irodalomtörténet-írás felé, alaposan felkészültek, szellemileg már függetlenebbek, mint elődeik, s nem ragadtak bele többek közt a hazai, mindenáron nemzeti értékeket és sajátágot kereső, ez alapján értékelő eljárásokba.

Ha alaposabban figyelünk Kuncz világgés előtti értekezői munkásságára, kritikáira és ekkor született tanulmányaira, alighanem kedves, de elszett megállapításnak mondhatjuk Schöpflin Aladár részéről azt az 1937-ből visszatekintő mondatot, hogy a háborút megelőzően csupán „néhány fiatalosan lelkes irodalmi tanulmányt” köszönhetünk neki.²² E gondolat nem Kuncz ezen korszakának lekicsinylésére szolgál persze, mintsem inkább a későbbi regényíró már említett, kultikus magasságokba emelésének lesz az eszköze, annak tudniillik, hogy a háború szörnyűségének, e szenvedéssel teljes öt esztendőnek a hatására „érik” be Kuncz, s lesz „könnyen élő, vidám élet-érzésű fiatalemberből az étellel tisztába jutott komoly férfivá, epikureusból filozófiai lélekké, szkeptikusból hívővé, dilettáns széplélekből valódi művésszé”.²³ Ha valakinél, azt gondolom Kuncznál sem a rendszerező készséget, sem a kritikusi rátermettséget nem hiányolhatná Schöpflin. Az pedig, hogy nem volt dilettáns széplélek, ma már aligha kell bizonyítani. A legnagyobb ívű, monografikus összegzésnek tekinthető *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című munkája kiemelten kezelte a korábbi irodalomtörténeti módszerek alkalmazhatóságát, számba vette azok hasznosságát, „fejlődésük” ívét, mindemellett hangsúlyozta az úgynevezett fehér foltok megszüntetésének égető szükségét, hiszen Kölcsey, Katona József vagy éppen Vajda János életműve és szerepe is javarészt még feltáratlan volt ekkor. Ugyanitt az összefoglalások, az irodalmi szintézisek hazai hiánya

22 Meglehet az is, hogy egy remélt vagy várt, de végül elmaradt irodalomtudósi nagy mű hiánya is mondatja vele mindezt. Vö.: SCHÖPFLIN, *A magyar irodalom története a XX. században, i. m.*, 206.

23 Uo.

lesz az a legfőbb szempont, amely a filológus Kuncz tollát a későbbiekben is vezeti. Az elavult, régebbi összefoglalások módszereit (értékeik hangsúlyozása mellett is) bírálja Kuncz, a maguk korában kifejtett hézagpótló szerepüket valamelyest dicséri, ha kell, de korszakolásukat és elméleti korszerűtlenségüket minden alkalommal szóvá teszi. Éppen Schöpflinhez hasonlóan, aki nyilván nem ismerhette a kéziratban maradt monográfiát! Kettejük korabeli rokon szemléletére mutatnak rá az alábbi sorok is, melyek Schöpflin 1910-ben a magyar irodalomtörténet-írás korabeli helyzetét vizsgáló írásában olvashatók: „Ha Péterfy tanulmányai nem volnának, s Riedl Arany-tanulmánya nem volna, akkor azt kellene mondanunk, hogy az irodalom filozófusi és művészi fejtegetése terén Gyulai óta a meddőség teljes és megszakítás nélkül való.”²⁴

Egy befutott, minden oldal által tisztelt és elismert kritikushoz képest egy nálánál 13 esztendővel fiatalabb, tehetséges pályakezdő ugyanakkor nem mondhat ki mindent kellően élesen. Az 1909–1910 körül született pályamunka – jellegéből adódóan s a várható bírálókra figyelve is – nyilvánvalóan óvatosságra intette még az ifjú Kunczot. Ezért leginkább a méltatásokban, az új európai irányok hazai képviselőire vonatkozó sorokban, a korszerűbb irodalomelméleti és irodalomtörténeti íróink üdvözlésében olvasható ki Kuncz saját véleménye. Az erősebb kritikát majd csak a tízes évek *Nyugatban* közölt írásaiban „enged meg” magának, többek közt épp a régebbi összefoglalások elavultsága²⁵ kapcsán, vagy új történeti munkák (például Hatvany Gyulai Pálról szóló könyve, Pintér Jenő 1913-as átfogó rendszerezésre törekvő munkája) recenziálásakor. És talán nem véletlen, hogy az 1911-ben megalakuló Magyar Irodalomtörténeti Társaság ugyan tagjai közé választja, de ebben fontosabb szerepet (akárcsak fiatal, progresszívebb szellemű társai) nem kaphat. Ha hihetünk a *Világ* korabeli híradásának,²⁶ éppen Beöthy utasítására törlik nevüket a választmányi jelölőlistákról...

Egy másik írásában éppen az idősebb pályatárs Schöpflin az, aki a korabeli egyetemi, akadémiai életről keserű látéletet ad: „Még arra is van eset” – írja Schöpflin 1910-ben –, „hogy egy-egy tanár doktorra sem enged lenni olyasvalakit, aki szigorlati disszertációjában az övétől valamiben eltérő nézetet merészel vallani. Aki pedig irodalmi munkássága során csak a

²⁴ Lásd SCHÖPFLIN, Magyar irodalomtörténet-írók, *Nyugat*, 1910. szeptember 16.

²⁵ Így Beöthy fél évszázaddal korábbi irodalomtörténete emlegetésekor.

²⁶ Ezzel kapcsolatban lásd Pomogáts monográfiájának sorait és vonatkozó (82.) jegyzetét. Vö.: POMOGÁTS, *i. m.*, 98.

legszerényebb ellenvéleményt meri is nyilvánítani, abból ugyan aligha lesz egyhamar egyetemi magántanár. Egy-két esetben nagyon tipikusan láttam az elképedést a jó barátok arcán, egy-egy fiatal tudós hallatlan vakmerőségén, mikor valami tudományos kérdésben nagy szerényen polémiába mert bocsátkozni valamely egyetemi vagy akadémiai tekintéllyel. Hisz ez elvágja a saját karrierjét! – mondogatták.”²⁷

Nem tudni, Schöpflin ismerte-e konkrétan Kuncz s *Nyugat*hoz került egykori társai egyetemi vitáit, netán pályamunkája utóéletét, mindenesetre számunkra mindez azért is hangsúlyozandó e ponton, mert a *Nyugatban* megszorodó írásaival²⁸ egy időben, az értekező Kuncz a hivatalos irodalomtörténet-írást, s legfőképpen a Kisfaludy Társaság életrajzait is bírálja. Ahogyan Bágyoni Szabó István igen korán megjegyezte, ezekben „az új francia irodalomkritika hatása tükröződik elsődlegesen, miszerint az író biográfiáját életének esetleges külső megnyilvánulásaiából kellene megírni – törekedve mentől inkább a regényességre, mert a jó életrajzi mű a jó regénnyel versenyezhet. Kuncz eleve károsnak tartotta e hatást, hiszen sok nagy író élete nem bővelkedik eseményekben.”²⁹ Ugyanakkor éppen az „irodalomtörténeti könyvek szintelen referádáiban elhallgattatott” vagy csupán egy-egy oldala hangsúlyozásával „élettele né tett” Csokonai védelmében szólalt fel az *Auróra*ban közölt rövid írásával,³⁰ amikor a *Nyugat* vígszínházi matinéja (és az *Özvegy Karnyóné* bemutatója) kapcsán Csokonairól mint kortárs szerzőről beszélt, nem pusztán egyetértve a matinén felszólaló Ady, Móricz és főként Hatvany véleményével, de külön hangsúlyozva azt is, hogy Csokonai „a legújabb és legfiatalabb magyar vígjátékírónk.”

Kuncz egykori tanárai közül a hagyományörző, nemzeti oldalt képviselő Horváth János volt az, akitől az objektív kritika igényét és szükségességét tanulta. Horváth fogalmazta meg (többek közt épp a saját irodalomszemléletet képviselőik felelősségét firtatva *Aranytól Adyig* címen ismert, külön füzetben is megjelent fontos tanulmányában, de immáron egy elmulasztott esélyre visszatekintve), hogy a klasszikus modernség irodalmi törekvéseinek értéke-

²⁷ Vö.: SCHÖPFLIN Aladár: *Új egyetemek, i. m.*

²⁸ Recenziálja többek között Császár Elemér *Kisfaludy Sándorról*, Várdai Béla *Mikszáth Kálmánról* írott irodalomtörténeti munkáit.

²⁹ Lásd Bágyoni Szabó István 1964-es szakdolgozatát. SZABÓ István, *Kuncz Aladár élete és munkássága*, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Filológiai Kar, 1964. 17. (Témavezető, tudományos irányító: dr. Jancsó Elemér.)

³⁰ Kuncz Aladár, Csokonai a Vígszínházban, *Auróra*, 1911. 1. sz., 41–42.

lésekor az irodalomtörténészek feladata a következők lettek volna: „higgadt, objektív elemzés, [a mű] irodalmi és politikai értelmének szétkülönítése; ízlésbeli és stílusbeli újdonságának ingerültség nélküli meghatározása; [...] elismerés ott, hol a tehetség értékes újat teremt, óvás veszedelmei ellen.”³¹ Horváth³² láthatóan a mindenkor szükséges komplexitását hangsúlyozza az irodalomtörténész nézőpontjainak, ezen belül higgadtságát és objektivitását, apolitikusságát, amit Kuncz is kiemel, illetve idővel megtold a Riedltől is tanult komparatív szemlélettel, valamint a már Péterfynél is szimpatikusnak mondott esszéisztikus, de azért még kellően precíz nyelvezettel.

Kuncz persze még így is sokáig a francia pozitivisták neveltjének számít. Egyetemistaként még folytonos útkeresésben találjuk: eszmények és illúziók kergetője, fiatalos lendülettel és próbálkozásokkal a képletes egészt megragadni és korrigálni kívánó attitűd jellemzi, amihez a részek egyedi példáit illeszti, akár életművekről, akár korszakokról, akár egyéni teljesítményekről gondolkodik. Az eminens tanulók olvasottságával és elméleti felkészültséggel rendelkezik is mindehhez, gyakorlat hiányában azonban még nem mindig tud meggyőző módon érvelni. Stílusa sem kellően kiforrott, terminológiája nem kellően precíz, sok esetben pedig belebonyolódik saját mondataiba, vagy elragadja az esszéforma megkívánta példázatoság. Hozzájárul ehhez az is, hogy az Eötvös-kollégista magával hoz olyan eszményeket, melyek két világ ütközésében, a konzervatív és a modern születési terepén egyszerre vannak jelen, akkor is, ha ezen kezdeti időszakban viszonyulása még érthetően a messze többségben lévő hivatalos, akadémikus világ iránt is tisztelettudóvá teszi. Első monográfiája ezért is még más jegyeket hordoz, mint az 1910-es évekre rutinosabbá, magabiztosabbá váló értekezőé, akkor is, ha stílus- és fogalmazásbeli egyenetlenség mindkét monográfiájában megfigyelhető. Természetszerűleg nem feledhető e ponton az sem, hogy a 20. század első évtizedének legvégén is mindössze a huszonnegyedik évében járó szerzőről beszélünk!

³¹ Horváth János, *Aranytól Adyig*, Bp., 1921., 39.

³² Aki keserűen jegyezte meg a folytatásban, hogy ezzel szemben nem ez történt: „hanem a legrosszabb, mi ily komplex jelenség fogadásában csak feltehető: a megismeréstől is tartózkodó kerek tagadás. A konzervatív kritika teljes tanácstalanságban hagyta közönységét a mozgalom valódi értelme felől. Eleve az volt, hogy amit Adyék csinálnak, egyrészt hóbort, másfelől gonosz elfajultság, de az irodalomtörténetnek semmi köze hozzá.” Mindezt egyetértően a szintén konzervatív oldalról a *Nyugathoz* szegődött Schöpflin is szó szerint idézi későbbi összefoglalásában. Vö.: SCHÖPFLIN, *A magyar irodalom története a XX. században, i. m.*, 148.

Toldy Ferenc

Szakdolgozatából kifejtett értekezésében, az 1907-ben megjelent kicsiny könyvében (a végzős bölcsészdoktor summa cum laude minősítése ellenére) érezhetően még nem volt kellő rutinja tudatos koncepcióvá érlelni egy-egy eredeti gondolatot. Taine környezetelmélete, Brunetière racionalizmusa, a 19. század végének (főként francia) pozitívizmusa formálta leginkább gondolatmenetét, melyhez Riedl élményszerű irodalomszemlélete kapcsolódott. Ez utóbbi révén jelent meg nála a pszichológiai szempont is, az értékelésekben játszott lélektani faktor olvasói egyediségével. A francia irodalombölcseleti háttér, melyet Kuncz viszonylag fiatalon is jól ismert (s majd 1909 után nyári vakációinak kutatásaiban mélyít el), az irodalomkritika és az esszé jegyeit sajátosan ötvözte a klasszikus, németesen precíz korszakfelosztásokkal. Mindez nem véletlen: a 19. és a 20. század fordulójára két új irodalomértési irányzat hódított teret magának Magyarországon: egy német mintákon alapuló, leginkább Wilhelm Scherer elgondolásait követő, a filológiai és szövegkritikai szempontokat előtérbe helyező pozitivisták iskola, melynek fontos hazai képviselője Heinrich Gusztáv volt, illetve a francia hatásokra visszamutató, főként Taine módszerét alapul vevő szemlélet, melyet Kuncz már említett tanáraitól sajátított el.

Kuncz ugyanakkor jelentős forráskutatást is végzett a publikált anyagok számbavételén túl, – melyre Oltványi Ambrus is felhívta már a figyelmet Bajza József és Toldy Ferenc levelezését közlétező kötetében – tudniillik, hogy Kuncz Toldy Ferenc ifjúkorát a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött levelei alapján rajzolta meg, s ezzel felhívta a későbbi kutatók figyelmét is e források jelentőségére. Mint azt Rózsafalvi Zsuzsanna, a hivatkozott idézetek aprólékos beazonosítása után egyértelművé tette, mára az is nyilvánvaló, hogy Kuncz Toldynak a kortársakkal való, különösképpen a máig kiadatlan, Kazinczy Gáborral folytatott rendszeres és éppen ezért terjedelmes levélváltását is behatóan ismerte, és hasznosította is 1907-es könyvében.

E kismonográfiának tekinthető mű szerkezete hat fejezetre oszlik. Kuncz az első ötben a szellemi fejlődés fokozatait tárgyalja. A nyitófejezet címválasztása, a *Környezet*, a taine-i és Riedl-féle szempontrendszer egyik legalapvetőbbikét választja kiindulópontjának. A *Melancholiája* címet viselő második fejezet a pesti egyetemi éveket, a társasági életbe való belépést, Toldy Ferencnek Bajza Józseffel való barátságát mutatja be kiadatlan forrásokra,

főként a Bajzával való levelezésre támaszkodva. A *Schedel tavaszi virágai* című következő fejezet Toldy alkotói és írói műfajokban való megnyilatkozásokra irányuló próbálkozásait veszi számba, elsődlegesen lírai zsengeit, drámafordítói és drámaírói tervek mellett két fő ifjúkori munkáját, az *Isocrates parainesis*ének 1821-ben megjelent fordítását és az 1824-ben közzétett *Haramiak*-fordításának recepcióját vizsgálva. Toldy irodalomszervezői és irodalomtörténeti bemutatása szempontjából legjelentősebb a *Hatások* címet viselő negyedik fejezet, mely az Auróra-kör szerveződését, tevékenységét, az irodalmi harcokat (Iliász- és Pyrker-pör) Toldy egyéniségén keresztül ismerteti, s e révén kapcsolati hálója is kibontakozik. Az életút összegzését *A forradalom után* című ötödik fejezet zárja, mely a szabadságharc leverését követő időszakban végzett szervezői, lap- és könyvsorozat-szerkesztői munkát, a Kisfaludy Társaságbeli tevékenységét összegzi. Kuncz kismonográfiájának hatodik, egyben zárófejezete kétségkívül a legértékesebb, s miként címe: *Toldy helye irodalomtörténet-írásunk fejlődésében* is mutatja, magyar viszonylatban az origónak számító irodalomtörténeti életművet értéke-li. Kuncz e fejezet elején a tudósi életpálya legfontosabb eredményéről, a *Handbucharól* már kijelenti, hogy „az egész magyar költészet mint szerves egész, először ebben a könyvben van történetileg és kritikailag tárgyalva, és hogy irodalomtörténetünk rendszere, irodalmi fejlődésünk gerince ebben a könyvben van először letéve.”³³

A kicsiny kötet ugyan nem vívta ki a szakma elismerését, sőt, majdnem visszhangtalan maradt. Két fontos ismertetésről mindazonáltal tudunk. Az első a *Vasárnapi Ujság* kritikarovatában egy alig tízsoros, figyelemfelhívó ismertetés Schöpflin Aladár tollából. A Franklin Társulat kritikusa némi-képp tévesen állította, hogy Kuncz monográfiája érdemi nívumot ugyan nem tartalmaz,³⁴ de azt ő is elismerte, hogy remek összefoglaló, s az egyik első kísérlet, mely Toldy életművének összegzését tűzi ki célul, akkor is, ha nyelvezete alapján nem egy „tüzetes monográfia”.³⁵ A másik reflexió Beöthy Zsolt tanítványától, a későpozitivistá Császár Elemértől származik, aki az általa szerkesztett *Egyetemes Philologiai Közönyben* recenziálta a munkát.³⁶ Utóbbi recenzens találóan jegyezte meg, hogy e kötet már mintha egy

33 Lásd KUNCZ Aladár, *Toldy Ferenc*, Bp., Stephaneum Nyomda Rt., 1907., 77.

34 Tévesen, hiszen Kuncz kötete éppen, hogy új forrásokat is közölt.

35 SCHÖPFLIN Aladár, Toldy Ferencről, *Vasárnapi Ujság*, 1907. július 14., 28. sz., 566–567.

36 CSÁSZÁR Elemér, Kuncz Aladár: Toldy Ferenc, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 1907, XXXI., II., 779–780.

nagyobb kompozícióból kiragadott egész lenne, vagy egy ilyet készítené elő. Alighanem igaza lett, hiszen az utolsó fejezet szinte teljes egészében beépítésre került Kuncz következő, nagyobb lélegzetű, argumentáltabb és átfogóbb monografikus művébe.

A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta

A 354 fóliós, kéziratban fennmaradt monografikus igényű összegző mű úttörőnek számított a maga korában. Noha a Kuncz-filológia mindig is hivatkozott meglétére, a mű sem részben, sem egészben nem került 2018-ig a nyilvánosság elé, s komolyabb elemzésnek sem vetették alá. Az „irodalomtörténeti, komparatistai, kutatói pályára készülő” Kuncz műve „elmélyült elemzés a magyar irodalomtörténet-írás elméletének és módszertanának fejlődéséről” – írta róla a magyar irodalom beható ismerője és tolmácsolója, Nicolae Balotă,³⁷ aki ismerhette, kéziratban formában akár olvashatta is a Kolozsváron, Jancsó Elemérnél megőrzött munkát.³⁸ E munka kritikai igényű közreadását követően elmondhatjuk,³⁹ hogy annak nyelvezete még többnyire esszéisztikus, néhol, ha kell, szemléltetően ironikus is, miközben – mint szó volt róla – a megelőző fél évszázad hazai irodalomtörténet-írásáról (és annak hiányairól, fehér foltjairól) ad teljes képet, s mond egyes elemei felett kíméletlen kritikát. Elméleti szempontból nem kellően átfogónak leginkább az első három fejezet mondható. Ezekben általánosságban az irodalomról,

37 Lásd Nicolae BALOTĂ, *Romániai magyar írók (1920–1980). Írói arcképcsarnok*, ford. VALLASEK Júlia, Marosvásárhely, Mentor, 2007., 32.

38 Jelenleg az OSZK Kézirtatárának Jancsó-hagyatékában található (Fond 399).

39 Érdemes lehet néhány forráskritikai információt itt is megosztani. A kéziratban fennmaradt monográfia nagyon kevés konkrét könyvészeti adattal bír, vélhetőleg ez is a szoros határidőnek köszönhető. A kéziratban ugyanakkor több utólagos (többnyire ceruzás) rájegyzés is található, melyek döntő többsége Beöthy Zsolttól származik, aki bírálóként pontosításokat, kiegészítéseket vagy kritikai megjegyzéseket fűzött a munka fejezeteihez, de a helyesírási következetlenségeket és az esetleges elírásokat, pontatlanságokat is kiemelte. Az utólagos bejegyzések másik csoportjának a szerzője Máthé Szabó Magda, aki Kuncz unokahúgaként örökre kapta a kéziratot 1928-ban. Neki és férjének, Jancsó Elemérnek köszönhető, hogy a monográfia fennmaradt. Az unokahúg egyik gépiratos, kétlapnyi terjedelmű leírásából azt is tudjuk, hogy Kuncz azt szerette volna, ha később ő használja fel e korai, ám meglehetősen tág perspektívát kínáló munkáját szaktanári vizsgadolgozata, esetleg doktori dolgozata alapjául.

irodalomtörténeti elméletekről és módszerekről szól Kuncz, amit összefoglaló, mottószerű bevezetőjében is megfogalmaz már. E bevezető pár gondolat legelső mondata már az egyéntől is függő értékelést, legutolsója pedig a nemzetin felülemelkedő, egyetemes távlatot sejteti.⁴⁰

A bevezető három fejezetben – melyek a „mi az irodalom?” klasszikus kérdéséről indulva az irodalomtörténeti módszerekről s azok anatómiájáról, működési rendjükéről és általános céljairól szólnak, majd ezek külföldi és hazai applikációit veszik számba – olykor elnagyolt, terminológiáját tekintve nem kellően precíz fejtegetésekkel találkozunk. Döntő hatással itt is a franciák voltak persze Kunczra. Szinte mindegyik fejezetben előkerül az úgynevezett „francia realiztikus irodalomtörténeti irány”, különösen ennek két legfőbb képviselője: Sainte-Beuve és Taine. Az ő hatásuk valóban megkerülhetetlen volt már Kuncz mesterei, így Riedl számára is, aki a mondottakon túl jelenségek, „szellemi tünemények” megfigyelésében és megértésében látta az irodalomtörténet legfőbb feladatát. Külön érdeme viszont e munkának, hogy az első fejezetekben felvetett kérdéseket világirodalmi szinten is történeti példákkal illusztrálja, elméleti rendszereket prezentál, s amennyire lehet, már itt is összefoglal, szintetizál. Ugyanakkor a monográfia egyharmadát kitevő elméleti fejezetek⁴¹ érezhetően leginkább csak arra szolgálnak, hogy az éppen formálódó 20. század eleji hazai irodalomtörténeti átalakulás legfontosabbnak ítélt szempontjait elővezethesse, s az idáig vezető utat történetileg áttekinthesse.

Az ezt követő mintegy kétszáz kéziratos oldal hét fejezetben vizsgálja a módszerek hazai alkalmazását. Természetesen Kuncz Toldy Ferencsel és Majláth Jánossal kezd itt is (a monográfia negyedik fejezete szinte szó szerint átfedésben van a korábbi Toldy-könyve utolsó fejezetével), innen halad tovább azután a fiatal Kuncz Erdélyi János, majd Kemény Zsigmond és Arany János irányába. Az ő munkásságuk (a Hegelt követő Erdélyi, s az 1850-es években, a tudományos fellendülés idején érkezői munkákkal is jelentkező

40 „Az irodalommal foglalkozó az irodalmi műveket olyan tükröknek tekintheti, melyekbe – ha belenéz – öseit láthatja meg, visszamenőleg a legrégebbi időkig [...] Az irodalomtörténet tehát nem lehet más, mint a pszichológia módszerével dolgozó történetírás, melynek tárgya az emberi léleknek bármily nyelven való művészi megnyilatkozása”

41 Ezek a következők: Az irodalomról és irodalomtörténeti módszerekről általában; Az irodalomtörténeti elméletek és módszerek fejlődése külföldön; Irodalomtörténet-elméleti és módszertani kísérletek nálunk. Vö.: *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta, i. m.*

szépiróké) még csak elszórt pontokként, részlegesen előlegezi meg mindazt, amit a későbbi monográfusok és rendszeres irodalomtörténet-írók (Gyulai, Greguss, Beöthy, Péterfy és Riedl) a 19. század második felében megvalósítanak. Mellettük természetesen több tucat magyar értekező is szóba kerül Kuncz ezen monográfiáiban, akiknek irodalomtörténeti munkásságát és módszereit legjobb tudása szerint fogja csokorba és értékeli. Anyagkezelése, kiterjedt figyelme fiatalok ellenére elismerésre méltó. Eljárása, metodológiája szerint előbb az előzményeket, a történeti okokat, a kialakulás intézményi hátterét, majd a hiányt pótló rendszeresebb irodalomtörténeteket vizsgálja, továbbá az értekező Kemény Zsigmond és Arany János révén szól a saját felosztása szerint „az irodalomtörténet-írás harmadik formájának” nevezett esszéisztikus formákról is. Ebben igazán sikeres képviselőt Péterfy Jenőben lát, aki „esszéirodalmunkat a legművészebb fokra emelte”. Művét természetesen Riedl értékelésével zárja, ezzel jutva el saját jelenéig, az új század első évtizedéig. Az utolsó, 10. fejezet ennek megfelelően már az összehasonlító irodalomtörténeti irány legsikeresebb hazai képviselőjének az értékelésével kezdődik, distinkciót téve ugyanakkor az eddig mondottakban is. Ezek értelmében alapvetően két nagy irány jeleiről szóló összegző munkájában: azon iskoláról, amely az *esztétikai* (összetett, de koronként változó) szempontot követte (Toldy után főként Erdélyi János, Greguss Ágost és Beöthy Zsolt révén), s arról, amely elsődlegesen a *pszichológiai* szempontot érvényesíti. (Utóbbiban az írói egyéniség és a kor vizsgálata mellett „az örök emberit”, s e révén közvetetten a megértés némiképp szubjektívebb rétegeit is figyelembe veszi, többek közt Gyulai, Salamon Ferenc, Péterfy és Riedl értékelései által.) Nem kérdéses, hogy Kuncz mindkét irány értékeit becsüli, de tanulmány- és kritikaíró gyakorlata azt bizonyítja, az utóbbihoz állt közelebb.

E monográfiája következtetései közt tulajdonképpen azt a fontos, kortörténeti állítást is megtaláljuk, miszerint nálunk ebből az utóbbi, pszichologizáló szempontból származtatható az összehasonlító irodalomtörténeti irány felfejlődése, melynek eklektikus nagy műve az 1896-ban megjelent Riedl-munka, *A magyar irodalom fő irányai*. Kuncz természetesen azt is hozzáteszi, hogy az összehasonlító módszer fellendülésére „serkentőleg szolgálhatott a Kolozsváron megindított *Összehasonlító irodalomtörténeti lapok* c. folyóirat Meltz Hugó szerkesztésében”,⁴² s hogy a másik alapvető folyóirat, mely e korszerűbb

42 Uo., 264–268.

vizsgálati szemléletnek teret adott, az a címében is egyetemességet hirdető és elváró *Egyetemes Philologiai Közlöny* volt.

Szintetizáló igény, átláthatóság és rendszerezhetőség: leginkább ez jellemzi a módszertani fejlődésívet adó, némiképp a hazai irodalomtörténet-írás történetét összegző Kuncz Aladár pályamunkát. Monografikus összegzése szeretné átfogóan, mintegy képletszerűen prezentálni az addigi eredményeket, irodalomtörténet-írásunk „újabb fejlődését” elméleti és módszertani szempontból is vázolni. A pályamunka magán viseli ugyanakkor azt a kényszerű jegyet is (ami doktori disszertációk és egyetemi pályamunkák esetében a korban is gyakori), hogy igyekszik kényszeresen is igazolni a jelölt alapos tájékozottságát, az elvárt olvasmányok említését akkor is, ha ez nem feltétlen segíti a logikai felépítését egy-egy fejezetnek. Kuncz ugyanakkor igen szerényen zárta művét: mint megjegyezte, tudja, hogy a dolgozatnak esetleges „hiányát az idő rövidege és az előmunkálatoknak csaknem teljes hiánya” mentheti csupán. A kéziratban megőrzött mű valóban hézagpótló vállalkozásnak mondható, hiszen a korban ezen előmunkálatok látványos hiányát Kuncz legjobb tudása szerint pótolta, ezért is legfőbb célját, vagyis az átfogó, összegző ismertetést („főleg az érdemleges művekkel szemben [...] de olyanféleképpen, hogy a mű és írója jellemző tulajdonságai kitűnjenek”) munkája alighanem bőséggel teljesítette.

*

A bölcselő, irodalomtörténeti összegzésekre vállalkozó ifjú Kuncz e két megidézett munkája is jól mutatja, hogy 1907 és 1913 közt, pályája legelső szakaszában igen figyelemreméltó filológusi, esszéírói és monográfusi munkásságot tudhatott magáénak. A kérdésre, hogy ez szakmai elutasítások, netán nem kedvezően megítélt pályamunkák hatására, vagy csak a kritikusi és tanári megsokasodott feladatok miatt, esetleg magánéleti események okán maradt végül torzóban, a közelgő világegés következtében pedig végképp homályban van, azzal a Kuncz-filológia még adós.

BUDA ATTILA

*Ambrus Zoltán, Kuncz Aladár
– és az első világháború*

Az 1861-es Ambrus és az 1886-os Kuncz születése között éppen negyedszázadnyi idő telt el, egymást követő generációk tagjai voltak. Élethelyzetük számtalan összetevője, körülménye különbözött egymástól, más irodalmi eszmények között kezdték pályájukat, abban azonban hasonlítottak egymásra, hogy saját korosztályukban nem találták meg igazi helyüket, sőt, bizonyos értelemben mindketten pályatörést szenvedtek el, noha életük a művelt értelmiségi középosztály szokásos és hagyományos állomásai szerint kezdődött, s pályájuk elején mindketten abba simuló személyes és szakmai karriert remélhettek. Ambrus, még a reformkor világnézetének örököséként – de nem követőjeként – a pesti egyetem jogi karát végezte el, pályáját a Földhitelintézetben kezdte, amelynek akkor Arany László volt a vezetője. Ő figyelte fel Ambrus első írásaira, és irodalmi pályára biztatta. Kuncz Aladár kolozsvári értelmiségi környezetben nőtt fel, ugyancsak a pesti egyetemen tanult, de ő latin–magyar tanári oklevelet szerzett, irodalmi ambíciói, Toldy Ferencről írt pályadíjas dolgozata szépen alakuló irodalomtörténeti, kritikusi pályát sejtetett.¹ Írói, kritikusi munkásságuk azonban egyaránt megbicsaklott,

¹ Kuncz Aladár, *Toldy Ferenc*, Bp., Stephaneum Nyomda, 1907., 102 [2]. Második kiadása: Kuncz Aladár, *Monográfiák*, szerk. BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Kolozsvár – Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2017., 343. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV.] A kötet a Toldy-monográfián kívül *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című írást is tartalmazza.

egyrészt Ambrus prózafelfogásának a magyar hagyománytól – például Jókaiétól, Mikszáthétól, Herczegétől, Tömörkényétől – eltérő jellege, inkább a műveltségre, a gondolatíságra, a lélektani ábrázolásra irányuló figyelme, másrészt Kuncz világháborús internálása következtében. Ambrus ugyan itthon részt tudott venni a világháborús irodalmi életben, s ekkor írt cikkekkel új hangot ütött meg a háborús propagandát ironikus távolságtartással elutasítva.² Kuncz azonban teljesen kizuhant a hazai viszonyokból; nem túlzás azt állítani, hogy ezt a néhány évet szinte lehetetlenné vált később behoznia és különböző művekkel kiegyensúlyozni. Így lett volna ez akkor is, ha az ország kulturális és művelődési egysége megmarad, de a trianoni döntés Magyarországot felosztotta, s Kuncz vállalva a perifériás, irodalomszervezői létet, evvel még messzebb került a fővárosi lehetőségektől.

Bár negyedszázad volt közöttük, s más és más irodalmi eszmények hatására alakult irodalomszemléletük, munkásságuknak közös találkozási pontjai is voltak. Ezek közül az egyiket a *Nyugat* folyóirat, a másikat a francia szimpátiák jelentették. Kuncz 1909 és 1914 között volt jelen a *Nyugatban*, az első nemzedék tagjaként, Babits, Kosztolányi, Móricz mellett, aztán legközelebb csak 1917-ben és 1921-ben; a dátumok között voltak a fogság évei. Első tanulmányaiban Riedl Frigyesről és Gyulai Pálról írt³ egyetemi pályadíjas dolgozata folytatásában, majd kritikák következtek – ezek az életműkiadás részét alkotják –, később szépíróként is bemutatkozott. Különböző kritikái mellett első francia tárgyú írása a lapban 1912-ben jelent meg egy francia szerző Budapestről és a magyarokról szóló könyvéről.⁴ 1917-ben novellistaként jelentkezett, majd 1920-ban a francia fogságról szóló emlékezésének egy részletét adta közre.⁵ Ezt követően, ha nem is gyakran, de folyamatos szerzője maradt a lapnak. *Fekete kolostor* címmel megjelent emlékezéseiről Kosztolányi Dezső közölt kritikát, ismertetést 1931-ben.⁶

2 BUDA Attila, *Háborús jegyzetek a Nyugatban és más lapokban 1914–1917*, in UŐ., *Milyen a nyár Amherstben*, Bp., Ráció, 2017., 277–291, 451–451. A tanulmány függelékében az összes cikk megjelenési adata olvasható.

3 KUNCZ Aladár, Egyetemi portrék: Riedl Frigyes, *Nyugat*, 1908. március 16.; KUNCZ Aladár, Az utolsó magyar, *Nyugat*, 1908. április 1.

4 KUNCZ Aladár, André Duboscq: Budapest et les Hongrois, *Nyugat*, 1912. december 1.

5 KUNCZ Aladár, Fogsági feljegyzésekből, *Nyugat*, 1920. május.

6 Az itt idézett kiadás: KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*, szerk. JENEY Éva, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2014., 554. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái I.] Az idézetek ebből a kiadásból származnak.

Ambrus az első évtől, 1908-tól 1917-ig – a Nemzeti Színház igazgatójává való kinevezéséig – volt jelen a *Nyugatban*; a lap kezdő évében már két évtizedes újságírói, írói munkásság volt mögötte, cikkeit, novelláit, regényeit a legkülönbébb lapok szívesen közölték. Ismeretsége Osváttal, Ignotuszsal, Fenyő Miksával korábbi volt, velük együtt az irodalmi megújulást, a nagyvárosi irodalmat képviselték. A lapban cikkei, novellái, színházi kritikái jelentek meg, és saját műveiről szóló recepciók. A világháború után már nem írt a *Nyugatra*, de jelen volt az őt köszöntő írásokban, valamint részt vett a Baumgarten Alapítvány első igazgatótanácsában is.

A francia–magyar politikai és kulturális, irodalmi kapcsolatok a kiegyezés után hullámzóak voltak, s az európai nagypolitika, illetve a nemzeti ellentétek szinte évtizedenként más és más előjellel látták el. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy az új francia irodalom jelei: költők és prózáírók Magyarországon meg ne jelenjenek a 19. század végétől, főleg a 20. elejétől, többek között éppen nyugatos költők fordításaiban. A hazai értelmiség egy részére vonzóerőt gyakorolt a francia kultúra, ami a közvetett és közvetlen kapcsolatok szaporodásában, elmélyülésében mutatkozott meg. Mellettük persze jelen volt a frankofób szemlélet is, amely a csigaevő francia erkölcs-telenség prűd idegenkedésén nem jutott túl, s kölcsönösen táplálta a franciák németekkel és magyarokkal szembeni ellenérzéseit. A kiegyezés utáni gazdasági fejlődés azonban az egyes országok közötti kapcsolatokat is bővítette: nagyobb körben váltak lehetségessé személyes találkozások más nemzetekkel, más kultúrákkal, az utazás legalább európai célpontok felé, akár tanulás, akár látogatás, vagy egyéb céllal; Ambrus például 1885-ben és 1886-ban Párizsban a Sorbonne hallgatója volt.

Kuncz Aladárban egyetemi évei alatt, Riedl Frigyes hatására alakultak ki és erősödtek meg a francia rokonszenvek.⁷ Emlékezése második bekezdésében ezt mondja internálásáról: „A franciák iránt érzett rajongásomnak volt ez is bizonyára egyik következménye. A világháború előtti évtizedben szenvedélyünké vált valósággal, hogy a francia irodalom és egyáltalában Franciaország kultuszában mindig újabb és újabb területeket fedezzünk fel. Magyar íróknak és művészeknek e háború előtti franciaimádatára, annak okaira érdemes volna egyszer részletesebben kitérni. Tény az, hogy mikor 1909 nyarán Párizsba először megérkeztem, sirtam a boldogságtól a csilingelő egylovason, amely a Gare de l'Esttől a Quartier Latinbe vitt. Azóta

7 Lásd erről a kötetben Jenei Éva és Rózsafalvi Zsuzsanna tanulmányát.

minden nyaramat s egy ízben tizennégy hónapot egyfolytában Párizsban és Franciaország különböző vidékein, különösen Bretagne-ban töltöttem.”⁸ Mai fogalmak szerint nézve a száz évvel ezelőtti történetre, az tűnik ki, hogy Kuncz, számtalan magyar, német, osztrák és keleteurópai sorstársával együtt, akik látogató, vagy munkát vállaló emberek, ha tetszik, kulturális és gazdasági bevándorlók, 20. század eleji migránsok voltak Franciaországban, – hiába a nemzeti rajongás, hiába az elvégzett munka – az éles világpolitikai helyzetben internálás, fogság, végül, évek múlva, kiutasítás lett a sorsuk. Kuncz Aladár szembesíti az utókort a párizsi osztrák konzulátus előtt, a francia kormány által megígért vonatra váró osztrák–magyar alattvalókkal, akik számára ez a szerelvény soha nem érkezett meg. Ehelyett rendőrök vették körül őket, s a férfiakat, nőket, gyerekeket beterelték egy ideiglenes őrzőhelyre, ellátás nélkül hagyva őket, majd két nappal később állatszállító vagonokban vidéki fogolytáborba szállítva. Voltak az összegyűjtöttek között szórakozást, kikapcsolódást keresők is, meg olyanok, aki évek óta Párizsban dolgoztak, munkájukkal elősegítve a város hírnevét, gyerekeik francia iskolákba jártak, talán feleségük is francia nő volt – ám egyetlen bűnökként őrizték a Központi Hatalmak valamelyik államának állampolgárságát.

***

Bár az európai szövetségi rendszereket tekintve Franciaország és Magyarország nem egy politikai csoportosulásba tartozott, s a német–francia ellentétek, a revans és erőfitogtatás vágya mindkét oldalról látható volt, az 1914-es év közepéig a franciaszimpátiák nem kerültek veszélybe, sem a nyugati értékrend elleni visszatámadás, sem a magyar értékek védelme nem kellett, hogy megnyilvánuljon. Erősen megváltozott azonban a helyzet nyár végétől, a hadüzenetek, a mozgósítások, a felajzott bevonulások, a háború gyors befejezésének ígérete, valamint a hirtelen kettészakadt Európa hatására. Erre a helyzetre, bár eltérő élethelyzetben voltak/kerültek, mind Ambrusnak, mind Kuncznak válaszolnia kellett.

8 Kuncz Aladár, *Fekete kolostor*, i. m., 31.

Feleletük számtalan ponton rimel egymásra, annak ellenére, hogy bő egy évtized telt el a kettő között; Ambrusé azonnali volt, Kunczé kényszerűen késleltetett, emlékezései olvashatóan csak 1931-ben váltak elérhetővé, egy évvel Ambrus halála előtt. Az idősebb író a napi események, a napi sajtó alapján kommentálta a történeteket, azokat is, amelyeket Kuncz testközelből érzékelt. Különbség továbbá, hogy Ambrusnak a következőkben ismertetendő írásai könyvként soha meg nem jelentek, a *Fekete kolostor* viszont sok kiadásban minden érdeklődő számára elérhető.

***

1914 szeptemberétől a nagy háború állami propagandájának hatására *Az Est* lelkesítő cikkeket kért Ambrustól, aki ezt az igényt kiterőleg teljesítette, nem a lövészárcok és a katonák életének festésével, hanem a háborúnak az irodalomra és a közmorálra gyakorolt hatását elemezve, a propaganda különböző összetevőit körüljárva. Teljes névvel aláírt cikkeiben amennyire csak lehetett, elítélte a hatalmi szembenállást és annak következményeit. A napilap néhány írását az első hónapok eufóriájában nem is merete megjelentetni, az író ezért a következő év elejétől a bátrabb *Nyugat*, majd 1915 őszétől 1916 júniusáig párhuzamosan a *Világ* oldalain közölte jegyzeteit. S nem véletlen az sem, hogy neve fel sem vetődött a Tisza István–Herczeg Ferenc-féle *Magyar Figyelő*ben hasonló témájú, a lap közleményei hangnemének megfelelő írás szerzőjeként. Sorozatának tárgya kezdettől adta magát: az 1914. július végi általános mozgósítás, a hadüzenetek, a hadiállapotok, a hideg ősz első eseményei, a szeptember eleji orosz előretörés a Kárpátok vonaláig, majd az Uzsoki-hágón keresztül a csapatok magyar területreérése, december végén limanovai vereségük és Magyarországról való kivonulásuk, párosulva a nyugati hadszíntér, valamint a hátszágok eseményeivel; mindez azonnal megváltoztatta a lap közleményeit és szerkesztési kényszerét, annak ellenére, hogy Ambrus nem magukról az eseményekről, csupán azok következményeiről írt.

Kuncz Aladár munkáját – mint az közismert – más kényszer szülte, nem a világpolitika eseményei, személyes körülmények, az emberi lét esendőségei alakították szövegét. Nem lehet tudni, hogy fogságában készített-e napi feljegyzéseket, emlékeztetőket, mindenesetre a *Fekete kolostornak* napló- és memoárjellege egyaránt van. A szerző egykori élményeit felidézve nyilvánvalóan megkomponált alkotást készített, amelynek, mind a megtörténtek, mind

az azokról később szöveggé alakított képek részét alkotják, utóbbiak talán kissé hangsúlyosabban, de éppen ezáltal billen át a naplójelleg alkotásba. Már a megírás, a felidézés előtt elhalványult a legtöbb egykori napi kényszer és apró gyötrellem, a fizikai lét nyomasztó korlátai, hogy az eltávolító vonások közelebb hozzák a szellemi és lelki tényezőket.

Jóval a világháború kitörése előtt is érzékelhető volt a két nagy európai hatalmi csoportosulás egymást támadó propagandája, ami 1914 őszétől kezdve az addiginál sokkal hangosabbá vált. Ez az ideologisztikus tartalom alapvetően két nagy témakörből állt: az ellenség szándékainak, tetteinek eltúlzása, a saját és szövetségeseik cselekedeteinek magyarázata és felmentése. A gyűlöletkeltés, ha kellőképpen elő van készítve előtte a terep, mindenhol fogékony talajra hull. Erről vallanak a társadalom minden rétegében megtalálható ellenséges, óvatos vagy éppen közömbös viselkedések a „nemkívánatos elemekkel” szemben. A csőcselék – amely nem tévesztendő össze az utca emberével – reakciója általános történelmi tapasztalatok alapján nagyjából prognosztizálható,⁹ meglepőbb ennél a művelt értelmiségi viselkedése. Kuncz Aladár segítséget, kis mozgási könnyítést kérve, a Sorbonne ókori pedagógia tanárához fordult, aki rövid, udvarias levélben utasította el azt, mondván, hogy illetékes helyekről úgy tudja, Franciaországban úgy bánnak a magyarokkal, ahogyan Magyarországon az ott rekedt civilekkel.¹⁰ A közember azonban, ahogy a *Fekete kolostor*-ból kiderül, nem felejtette emberségét: „nemigen vett részt a tüntetéseken, fosztogatásokban és személyi támadásokban. Sőt sokan, éppen a franciák között, védelmükbe vették, megmentették vagy megszöktették a németeket, akiket az utca népe üldözőbe vett”.¹¹ Másfelől a propaganda kikerülhetetlen és mindent legyűrő, ördögi hatalmát mutatja, hogy a *Fekete kolostor* lapjaiból kiderül: szerzője, mert már itthon szembenállt a monarchia belpolitikai berendezkedésével, francia rokonszenvei miatt is elfogadta a háborús francia propaganda német militarizmusellenességét, s csak lassan, megtapasztalva a franciák bánásmódját az országukban rekedt idegenekkel, vette észre, hogy a német (és magyar) nemzeti önértékelési zavart miként használták ki az antantállamok, előhívva és hivatkozva rá, mint amit meg kell semmisíteni.¹²

9 Uo., 48.
10 Uo., 136.
11 Uo., 48.
12 Uo., 70.

***

Ambrus Zoltán persze minden cenzurális és büntetőjogi tiltás ellenére is megtalálta azt a nyelvet, azokat a stilisztikai fogásokat, amelyek segítségével elmondhatta ellenérzéseit, kritikáját, s megmutathatta, hogy az egymás ellen fizikai erőszakot alkalmazó és kommunikációs hadviselést egyaránt gyakorló hatalmak kölcsönösen minősítik egymást. Néha a visszafogottság, a körültekintő fogalmazás ellenére is ki-kisistereg, kitűnik a harag egy-egy mondatából, például *A háború magasztalói* című írásban, amely a hátszói lelkesülteket célozza, azokat, akik a háborútól a világ megjavulását vagy megváltását várták: „Amit önök hirdetnek, az: szörnyű eltévelyedés! Mert kívánatos lehet-e az az erény és az a kultúra, amelyet csak százezrek vagy milliók legyilkolása árán lehet megszerezni!”¹³

Háborús jegyzeteinek egyike az *Elvakultság* címet viseli. Első része három esetet sorol fel, amelyek az antant háborús bűneire mutatnak rá: Franciaországban a front, azaz a németek elvonulása után egy határszéli városkában, amit a franciák ismét elfoglaltak, bíróság elé állítottak és elítéltek német katonarvosokat, apácákat és ápolókat; a Man-szigeten lévő hadifogolytáborban, ahová főleg Londonban hosszú évek óta dolgozó német és osztrák–magyar alattvalókat internáltak, és ahol igen sanyarúak voltak a körülmények, az élelmezés hiányossága, az időjárás szélsősége miatt, az egyik rab az őt inzultáló őrt a villájával megszurta, mire válaszul nem a támadót büntették meg, hanem a foglyok vértlen tömegébe lőttek; Przemysl közelében az oroszok elfogtak egy vadászőrzőjáratot, és ahelyett, hogy hadifogolynak tekintették volna őket, minden teketória nélkül kivégezték valamennyit. Ha csak eddig tartana a cikk, akkor az a központi hatalmak álláspontját képviselné, az itthoni propaganda állításait erősítené tovább, bosszúra és megtorlásra szítana. Csakhogy Ambrus, miután megállapítja, hogy az elkövetők a hadifoglyokkal – akiket nemzetközi szerződések védenek – kegyetlen módon viselkedtek, a következőre jut: „tiszték, gentlemenek. Urak, akik iskolákat végeztek, kesztyűt viselnek és gondosan beretválkoznak, ötórai teákra jártak és fognak járni, ahol gyöngéd szavakat suttoztak és fognak suttozni értelmes hölgyek fülébe” –, tehát miután elítéli a hasonló tetteket, amelyeket a „hazaszeretet” jegyében követtek el, mintegy mellékesen, nem szembetűnően,

13 Ambrus Zoltán, *A háború magasztalói. Az intelligencia pusztulása, Nyugat* 1915. március 1.

– majd személy(rago)t vált – „az ilyen kegyetlenkedések híre okvetetlenül fölkelti a retorziót, és ez könnyen utolérheti azokat a honfitársainkat, akik az idegenben rekedtek vagy hadifogságba kerültek.

Még csak az indulat se mentheti ezeket a szörnyűségeket. Mert szánalomra méltó hadifoglyok, akik a maguk személyében sohase vétettek nekünk, a legnagyobb elkeseredésükben se művelhetnek olyat, amit nem hideg ítélkezéssel, hanem súlyosabban kellene és lehetne büntetni. És milyen foganattalan a velök szemben való indulatkitörés, ha ezzel nem annyira őket magukat, mint inkább a véreiket, a fajtájukat, a hazájukat akarjuk sújtani! Hiszen az, ami rájuk csap le, rajtuk kívül még csak egy pár hozzátartozójuknak fájhat; a nagy összesség, amelytől elszakítottuk őket, már elveszítettnek tekintí ezeket a fiait és nemigen gondol többé rájuk.”

Figyelemmel olvasva az idézett részlet első mondatát, látható, hogy az idegen földön rekedt embereket érő retorzió csak azért támadhatott fel, mert ezen az oldalon, a központi hatalmak fennhatósága alatt, kegyetlenkedtek már korábban az antant hadifoglyaival, tehát Ambrus szerint a hadifoglyokkal szembeni magatartás csupán egy korábbi akcióra adott reakció. A következő bekezdés első mondata, az „ezeket a szörnyűségeket” kifejezés a Magyarországon alkalmazott erőszakra vonatkozik. Csakhogy erről nyíltan szólni nem lehetett, a cenzúra és – ekkor még – a közhangulat miatt sem, ezért a rejtett nyelvi (és vele tartalmi) változtatás. A következő mondatokban egyes szavak – a „nekünk”, a „velök”, a „véreiket”, a „fajtájukat”, a „hazájukat” – megváltoztatják a nézőpontot, Ambrus nem a kívülálló, a központi hatalmak egyik polgáraként ítéli el az antant haderejének kegyetlenkedéseit, hanem közösséget vállalva, azonosulva a szenvedőkkel, álljanak bár a front egyik vagy másik oldalán, a szavak mögött beismerve, néven nevezve, hogy hasonló büntettet mindkét hadviselő fél elkövet, s ezt a sorok között olvasni tudóknak is tudomására hozva.¹⁴

***

Az újság-, vagy folyóiratcikkek más dimenzióban léteznek, mint egy emlékező-regisztráló prózai mű, amely felidézés és újramondás között próbál összhangot teremteni. A *Fekete kolostor* számtalan apró jelenetet tartalmaz,

¹⁴ AMBRUS Zoltán, Elvakultság, *A Társaság*, 1914. december 17., 5, 7.

amelyek az emberi minőségre utalnak, s ennyiben meghaladja egy cikkso-rozat érvényességét, bármilyen érdekes legyen is az. A karanténban sorsukra váró foglyok életét a szemben lévő ház emeleti balkonján látott nyolc-tíz éves kislány vidította fel. „A fekete hajú, mosolygó szemű délfrancia leánya néhány nap múltán már fejbólintással üdvözölt, olykor ránk mosolygott, s mindenképpen elárulta, hogy tudomást szerzett rólunk, s ellentétben a város felnőttjeivel és országa egész népével nem akart gyűlölni és megvetni bennünket, hanem sorsunk iránt részvétet érzett.”¹⁵ A későbbiekben Loló kutya története rendíti meg az olvasót, aki ütközőpont lett rabok és rabtartók között, s nem csak az internáltaknak, de neki is el kellett viselnie utóbbiak erőszakos viselkedését. A rabok által szeretett állatot a fogvatartók elüldözik, s amikor az visszaszökik, az örömmel hangos megnyilvánulása nem lehet, nehogy az örök észrevegyék. Titkolják és rejtegetik is előlük, s még halála sem eshet meg a parancsnok dühe nélkül. A sokszor embertelen körülmények, a zsúfoltság, a tétlenségben töltött idő, a bizonytalan szabadulás sokszorosára növelte az élet jelentőségét, amit, sokszor a helyzetüktől és egymástól való elidegenedés miatt az állatokra vetítettek ki. Ez az oka annak, hogy a rabok életében az összes állat, amivel valamilyen módon kapcsolatba kerülnek, hatalmas jelentőséggel bír.¹⁶

***

A véletlen rendezte ugyan Ambrus jegyzeteit egymás után, mégis van valami jelképes értelme, hogy első írása egyikében a háború végének idejét firtatta, az utolsó, fanyarul ironikus pedig egy párizsi rokkantról szól, aki örül annak, hogy nem a fronton van, noha: „újdonatúj géplábjával vígan kopog a nagy-körúton, ott, ahol a legtöbb ember csetlik-botlik, siet, rohan, ácsorog vagy sétálgat, egy kis napfényt lesve.”¹⁷ Mint alkotó, igen érzékenyen figyelte a szellem embereinek reakcióit. Kétszer is visszatért a nagy európai íróknak a háborúval kapcsolatos gondolataira. Nemzeti elfogultság nélkül megőrkítette Anatole France időskori lelkesültségét, politikai és esztétikai ítéleteinek széttartását, nem hagyta szó nélkül Thomas Mann-nak a franciákkal szemben

¹⁵ Kuncz Aladár, *i. m.*, 93.

¹⁶ Uo., 400.

¹⁷ AMBRUS Zoltán, Mirbeau hazafisága. Edison ódája Franciaországhoz. A párizsi rokkant, *Nyugat* 1917. április 1.

érzett elfogultságát, s nem rejtette véka alá véleményét: „Thomas Mann nem tehetségtelen író, ha nem is éppen olyan kiválóság, amilyennek igen szeretnék felfűjni a németek, akik nagy írók dolgában ma kissé csehül állnak, meg azok a magyar nyelven beszélő, de németül gondolkodó fiatal emberek, akiknek a számát a német győzelmek persze mindinkább növelni fogják.”¹⁸ A jegyzet további soraiban ezt az értékelést még fokozta is. Amivel nem kis bátorságról tett tanútságot, hiszen egy német író véleményével szemben védte meg a francia nemzetet. De ugyanilyen kritikusan viszonyult George Bernard Shaw-hoz is, aki németországi kiadójának baráti levelet írt arról, hogy a háború sem fogja őket ellenséggé tenni, odahaza viszont cikket közölt a porosz militarizmus legyőzéséről. És képes volt egészen keményen is fogalmazni, az általa hangulatok hiénájának nevezett Gabriele D’Annunzióról: „Ebben a rettenetes háborúban majdnem mindenki veszít. A szerencsésebbek keveset, mások többet veszítenek. Egyik elveszíti a vagyonát vagy az egzisztenciáját, másik az életét, a két lábát vagy a szeme világát, a harmadik a gyermekeit. A negyedik is veszít, ha nem is éppen ennyit. Csak a hadsereg számára szállítók nem veszítenek, meg D’Annunzio, az olasz költő, aki most is szerez, gyűjt, keres és talál, bár egyelőre csak impressziókat, az általános nyomorúságból ellesett élethangokat.”¹⁹ Nem téved nagyon az utókor, ha feltételezi, hogy ezek az ironikus szavak Ambrusnak a szellem erejébe vetett hitének csalódását fedik el. Ebben pedig csatlakozott hozzá a *Fekete kolostor* írója is, aki, 1919 nyarának elején, a Keleti pályaudvaron találkozva ismét a szülőfölddel, egy évtizeddel később a Kazinczy gondolatát folytatva fejezete emlékező-felidézését: „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérkeztünk: egyik fájdalomtól a másik, sokkal nagyobb fájdalomba”.²⁰

18 AMBRUS Zoltán, Háborús jegyzetek: Írók a háborúról, *Nyugat*, 1915. február 1.

19 Uo., 119.

20 KUNCZ Aladár, *i. m.*, 55.

JENEY ÉVA

„sorsom már készen volt bennem”
– a Fekete kolostor előzményei –

„Az bizonyosnak látszik, hogy Kuncz mindvégig ambicionálta a novellairást, illetve hogy a kritika, az irodalomtörténeti tanulmány mellett e műfajban is alkotni kívánt, amint azt a Nyugatban 1910 és 1913 között megjelent négy elbeszélése – *A mirgodonni Jeanette, Két fehér szobor, Signore Caccini harca a pénzzel, Corniquet és a fia* – igazolja. Ez persze nem valami rangos, figyelemfelkeltő prózairói indulás, sokat ígérő pályakezdet – a novellákra vonatkozó [...] ’közvélemény’ részben ezek olvasatából táplálkozott –, mint ahogy az internálásból való hazatérése utáni években megjelent elbeszélései sem sejtetik a Fekete kolostort.”¹

„a mű bő évtizeddel Kuncz Aladár fogságból való hazaérkezése után jelent meg. Köztudott, hogy a szerző internálása éveiben vezetett naplót, készített feljegyzéseket, s ezeket fel is használta. *De közvetlen előzmény talán csak a Fogsági feljegyzésekből címmel a Nyugat 1920-as első számában megjelent írás, s az 1919-es, akkor kéziratban maradt, 1960-ban közreadott Feljegyzések első darabja, a Felocsúdas egy öt éves rémálomból.*”²

Az első idézet Filep Tamás Gusztáv előszavából való, amelyet az *Egy márványdarab* című kötethez írt. A másodikban jómagam idéztem a *Fekete kolostor* legújabb kiadásának előszavában.³ Bár mindkét szöveg elég óvatosan

1 FILEP Tamás Gusztáv, *Előszó*, In KUNCZ Aladár, *Egy márványdarab*, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2015., 13. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái II.] (Kiemelés tőlem – J. É.)

2 „Mindenkinek újakra készülni...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény.)*; szerk., jegyz. JÓZSEF Farkas. Bp., Akadémiai, 1960, 575–576. [III.]

3 JENEY Éva, „Mi is ez a könyv? Regény!”, In KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból, szöveggond.*, jegyz., előszó JENEY Éva, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2014., 14. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái I.]

fogalmaz („az internálásból való hazatérése utáni években megjelent elbeszélései sem sejtetik a Fekete kolostort.”; „közvetlen előzmény talán csak a Fogsági feljegyzésekből címmel a *Nyugat* 1920-as első számában megjelent írás, s az 1919-es, akkor kéziratban maradt, 1960-ban közreadott Feljegyzések első darabja, a Felocsúdás egy öt éves rémálomból”), kicsit mégis olyan, mintha mindkettő tovább éltetné azt, amiben valójában nem hihetünk töretlenül: az egykönyves Kuncz legendáját. Jó példa ez a bevezetés a kiragadott idézetek manipulatív felhasználására is. Hiszen Filep Tamás Gusztáv itt idézett előszavának egésze éppen azt bizonyítja, hogy Kuncz nem egykönyvű író (ami persze nem egészen ugyanaz a kérdés, hogy a *Fekete kolostornak* voltak-e vagy sem előzményei).

Ezzel hát egycsapásra be is, el is ismerem, hogy a *Fekete kolostornak* igenis, voltak előzményei, amivel már a 2014-es, említett előszó írásakor is tisztában voltam. Az előzményeket természetesen mindig az utólagosság felől ismerjük fel, az utólagos visszatekintés pedig átértékeli a szövegek közötti kapcsolatokat, és áthelyezheti az értelmezésbeli hangsúlyokat is. Az értelmezésbeli hangsúlyok leírására ez az írás nem vállalkozik, mindössze ismertetni kívánja az „előzményeket”.

A bevezetesként említett fogsági feljegyzéseken kívül a *Fekete kolostor* előzményének tekintem Kuncz némely elméleti írását; novelláinak némely szereplőjét, élményanyagát és tematikáját, s végül, de nem utolsó sorban azokat a publikációkat, amelyekről – egyetlen kivételtől eltekintve – Pomogáts Béla is említést tett Kuncz-monográfiájában,⁴ s amelyek a regény ismeretében több-kevesebb eltéréssel ugyan, de egyértelműen a főmű részei lettek. Ez az írás a hangsúlyt a legutóbbi kategóriára helyezi, az első kettőt nem részletezi.

Elméleti írások

Kuncz *Az irodalom és a háború* című írásában akár saját regényét is sejtetheti. „Nagy egyszerűségek, tömör mondanivalók és hatalmas műszerkezetek idejének kell elkövetkeznie”⁵ – írja. A *Gyáva irodalom* című 1924-es szöveg⁶ pedig a művek élményanyagának változását jelöli meg, s talán ez az alapelv is tekinthető elméleti készülődésnek. „A háború előtt az irodalom

4 POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kolozsvár, Kriterion, 2001., 199. [Kriterion Közelképek].
5 KUNCZ Aladár, *Az irodalom és a háború*, in KUNCZ Aladár, *Tanulmányok, kritikák*, szerk., utószó POMOGÁTS Béla, Bukarest, Kriterion, 1973., 175–178.
6 Vö.: KUNCZ Aladár, *Gyáva irodalom*, *Ellenzék*, 1924. június 22–23., 11.

műhelyekbe vonult vissza, s az új művészet formai kérdéseken dolgozott. Ma hozzá kell nyúlni az élethez, s az öröklött művészi formához új etikai tartalmat kell keresnie, különben elsepri a rohanó idő, mint szélvihar a száraz falevelet.” Dosztojevszkij-tanulmánya⁷ Erdélyben és Budapesten is megjelenik (első változata 1923-ból való), s talán *A mi Madáchunk* című kisesszé⁸ is elméleti előzménynek tekinthető.⁹

Novellák

Mindenekelőtt szeretném felsorolni azokat a novellákat, amelyek a *Fekete kolostor* világával összefüggésbe hozhatók.¹⁰ *A mirgodonni Jeanette* ihletése kétségkívül francia élmény, Párizst és talán a breton falut idézi. A *Renata* annyiban tekinthető előzménynek, amennyiben Zádory és Mastic kapcsolatáról szól, és szerepel benne egy muzsikus Kálmán cigány, Mme Mignale, továbbá egy Rodinre emlékeztető figura, Lebrun szobrász, van benne fegyveres katona, fogolytábor, és távirati intézkedés. *A Mater Dolorosa* helyszíne is háborús: „Az északkeleti front legveszedelmesebb pontján történt. Gyanús tünetek miatt beszállítottak egy ideiglenesen összetákoltt kórházba, ahol csupa kolerás volt.” A kalandos sorsú *Egy márványdarab* „az otthon iránti nosztalgiairól, a béke vágyáról vall; a fogolyélet melankóliáját önti formába.”¹¹

A Megindult Fa teljes mértékben egybecseng mindazzal, amit a *Kolostor* elbeszélője a háborúról gondol. „Tagore békében élt Istennel, emberrel, az étellel és halállal. De hallotta, hogy messze Nyugaton föltúrta a békés rögöket a halál ekéje. Nagy testvérháborúról hallott, a fehér testvérek eszeveszett vérontásáról. Várta, hogy a lelkek fejedelme elhagyja márványbörtönét és a verekedő császároknak kiüsse kezéből a kardot. Mily szép és természetes lett volna, ha a Szeretet földi helytartója sarut vesz lábára, csuhát ölt magára, s ez egyszer, fogadalma ellenére elhagyja önkéntes rabságát, hogy ezzel is

7 Vö.: KUNCZ Aladár, Dosztojevszkij miszticizmusa, *Pásztortűz*, 1923. július 14. 879–883.; illetve *Nyugat*, 1924. január 18.

8 Vö.: KUNCZ Aladár, *A mi Madáchunk*, *Nyugat*, 1923. február 1.; illetve *Pásztortűz*, 1923/23., I., 159–162.

9 Lásd még: ABLONCZY László, „...sokkal nagyobb fájdalomba.” Tünődések a Fekete kolostorban, *Hítel*, 2002/2. 76.; illetve <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00002/nemzet.html> Letöltve: 2018. október 1.

10 Az itt felsorolt novellák mindegyikét lásd in Kuncz Aladár, *Egy márványdarab*, i. m. – (szerk. megj.)

11 POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Bp., Akadémiai, 1968., 138. [Irodalomtörténeti Füzetek]

aláhúzza békét hirdető szavait a verekedő fejedelmek előtt. De ez nem történt meg. Csodálatos műveket emeltek, büszke találmányokat hoztak napvilágra, de mindent a fergeteges pusztulás szolgálatába állítottak. Megbélyegezték örökre a ráncba verődő emberi homlokot, a gondolkozó főt, amely éveken át csak azon dolgozott, hogy a gyilkosság eszközeit szaporítsa. És nem volt senki, aki a szeretet szavát hirdetni merete volna. Pedig élt az Isten, csak szavát a jajveszékelések, szitkok és hörgések zajában nem lehetett hallani... Vége volt a háborúnak. Békére fegyverkeztek a testvérm nemzetek. És a békéjük csak folytatása volt a háborúnak, de még rettenetesebb volt ennél, mert a gyűlölet oltárára most azt dobták föl, ami a legyőzötteknek még maradt: csecsemőiket, asszonyaikat, önéretüket és becsületüket. Tagore, aki iszonyodva hallott a gyilkos háborúról, nem mozdult helyéről, mert bízott, hitt a közeli békében. Mikor aztán a várt béke helyett eljött a gyilkos béke, a magasra nőtt fa, melynek hűvös lombozata alatt boldog meghúzódással éltek az emberek...”

Az *Egy álombanjáró följegyzései* című novella helyszíne Kolozsvár, és ugyancsak a háborúnak a pusztító, romboló hatásáról szól, akár a *Bécsi ezred Uzsok alatt*. „A háború kipusztította, rokkanttá tette a mai férfiak nemzedékét, s helyettük öregeink tették rá mindenre a kezüket. Nagypák és unokák korszaka! Az apám szimbóluma ennek a szomorú világnak...” A *csoda* ellenben a fogságot és Zádoryt idézi, aki így emlékezik: „a kazamatában egész nap csak csontba faragtam”.

Más publikációk

Azok a publikációk, amelyekről – egy kivételével – Pomogáts Béla említést tett monográfiájában, s amelyekről a regény ismeretében azt állíthatjuk, hogy több-kevesebb eltéréssel egyértelműen a főmű részei (lettek), időrendben a következők:

Karácsonyest Noirmoutier-ban (*Ellenzék*, 1925. december 25. 295. sz. 17–18.);

Páriák lázadása (*Ellenzék*, 1926. január 25. 19. sz. 11–12.);

Felköszöntő az igazi Én-re (*Újságíró Almanach*, Kolozsvár, 1927.

284–295.); Haláltánc Ile de Yeu-n (*Erdélyi Helikon*, 1929. 2. sz. 81–94.);

Haláltánc Ile de Yeu-n (*Keleti Újság* 1931. június 1. 14–15.)

Karácsonyest Noirmoutier-ban

A *Karácsonyest Noirmoutier-ban* című VI. fejezet előzményének tekinthető az azonos címmel megjelent írás, amely az *Ellenzék* 1925. december 25-i számában, tehát karácsonykor látott napvilágot. A szöveg egyik érdekessége, hogy bár időrendben ez tekinthető az első megjelent regényrészletnek, mottója szó szerint egyezik a regénybeli fejezet mottójával. Az 1914 decemberétől 1914 karácsony éjfélig terjedő eseményeket elbeszélő rész kiemelkedő fejezete a regénynek, s bizonyos értelemben egyedülálló is. Emlékeztetnék arra, hogy a *Fekete kolostor* immár nyolcvanhét éves történetében vízvonalasító a múlt század 1960-as éve, amikor 1942 után végre először, de csonkítottan jelent meg a mű a budapesti Szépirodalmi Kiadónál.¹² A regény előszavának szerzője szerint a *Kolostor* szövege úgy bírálta az imperialista Franciaországot, hogy a mű kompozíciójának két, egymással összefüggő „gyűjtőpontjában” franciák és nem franciák mindemellett „felismerték az embert egymásban”, s így a regény humanista értékrend fölmutatására is alkalmasnak bizonyult.¹³ Az előszó írója a francia–magyar testvériség bizonyítékaként két jelenetet emelt ki a regényből. Mindenekelőtt a közismert Guillaume-epizódot. A „mindig jókedvű, tréfacsináló” francia adminisztrátor emlékének, aki tudta, „mi az a Jézus [...], mi az a szeretet”, tehát egész fejezetet szentelt neki Kuncz Aladár. „Guillaume sergent emlékének, aki sohasem tudott volna ölni, és aki elesett a francia–német fronton anélkül, hogy fegyverét kilötte volna” – így szól a regény *egyetlenegy* mottója, amely így kiemelten betölti funkcióját: az olvasót ráhangolja a gondolatmenet legfontosabb elemére, előzetes ítéleteit úgy hozza mozgásba, hogy olyasmit közöl, amit az olvasás idején mindvégig illik szem előtt tartani. Az elbeszélésből úgy tudjuk, az őrmester mindenekelőtt azért került a frontra, mert „Egy ízben még fényképfelvételt is csináltatott magáról, amint a vár egyik boltíve alatt ölelkezve áll a német diákokkal s a két német tanárral. Később az életével fizetett meg ezért a képért”¹⁴. No meg különben sem bizonyult elég szigorúnak. Rendelkezésünkre áll tehát Guillaume-ról egy fejezet és egy fénykép, s így elvileg nem sok minden állhat a referenciális olvasat és az azonosítás útjában. Csakhogy a francia levéltárakban hiába keressük Guillaume nevét. Amikor a múlt század hetvenes éveiben Lőrinczi László

¹² KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, bev. BÓKA László. Bp., Szépirodalmi, 1960.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 108.

ellátogatott Noirmoutier-ba, többek közt éppen azért, hogy a regénybeli személyeket azonosítsa, Valentin Roussière cikket közölt a *La Roche-sur-Yon* című helyi lapban, amely többek között Guillaume családjának, utódainak keresésére szólította fel a helyi lakosokat. Az írás sajnos visszhangtalan maradt. A levéltári dokumentumokból az derül ki, hogy a noirmoutier-i civil internálótáborba egy Joseph Frioux nevezetű őrmester érkezett 1914. október 20-án Sables d'Olonne-ból, ahol rabokat őrzött. Frioux 1915 januárjáig maradt a szigeten, ekkor küldték a frontra, s váltotta fel őt posztján Ch. adminisztrátor. Az adatok szerint tehát Guillaume nem lehet más, mint Joseph Frioux. Ha már ezt összeraktuk, úgy az is észrevehető, hogy a regény szövege tulajdonképpen felhívja a figyelmet a kitalált névadásra: „akit mi családiasan Guillaume-nak hívtunk” – írja az elbeszélő, s a „családias” jelző megkülönböztető szerepben használt névre utalhat. Leginkább az kérdés, miért éppen a részvétet gyakorló és igazságos franciát nem nevezte nevén a szerző. Hacsak éppen azért nem, mert alakjában a nemzetek fölötti, téridőn fölülemelkedő békebarát eszményét foglalta össze.¹⁵ Az *Ellenzék* hasábjain megjelent írás természetesen nem teljesen azonos a regény VI. fejezetével. Első bekezdései eltérőek, de vannak teljesen azonos részei is. Például a vásárlás leírása szinte szó szerint megegyezik a regénybelivel. A folyóiratbeli szöveg nem nevezi meg Finály Gábort, a Kölcsey Gimnázium igazgatóját, aki valószínűleg az iskolai pénzgyűjtést szervezte, hogy az internáltak megünnepelhessék a karácsonyt, a regény igen. A folyóiratban a Guillaume után következő „második katonai teljhatalma” „a fekete bajuszos, mindig vidám Victor”-nak van, a regényben „Georges káplár az őrmester mindenható szárnysegéde”. Francia levéltárakban a vonatkozó anyagokban egyik nevet sem találtam. A folyóiratbeli „kolozsvári öreg szűcs”, aki az asztalfőn ül, a regény Sarkadi bácsija, a „Je-sais-tout”, míg a regényben Müller bácsi ül az asztalfőn, aki mintegy negyven évet volt cipész Párizsban. A névhasználat eltérésein túl a szöveg lényegileg megegyezik a regény fejezetével: szerkezete, a regényben betöltött jelentősége készen áll.

15 Vö.: JENEY ÉVA, Marginália a *Fekete kolostor*hoz. Bárczi Géza lapszéli jegyzetei, *Ex Symposion: Irodalom, Művészet, Filozófia, Reflexió*, 2015/90., 6–14.

Páriák lázadása

A *Páriák lázadása* című XXI. fejezet, amelynek előzménye azonos címmel jelent meg az *Ellenzék* 1926. január. 25-i számában,¹⁶ nagyjából hat évvel a regény megjelenése előtt, kiváltságos példája annak, hogy a korabeli internáló tábor(ok)ban leggyakrabban a silány ellátás miatt voltak lázadások. Ráadásul a kenyéradag csökkentése miatt szerveződött konkrét lázadás a táborfőnök leírásában is ránk maradt, olvasható a Vendée-i Levéltárban, s szinte egyezik Kuncz elbeszélésével.¹⁷ Alighanem a referenciát, az esemény azonosítását illetően neki kell hinnünk. Az adminisztrátor jelentése 1918. szeptember 27.-i keltezésű. Az *Ellenzék* hasábjain megjelent szöveg és a regénybeli fejezet legérdekesebb eltérését is talán éppen ez a referencia magyarázza. A legnagyobb különbség,¹⁸ hogy az elbeszélő az 1919-es esztendőt jelöli meg az *Ellenzék*ben megjelent írásban: „A kenyéret délután 5 órakor kaptuk kézhez a chef de chambrée-k révén. Alig volt nagyobb, mint amekkorát jó étvágyú ember egyszeri étkezésre elfogyaszt. Kicsinysége miatt talán nem emeltünk volna panaszt, ha a táplálkozás egyébként tűrhető lett volna. De 1919 első hónapjában voltunk, a háború ötödik évében, egy az Atlanti óceánba jó mélyen beeső szigeten, amelynek a viharos tenger miatt az élelemmel való ellátása akkor is bajos lett volna, ha élelemben nincs hiány.”¹⁹ Az *Ellenzék*ben megjelent írásban szó esik arról, hogy „a bajor atléta és kiszolgált légionárius” (aki a regényben a versenykuglizó Markus) ad hangot erőteljesen a kenyéradaggal való általános elégedetlenségnek (*Ellenzék*: 30 grammal kevesebb, regény: 40 grammal). És ugyancsak róla írja az elbeszélő a következő sorokat: „Ma este kint volt a faluban, s magával hozta a *Matin* legfrissebb számát. Amíg ő a többivel hangos vitába elegyedett a kenyérgkérdésen, átadta nekem az újságot, hogy olvassam el. És ebben a lapban váratlanul kis háromsoros hírre bukkantam, amely egyszerre elszakított fogolyléteemtől, s lelkemet nagy izgalomba verte fel. A hír a következő volt: *Egy nemzeti költő halála*. Budapestről jelentik, hogy ott 42 éves korában meghalt Ady Endre, Magyarország legnagyobb költője.”²⁰ Továbbiakban még egy bekezdésnyi

16 Kuncz Aladár, Páriák lázadása, *Ellenzék*, 1926. január 25., 11.

17 Vö.: Archives Départementales de la Vendée, 4 M 282, Rapport du chef de dépôt, 27 septembre 1918.

18 Vannak „kis” különbségek is: a folyóiratban a „fogolytábor legártatlanabb lakója, egy bécsi mázoló” neve Heimann, a regényben Heipel.

19 (Kiemelés tőlem – J. É.)

20 Kuncz Aladár, Páriák lázadása, *i. m.*

rész foglalkozik az elbeszélő lelkiállapotával és egy látomással, melyet Ady halálhírének hatására él át. Felvetődik a kérdés, hogy Ady halálhíre miért maradt ki a regényből. Tudjuk, hogy Ady fontos volt Kuncz számára. Tudjuk, hogy Kuncz Elek Ady főigazgatója volt Zilahon. Tudjuk, hogy Ady mindkét Kuncz fiút, Ödönt és Aladárt egyként barátjának tudta. „Halálra döbrentő s emlékeztető, igaz fájdalommal értesülök a nemes Kuncz Elek elhunytáról. Zilahon nekem rettegett, de első pillanattól kezdve szeretett főigazgatóm volt. [...] Még közelebb csatolt hozzá, hogy két derék fiát mondhatom barátomnak, jóknak, igazaknak.”²¹ Azt is tudjuk, hogy Ady *Nem nagy dolog* című versét Kuncz Aladárnak dedikálta. Több mint valószínű, hogy Ady halálhíréről Kuncz valóban Franciaországban értesült. Ablonczy László hívta fel a figyelmet arra, hogy Laczkó Gézához írott töredékes levelében „a Noirmoutier-ben szenvedő barát [Kuncz] szinte Ady versének²² üzenetét ismételte: »Most látom, hogy sorsom már készen volt bennem, csak nem értettem a nyelvét« (1916. március 10.)”²³ A fekete kolostor, a fekete barát, a haláltánc motívum mindegyike kapcsolódik Ady életművéhez. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a *Haláltánc* fejezettel szinte egy időben jelent meg Kuncz *Tíz évvel Ady Endre halála után* című írása is, amelyben az író a költőt éppen a haláltáncal idézi meg: „Halálhörgése nagy általános halálszimfóniába olvadt bele. Egy egész erkölcsi és hatalmi világ omlott össze körülötte. És amellet a »fekete zongora« csontkezü játékos borzalmas haláltáncot muzsikált, amelyre gyermekek, asszonyok, aggok és a háború megmenekültjei tömegesen hullottak a pusztító járvány karmai közé.”²⁴ Ebben az írásában Kuncz fekete árnyékokat emleget, amelyek „végtelen sorban” menetelnek, közöttük Ady is, majd a múltat „az élet fekete madará”-nak nevezi, amely az emlékek kék madarává változott. Ablonczy László úgy véli, joggal „feltételezhetjük: a *Fekete kolostor* címe tehát Ady életművével való viaskodásában tisztázódott.”²⁵ Hogy Ady halálhíre és az elbeszélőnek a hírt követő látomása („Együtt vágattunk egy sötét autón hárman: Ő, Kaffka Margit és én” stb.) mindennek ellenére kimaradt a regényből, valószínűleg szerkezeti okokkal magyarázható,

21 Ady Endre Kuncz Ödönhöz írt leveléből. 1915. XII. 14. A leveleket a KUNCZ Aladár, *Levelek* című kötetből idézem. Sajtó alá rend.: JANCsó ELEMÉRNÉ MÁTHÉ-SZABó Magda, Bukarest, Kriterion, 1982.

22 „Akarták Istenek / Történelem dolgok”

23 Vö.: ABLONCZY László, „...sokkal nagyobb fájdalomba.” *i. m.*

24 KUNCZ Aladár, *Tíz évvel Ady Endre halála után*, *Ellenzék*, 1929. január 28., 9.

25 ABLONCZY, *i. m.*

melyeket Babits – az elsők közt – „titkosaknak” nevezett. „Nem különösebben »megkomponált« mű [...] kompozíciója belsőbb és titkosabb.”²⁶ A „páriák lázadása”, mint fentebb láthattuk, 1918. szeptemberi esemény. Ady halálának dátuma 1919. január 27. Legutóbb Kondor Péter János foglalkozott a *Fekete kolostor* időszerkezetével. Tanulmányában kimutatta, hogy: „A *Fekete kolostor* kronológiája áttekinthetően összeállítható a mű fejezetegységei alapján, amelyekből megállapítható, hogy a mű elbeszélte idejének tartama (hózzávetőleg másfél hónap híján) öt esztendő.”²⁷ Azt azonban különösebb időszerkezeti kutakodás nélkül is megállapíthatjuk, hogy a regény egyenesvonalú kronológiát követ fejezetről fejezetre. Ennek az időrendnek megfelelően Ady halálhírének a XXIV., *Koporsók vére* című fejezetben lenne a helye, amely fejezet eseményeinek sora a szöveg szerint 1919 januárjától 1919 márciusának elejéig terjed. Ebbe a fejezetbe Ady halálhíre mind motívum szempontjából, mind hangulatilag akár bele is kerülhetett volna. Annál is inkább, minthogy az elbeszélő említi Erdély román megszállását is. Amivel ugyan megbontja az értelmezők által kedvelt lineáris kronológiát, hiszen az említett esemény már 1918-ban megkezdődött: „Most már biztos, hogy Erdély is elveszett. A románok nemcsak Kolozsvárra vonultak be, hanem felette elfoglalták az egész Arad–Nagyvárad és szatmári vonalat is.”²⁸ Nem tudhatjuk, miért nem került Ady halálhíre ebbe a fejezetbe, csak találgathatunk. Gondolhatunk arra, amit Kuncz a regény alkotási folyamatáról báró Bánffy Ferencnek írt: „Egyes dolgok újra való átélésétől is fázom.”²⁹ Vagy amit unokahúgával közölt: „Je n’osais pas lire encore une fois ce que je devais écrire”³⁰ (1929. február 4.), azaz arra, hogy nem merte újraolvasni, amit le kellett írnia. Talán *nem merte* átszerkeszteni sem. De gondolhatunk Kuncz betegségére is, és arra, hogy emiatt sietősen fejezte be a regényt.

26 BABITS Mihály, *Fekete kolostor*, *Erdélyi Helikon*, 1931. június, 419–421.

27 Vö.: KONDOR Péter János, *Az időszerkezet mint folyamat*. Idő a Fekete kolostorban. *ITK*, 2010/114., 549.

28 KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, 2014., *i. m.*

29 Kuncz Aladár levele Bánffy Ferenchez, 1929. február 25. In a KUNCZ Aladár: *Levelek*, sajtó alá rendezte JANCsó ELEMÉRNÉ, MÁTHÉ-SZABó Magda; jegyz. JUHÁSZ András, Bukarest, Kriterion, 1982.

30 Idézi POMOGÁTS Béla, 1989/50; 82.

Felköszöntő az igazi Én-re

A szakirodalom is előzményként, azaz a regény publikálása előtt megjelent részletként tartja számon a *Felköszöntő az igazi Én-re* címmel az *Újságíró Almanach* 1927-es (az 1926-os évet összegző) kötetében publikált írást. Az előzménynek szorosabban vett értelmében ez az írás valóban annak tekinthető: megelőzi a regényt, összefüggésbe hozható vele, alapul szolgál neki, és hozzá képest a regény valamelyest újítás. Az elbeszélő idő szempontjából a XII., *1915 karácsony hava* című fejezetnek felel meg, ám bizonyos részeit a szerző a XXIII., *Haláltánc Ile de Yeu-n* című fejezetbe dolgozta bele. Így például azt a történetet, amelyet az *Almanach*-beli címadó felköszöntőben az elbeszélő „a párizsi magyar szobrász” szájába ad. Arról van benne szó, hogy Szent Ferenc és Leon testvér Perugiából Assisibe tartanak esőben, viharban, s míg Leon testvér nagyon siet, addig Ferenc arról beszél neki, hogy „a legnagyobb öröm az volna, ha őket most sehová se fogadnák be, minden házból kidobnák, ütlegelnék, vernék, szidalmaznák, s ők ezt zokszó nélkül elviselnék a szeretett Jézus szenvedéseire gondolva...”³¹ A regényben az elbeszélő a történetet olvasmányként említi, s a következőképpen vezeti be: „Fekvőhelyem mellett hevert a földön néhány könyv. Köztük Szent Ferenc *Fiorettijének* francia kiadása, amelyet még Zádorytól kaptam, mikor büntetődépôt-ba vitték. A szent apró írásai között volt különösen egy, amelyet *nagyon szerettem*.”³² Majd az elmesélt történetet így fejezi be: „Ezt a történetet *nagyon szerette* szobrász barátom. Emlékeztem rá, hogy Noirmoutier-ban akkor is elmondta, mikor rajongó felköszöntőjét tartotta az igazi én-re.”³³ A regény XII. fejezetében az *Almanach*-beli mintegy hét bekezdésnyi egyes szám első személyű meglehetősen patetikus felköszöntőből egyetlen rövid bekezdésnyi monológ, s egy hosszabb bekezdésnyi egyes szám harmadik személyű elbeszélés marad. Jelentős különbségek mutatkoznak a nevek használatában is. A már említett „párizsi magyar szobrásznak” az előzményből nem derül ki a neve. A regényből tudjuk meg, hogy Zádory Oszkár. A regénybeli Ch. őrmester az előzményben, akár a kéziratban, még teljes nevén, Chapelier-ként (sic) szerepel. Az előzményben az eszperantista és geneológia iránt érdeklődő „Karcsi báró” szilveszteri multságára igyekeznek az internáltak, míg a regényben ezt az

31 Vö.: KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, i. m., 517.

32 Uo.

33 Uo. (Kiemelések tőlem – J. É.)

egyébként referenciálisan azonosítható figurát Maravics Jenőnek hívják. Kuncz Maravicsnak, másutt Maravitsnak is írja vezetéknévét, és Jenőnek nevezi. A soproni Városi Levéltárban föllelhető horvát származású Maravič család Pál (Paulin) nevű tagja lehetett, aki 1899-ben született Sopronban. 1919 tavaszán vélhetően anyjához utazott, aki még az első világháború előtt elvált apjától, és Grazban élt. A soproni „lovag” itt is halt meg 1926-ban, a Friedhof St. Leonhard temetőben nyugszik. Az *Almanach*-ban megjelent cikkben nem szerepelnek név szerint a tanárok, akiket a regény megnevez: Soltész, Neufeld és Németh; és nem szerepel Horváth cigány sem; a „bácskai fiúból”, aki „Párizsban Blériot tanfolyamán repülni tanult” majd a regényben lesz Dudás Emil. A vajdasági Zentán (ma Senta) született 1888-ban. Foglalkozásaként mindig „aviateur”-t említett, ez közhasználat szerint Zomborban 1914 februárjában kiállított, levéltárban megmaradt útlevele szerint jogszigorló. 1914 tavaszán érkezett Párizsba, sok időt aligha töltött Blériot-nál. Utolsó ismert párizsi lakcíme 9 Rue de l’Université. Párizsban vásárolt magának egy Roland Pilain gépkocsit, amelyet internálásakor René Roux garázsában hagyott, aki később levelezett a vendée-i prefektussal, meg szerette volna tudni, be kell-e jelenteni a gépkocsit mint ellenséges tulajdont. 1915 júniusában Dudás belügyminisztériumi engedéllyel nyithatott kutatóműhelyt Noirmoutier-ban – nem légsavar, hanem egy általa kitalált motor kísérleti munkáira –, amelyet 1916 tavaszán zártak be. Kunczékkal együtt került Ile Longue-ba, onnan tért haza Zentára. A *Bácsmegyei Napló* munkatársa lett. Később, 1929-ben visszatért Párizsba, ahol még ugyanennek az évnek májusában öngyilkos lett.³⁴

Haláltánc Ile de Yeu-n

Az előzmények közül időrendben az utolsó a *Haláltánc Ile de Yeu-n* címet viseli, s először az *Erdélyi Helikon* 1929/2. számában, majd a *Keleti Újság* hasábjain jelent meg 1931 júniusában. Utóbbi pár mondatos szerkesztői bevezetője így hangzik: „Ez a megragadó erejű írás mutatvány Kuncz Aladár most megjelent *Fekete kolostor* című két kötetes munkájából, amelyben ötéves francia internáltságának néha szinte döbbenetes hatást keltő élményeit jegyezte fel. Szomorú aktualitást ad a memoárszerű élménysorozat

34 Vö.: ADV 4M 300; NÉMETH Andor, Emlékezés Kuncz Aladárról, *Nyugat* 1933. 1–16.; Lásd még: Kuncz Aladár, *Levelek 1907–1931*, i. m., 141., 216., 217., 223., 284., 308., 374.; LŐRINCZI, i. m. 130–136.

itt közölt részletének, amely az internált-táborba betört járványt és az író válsággal fenyegető betegségét írja le, az a körülmény, hogy Kuncz Aladár most is súlyos betegen fekszik egy budapesti szanatóriumban.”³⁵ Ebben az értelemben az írás nem előzmény, hanem „mutatvány”, amely a mű kiadása és az író halála között látott napvilágot: részlet a regényből.

1931. február 1-jén Kuncz Aladár a következő sorokat írta Kuncz Ödönnek: „abban a feltevésben, hogy Párizsból megjöttek már, pesti címekre írom levelemet. Mindenekelőtt köszönöm kártyátokat. Míg Ti tényleg Franciaországban jártatok, képzeletemben én is ott időztem és időzök, bár igazán sötétebb körülmények között. Most írom ugyanis fogsági regényemet, mely, ha Isten segít, február végére meglesz. 500 nyomt. oldalas könyv. Nehéz, nagy munka. Nincs kizárva, hogy sikerül, s akkor az nekem mindenképpen jó lesz. Márciusban aztán kicsit pihenni mennék. De ezek egyelőre szép tervek! Meglátjuk, mi lesz belőlük...”³⁶

Mint tudjuk, Kuncz 1931 kora tavaszán be is fejezte a könyvet, a kézirat nyomdába is került. Nem fogadták nagyon lelkesen, de végül Áprily Lajos közbenjárására Bánffy Miklós előszavával megjelent. 1931. június 24-ig, azaz halála napjáig Kuncz az elismerő levelek némelyikére is válaszolt. Azaz a *Haláltánc Ile de Yeu-n* címet viselő, a *Keleti Újság* hasábjain 1931 júniusában megjelent részlet figyelemfelhívás a regényre, de már-már első nekrológiaként is olvasható. E részlet nem teljesen egyezik meg sem a regénybeli, sem az *Erdélyi Helikon* 1929/2. számában megjelent szöveggel. Az ördög ezúttal is a részletekben rejlik. A *Keleti Újság*ban megjelent részlet mindenekelőtt rövid: kevesebb a felénél mind a könyvfejezetnek, mind a *Helikon*beli írásnak. Ott ér véget, ahol az elbeszélő nem tudja meg annak a történetnek a végét, amelyet Demeter, a „ragyás vakarcs” mesél szebeni huszárkodása idejéből, mert az elbeszélő az „árva, árva” szó ritmusára lázálomba merül. Nem tudjuk, mi szabta meg a közlés terjedelmét. De ez a részlet egyszerűen csak Kuncz állapotáról szóló tudósításnak olvasva is teljesen helytálló: az álomba merülés pillanatával ér véget, míg a teljes szöveg/fejezet befejezése az élet diadalát hirdeti, s annak az esztendőnek (1919-nek) a beköszöntét, amelyben a fogolylet véget ér(t). „Amint betevődött mögöttem” – Vantur Jakab mögött – „az ajtó, sajtós dolog történt velem. Úgy éreztem, hogy üdítő, friss légáram surran át a szobán. Valósággal érintette kezemet, és

35 Kuncz Aladár, *Haláltánc Ile de Yeu-n*, *Keleti Újság* 1931. június. 1. 14–15.

36 Talán Ödön memoárjában

megsimogatta arcomat. Honnan jött ez az üzenet, nem tudom. De abban a pillanatban világosan tudtam, hogy nem halok meg, és boldog életöröm pezsdült fel bennem.

Éppen éjfél lehetett.

Új év kezdődött.”³⁷

Fentiekből talán kiderült, hogy terjedelmüktől eltekintve nagyjából azonosnak tekinthetjük a *Keleti Újság*ban és a regényben megjelent szöveget. E két változathoz képest a *Helikon*beli szöveg érdekes eltérést mutat. Ami utalhat arra – hiszen tudomásunk szerint Kuncz imprimálta a regény szövegét –, hogy jobbnak látta azt a pár mondatot, amely a folyóiratban napvilágot látott, nem közölni, vagy legalábbis általánosabban fogalmazni a regény lapjaIn Álljanak itt a megfelelő szövegrészek:

„Hiába szüntették meg az ellenségeskedést a nagyhatalmak, a halál és a gyűlölködés azért mégsem kötött fegyverszünetet.

1918. november óta helyzetünk az atlanti-óceáni kis sziget kazamatáiban még rosszabbá vált. Mintha a tenger alá süllyesztettek volna, úgy elfelejtkeztek rólunk.

Az otthoni forradalmak csak annyit jelentettek számunkra, hogy most már hírt se, pénzt se kaptunk hazulról. Képzeletünkre nehezedett az összeomlás réme, s mindenki kiszínezhette idegei leromlottságának foka szerint.

A szigetnek még a kenyérrel való ellátása is veszélyben forgott. Néhány napon át krumplit kaptunk kenyér helyett, pedig a kenyér, mint egyetlen ehető ételünk, nélkülözhetetlen táplálékunk lett. A tengeren állandóan viharok pusztítottak, a szigetre áthatolhatatlan barna köd ereszkedett. Délután öt órától fogva reggelig hallatszott a vészduda, amely az eltévedt hajóknak irányt jelzett.

A kilátástalan tengődés e sötét távlatán ijesztően jelentkezett a spanyolnátha veszedelme.”³⁸

„Hiába szüntették meg az ellenségeskedést a nagyhatalmak, a halál és a gyűlölködés azért mégsem kötött fegyverszünetet. Decembertől fogva elzáratásunk szigorúsága még jobban fokozódott, élelmiszerekben a hiány nőtt, s mintha a természet is összeesküdött volna ellenünk:

37 Kuncz Aladár, *Fekete kolostor*, i. m. 530.

38 Vö.: Kuncz Aladár, *Haláltánc Ile D'Yeun*, *Erdélyi Helikon*, 1929., 81.

a tengeren állandóan viharok pusztítottak, a szigetre áthatolhatatlan köd ereszkedett. Délután öt órától fogva reggelig hallatszott a vészduda, amely az eltévedt hajóknak irányt jelzett. Ez a hátborzongató, meg nem szűnő vészjel mintha csak minden pillanatban minket figyelmeztetett volna a teljes elhagyatottságban való jeltelen pusztulásra.

A kilátástalan tengődés e sötét távlatán ijesztően jelentkezett a spanyolnátha veszedelme.”³⁹

Az *Erdélyi Helikon*ban 1929-ben megjelent szöveg pontos idő- és helymeghatározással él: 1918 novemberében vált a helyzet még rosszabbá „az atlanti-óceáni kis sziget kazamatáiban”. Továbbá említi az „otthoni forradalmakat” – hogy mit kellene pontosan a többes számon értenünk (őszirózsás forradalom, tanácsköztársaság, ellenforradalom – szintén részletes kutatás tárgya lehetne, melyre jelen írás nem vállalkozhat. Fontos, hogy az elbeszélő itt a hangsúlyt a „forradalmak” negatív hatására teszi az internáltak sorsát illetően (se hír, se pénz), illetve arra az *összeomlásra* („képzeletünkre nehezedett az összeomlás réme”) helyezi, mely előképe a következő, XXII. fejezetnek (*Az összeomlás*), és a regény befejezésének is: „A rég nem látott, kedves város fájdalmas szomorúsággal nézett vissza ránk. Az utcákon kevés ember járt, a boltok becsukva, a házak elhanyagoltak, piszkosak. Mintha rettenetes orkán pusztított volna végig a városon. Minden megöregedett, elkomorult, fásultan húzódott vissza, s a mindenfelé kitűzött vörös lobogók is olyanok voltak, mint szürkületi, szénfüstös ködre ejtett nagy, piros vérfoltok...”⁴⁰

Bár a regényben, illetve a *Keleti Újság*ban megjelent sorokból is kiolvasható ugyanez a tér-idő, mégsem annyira hangsúlyos. És éppen ez a részletkérdés az érdekes. Tudjuk, hogy az osztrák–magyarok internálása a hadüzenet előtt kezdődött el. Amint jó néhányuk hazautazása is sokkal később következett be, mint az a háborút lezáró fegyverszünet után várható lett volna. Kuncz Aladár például 1919. május 15-én indulhatott „haza” Franciaországból – „egyik fájdalomtól a másik, sokkal nagyobb fájdalomba”. A háború ugyanis véget ért, de az internálótáborokat csak lassan, 1918 októberétől kezdve számolták föl. Az Ile de Yeu-i táborot nem. A *Fekete kolostor* elbeszélője 1918 november elejét jelöli meg, mint amióta „kint a sziget lakói között [...] dühöngött a ragály”.⁴¹

39 Kuncz Aladár, Haláltánc Ile D’Yeun, *Keleti Újság*, i. m.

40 Kuncz Aladár, *Fekete kolostor*, i. m. 549.

41 Uo., 511.

Arról a járványról van szó, amely már 1918-ban több áldozatot követelt, mint az első világháború esztendei, s amelynek a túlélésére az internáltaknak talán még kevesebb esélyük volt, mint otthoni társaiknak.

A *Fekete kolostor* előzményeinek vizsgálata talán kicsit más megvilágításba helyezi annak a cikknek egy megállapítását is, amelyet Móricz Zsigmond Kuncz Aladár halálának tízéves évfordulójára publikált,⁴² s mely szerint Kuncz már Kolozsvárra való visszatérése előtt, tehát 1923 tavaszára elkészült volna a regénnyel, amely aztán Pesten „a levendulaillatú sifonban” maradt. Móricz bizonyára az 1920/9–10-es *Nyugat*ban közreadott, fogságban írott feljegyzések miatt, valamint a fentiekben leírt öt publikáció fényében is gondolhatta úgy, hogy a mű egésze jóval korábban készen állt. Ma úgy gondolhatjuk, hogy ha a regény egésze nem is, de annak „sorsa” az 1920-as években „már készen volt”.

42 MÓRICZ ZSIGMOND, Kuncz Aladár, *Erdélyi Helikon*, 1941. július 427–430.

JUHÁSZ ANDREA

*Kuncz Aladár és a regény.
– megjegyzések a Fekete kolostor
műfajának kérdéséhez*

Bevezetés

Az 1918-ban véget ért első világháború a sok millió harctéri áldozat mellett rengeteg szenvedést okozott a civil lakosságnak. A hadseregek évekig éltek lövészárkok és kaszárnyák között ingázva – közben egyre többen különböző fogolytáborokban várták tétlenül a békét. Sőt, a háború alatt – más, hadban álló országokhoz hasonlóan – Franciaország az ott rekedt civileket is elzárta, pusztán azért, mert azok ellenséges állampolgárokká váltak a hadüzenet kihirdetésekor. Ilyen lett az 1914-ben Franciaországban nyaraló fiatal magyar irodalmár, Kuncz Aladár is, aki a *Fekete kolostor* című könyvében állított emléket ennek a közel öt évig tartó megpróbáltatásnak.

Egy évtizeddel a harcok befejezése után sorra jelentek meg azok a háborús regények, melyek máig a legjelentősebbek, Remarque, Zweig, Hemingway ismert művei¹. Ennek a hullámnak a végén, 1931-ben jött Kuncz könyve, mely előbb a magyar olvasóközönség és a kritika előtt aratott páratlanul nagy sikert, majd rövid idő alatt, több nyelvre lefordítva, szélesebb közönség elismerését is elnyerte.²

1 Stefan Zweig *Grisa őrmestere* 1927-ben, Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* című regénye és Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című műve 1929-ben jelent meg.

2 A második világháború előtt három nyelvre fordították le, angolul 1934-ben, franciául 1937-ben, olaszul 1939-ben jelent meg. JENEY Éva, „Mi is ez a könyv?” *Regény!*, In Kuncz

Kuncz Aladár a háború kitörésekor Franciaországban vakációzott, ahogy minden nyarat ott töltött 1909 óta. Az ifjú magyar-latin-görög szakos tanár, volt Eötvös-kollégista, a VI. kerületi főgimnázium tanára, a francia kultúra szerelme, amikor csak tehetett, a számára oly kedves Párizsba utazott. Kuncz a háború előtt már jelen volt a magyar irodalmi és kultúréletben: novellái, kritikái, esszéi jelentek meg a *Nyugat*ban, részt vett a radikális tanárok mozgalmában, Ady Endre belső baráti köréhez tartozott. Ez az épp elindult pálya tört meg drasztikusan majdnem öt teljes évre. 1914 augusztusában ugyanis Kuncz már nem jutott fel egyetlen Monarchiába induló vonatra sem, a francia állam pedig előbb Périgueux-be, egy autógarázsba zárta több száz más civillel, majd onnan közel két évre Noirmoutier várába, végül 1916-tól az Ile d' Yeu katonai erődítményében tartotta fogva. Magyarországra 1919 májusában érkezett meg. Ezután folytatta háború előtti budapesti életét: tanított, írt és publikált, legtöbbit továbbra is a *Nyugat*ban. 1923 tavaszán azonban gyermekkorának helyszínére, Kolozsvárra költözött, és ekkortól az erdélyi magyar irodalmi élet egyik meghatározó alakja, szervezője lett. Előbb az *Ellenzék* című kolozsvári napilap, majd az *Erdélyi Helikon* irodalmi folyóirat szerkesztője volt, egészen 1931 tavaszi betegségéig, és nyáron bekövetkezett haláláig.

Kuncz Aladár íróvá válása

Kuncz Aladár törekvésének célja annak a gyerekkori tervnek a valóra váltása volt, hogy szépíróvá váljon, ám ezt igazából csupán életének utolsó hónapjaiban, a *Fekete kolostor* megjelenésével sikerült elérnie – e felől nézve mondhatjuk, egész élete az íróvá válásra való felkészüléssel telt. Szabó Dezső a második világháború alatt írt önéletrajzában meglehetősen szarkazmussal emlékszik a „készülő” Kunczra: „Nagy vágyakozása volt az íróságra, de tehetsége nem volt. Csak később az erdélyi irodalomnak nevezett 'un pour tous, tous pour un' carbonari társaságban fújták fel íróvá, sőt kiváló íróvá. De ezt a sorsot ennek a társaságnak egy tagja sem kerülhette el.”³ Szabó Dezső fiatalkori barátjára másfél évtizeddel annak halála után sem tudott elegánsan, felsőbbrendűségének éreztetése nélkül emlékezni. Ha a hang-

Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2015., 6. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, I.]

3 SZABÓ DEZSŐ, *Életeim I–II.*, Bp., Püski, 1996, II. 721.

nemtől el is tekintünk, Szabó ítélete nem állt távol Kuncz más barátainak véleményétől. Hunyady Sándor – aki Kuncz nemcsak kollégája volt az *Ellenzék*ben, hanem egy időben lakótársa is – 1925-ben portrét jelentetett meg Kunczról. Ebben azon töpreng, barátja miért nem futja ki a formáját, hol marad az igazi írói teljesítmény, miért elégszik meg mások szövegének a javíthatásaival.⁴ Németh Andor, az internáltságban megismert barát, 1933-ban írt cikkében Kuncz *Fekete kolostor* előtti műveit fűszertelen irodalmi csemegéknek nevezi.⁵

Kuncz egész életében írt novellákat, sőt 1929–30-ban egy regényt is publikált folytatásokban, *Felleg a város felett* címmel – ezek azonban együtt sem biztosítanak számára azt a helyet, amelyet a *Fekete kolostorral* kivívott magának a magyar irodalomban.

A franciaországi fogság emlékirata 1931 tavaszán jelent meg, és a legjóindulatúbb barátok is meglepődtek a váratlan remekművön. Az olvasók számát és attitűdjét nyilvánvalóan befolyásolta, hogy a könyv piacra kerülése után pár hónappal, az első dicsérő visszhangok születésével egy időben, a szerző viszonylag fiatalon, az írói siker küszöbén meghalt. Miközben az érdeklődők sorát ez a tragédia minden bizonnyal növelte, a könyvet mégis az tette elsősorban érdekessé és értékké, hogy a háborúnak addig kevésbé ismert epizódját, a nyugat-európai internáltság történetét beszélte el megrázó erővel.

Kuncz barátai megrendülten búcsúztak a tragikus sorsú írótól. Móricz Zsigmond nekrológiájában felidézte Kuncz finom alakját, kedves és kellemes társasági modorát, közös estéiket, majd így fejezte be búcsúját: „Akkor még nem tudtuk, hogy nagy íróvá váltotta meg a szenvedés Noirmoutier fekete kolostorában. S amely napon ezt megtudtuk, mosolyogva, könnyedén, elegánsan távozott...”⁶

A *Fekete kolostor* megjelenése – első kritikusi:

Babits, Kosztolányi, Lakatos

A különösebb előzmény nélküli, ámde érett és erőteljes mű létrejöttének „titka” kezdetektől foglalkoztatta a kritikusokat, irodalmárokat. Babits Mihály,

4 HUNYADY SÁNDOR, Kuncz Aladár, *Ellenzék*, 1925. december 25., 17–18.

5 NÉMETH ANDOR, Emlékezés Kuncz Aladárta, *Nyugat*, 1933. július 1–16.

6 MÓRICZ ZSIGMOND, Dadi. Emlékezés Kuncz Aladárta, *Nyugat*, 1931. június 1.

az egyik első recenzió szerzője,⁷ Kuncz barátja azt írta: a titok „az átéltség szuggeráló hatalmában rejlik. Nem a regény eszközeivel előállított látszat hat itt rám, hanem az átélt és visszaélt valóság.”⁸ A könyv hatásának döntő eleme tehát Babits szerint, hogy mindaz, amit Kuncz elbeszél, megtörtént. Azonban, állapította meg a kritikus, bár emlékiratot olvasott, a szöveg világa úgy ejtette rabul és tartotta belső feszültségével fogva, „mint egy jó és nagy regény”⁹. Vagyis az emlékirat összességében olyan hatással van az olvasóra, mint egy kitalált történet elbeszélése. Kuncz tehát a valóságból csinált művészetet. A *Fekete kolostor* művészi ereje nem annyira a megszerkesztettségéből ered, hanem „a lelki és hangulati rajz pilléreire épül, mely mindvégig egységes, rendkívül árnyalt és emelkedő”¹⁰.

Kosztolányi Dezső, aki szintúgy barátja volt Kunczknak, a *Nyugatban* közölt a *Fekete kolostor*-ról igen dicsérő kritikát.¹¹ Úgy értékelte, „ez a munka a legérettebb azok között, amelynek megírására a háború adott külső alkalmat”¹². A műfajról a következőket írta: „[e]gyesek hadinaplónak fogják nevezni ezt a könyvet, mások emlékiratnak. Nyersanyaga az, ami megtörtént, durva, vaskos, s mint minden nagy mű nyersanyaga, fölöttébb hasonlít a ponyvához... Regény is abban az ősi értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő. Rangját nem kisebbíti, hogy alakjait az író látta.”¹³ Am, véli Kosztolányi, hatása jórészt abból ered, hogy megtörtént eseményeket tartalmaz. „A regényíró hasonló hatást csak bonyolultabb eszközökkel érhet el, mert tudjuk, hogy [amit leír] a valóságban nem igaz, csak képzeletben az.”¹⁴ Kosztolányi a titok megfejtésének a kulcsát az elbeszélő személyiségében találta meg: annak pártosznélküliségében és szerénységében. Ez a szerénység az, ami mértéket tartat a szörnyűség elbeszélésében, és ami az elbeszélő emberi nagyságának fedezetét adja, írja.

Kosztolányi és Babits kritikája is arról tanúskodik, hogy a két költő regény-fogalmát állította kihívás elé a *Fekete kolostor*. Babitsék ugyanis eredendően a kitalált történetet elbeszélő művet tekintették regénynek, Kuncz

7 BABITS Mihály, *Fekete kolostor*, *Erdélyi Helikon*, 1931, 419–421.

8 Uo., 419.

9 Uo.

10 Uo., 420.

11 KOSZTOLÁNYI Dezső, Kuncz Aladáról és könyvéről, *Nyugat*, 1931. június 16.

12 Uo.

13 Uo.

14 Uo.

könyve azonban azzal szembesítette olvasói tapasztalatukat, hogy egy megtörtént eseményeket elbeszélő szöveg is képes úgy hatni, akár egy fikciós mű. Ezt az ellentmondást mindkét kritika explicitté tette. Magyarazatot is kerestek erre a számukra meglepő jelenségre. Mindkét recenzens a megoldást az elbeszélőben találta meg: az ő személyisége és mindvégig következetesen működtetett nézőpontja biztosítja a mű egységét, ugyanakkor a regényre jellemző összetettséget és feszültséget is. A regényhez való hasonlításban fel kell fedeznünk ugyanakkor az értékelő mozzanatot is – a huszadik század első harmadában az irodalmi műfajok hierarchiájának csúcán egyértelműen a regény trónolt, egy új műben e műfaj jellemzőit felfedezni, annak a legmagasabb esztétikai értékű művek közé sorolását is jelentette.

A *Fekete kolostor* legelső recenzense Lakatos Imre volt, cikke az *Ellenzék* című kolozsvári napilapban jelent meg május 31-én.¹⁵ Lakatos a lap újságírójaként dolgozott, a külpolitikai rovatot vezette, de rendszeresen közölt cikket kultúráról, többek között francia irodalmi témákról. Kuncz könyvéről szóló írása bevallottan – laudáció. Lakatos azonban nem csupán lelkendező hangú kedvcsinálót írt; foglalkozott poétikai kérdésekkel, és esztétikai ítéletet is mondott a szövegről. A művet regénynek nevezte, háborús regénynek, ami pacifista, azaz „a legsúlyosabb vádirat minden háborús embertelenség ellen”¹⁶. Lakatos azért is vállalkozott a frissen megjelent két kötet elolvasására, mert rövid ideig ő maga is Noirmoutier erődjében raboskodott. Tanúként volt tehát egyfajta ideális olvasója a műnek. E minőségében Lakatos mintegy hitelesítette a könyvet, megerősítette, hogy mindaz, amit Kuncz megírt, a valóságban is megtörtént, még a nevek is valódiak.

A *Fekete kolostor* olvasási lehetőségei

Kuncz Aladár *Fekete kolostor*-át a fentiek figyelembevételével műfaja felől nézve háromféle módon lehet olvasni. Először úgy, hogy a regény állításait igaznak, megtörténtnek fogjuk fel, ebből a mű referenciális olvasásmódjának előtérbe kerülése következik, ez akár a szövegnek történelmi forrásként való értelmezéséig is elvezet. Ennek számos példájával találkozunk az első világháborúval, Kuncz Aladárral vagy éppen Németh Andorral foglalkozó szövegekben. Ide tartozik Lőrinczi László több évtizeden át tartó irodalomtörténeti kutatása

15 LAKATOS Imre, Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*, *Ellenzék*, 1929. december 25., 11.

16 Uo.

is, amelyet a kiadásonként egyre bővülő, *Utazás a Fekete kolostorhoz* című kötetekben publikált.¹⁷ Lőrinczi elindult a valóságosnak vett könyvbeli adatok után – nyomozása során azonban újra és újra azzal szembesült, hogy a könyv állításai, tényei a valóságban nem igazolhatók, vagy nem úgy történtek meg. Néhány példa: a noirmoutier-i erőd sosem volt kolostor,¹⁸ a foglyok nem akkor érkeztek, amikorra Kuncz datálta,¹⁹ a sziget kikötője nem ott volt, ahol az emlékiratban,²⁰ Jungblut síremlékét nem Jézus, hanem egy női fej díszítette,²¹ és a szökés feltételei nem állhattak úgy rendelkezésre, ahogyan Kuncz megírta.²² Lőrinczi irodalomtörténeti kutatása sajátos paradoxonhoz vezetett: miközben célja az volt, hogy a könyvben elbeszélte történet tényeit, adatait a valóságban azonosítsa, felkereste a helyszínek egy részét, kutatott a szereplők után, eredményei azonban azt bizonyították, hogy Kuncz szabadon bánt a valósággal, nem vehető „készpénznek” minden állítása. Némi túlzással azt is mondhatjuk, Lőrinczi után a Kuncz-kutatásnak már inkább azt kell bizonyítania, mi igaz a könyvből, és nem azt, hogy mi nem.

A másik két lehetőség, hogy irodalmi műnek tekintjük a *Fekete kolostort*. Ebben az esetben még mindig két műfaji lehetőség közül választhat a műben elmerülő olvasó. Tekinthez rá egyszerűen csak regényként, ahogy idézett kritikájában Lakatos Imre tette. Vagy választhatja azt a műfaji referenciát, amit Babits és Kosztolányi, és a *Fekete kolostort* a franciaországi internáltság emlékirataként követheti.

Kuncz Aladár története a korabeli olvasóközönség számára bizonyosan a háború általuk nem ismert, egzotikus részletét mutatta meg. Sokaknak, különösen a frontot megjárt férfiaknak a háborúhoz kapcsolódó helyszínek, hívószavak a következők lehettek: Limanova, Gorlice, Przemysl, Doberdo, Isonzo, srapszék, rajkályha, gáz, lövészárk stb.. A harmincas évek eleji olvasóközönség számára ezekhez, és főként a hozzájuk kapcsolódó emlékekhez, képzetekhez képest volt ismeretlen, új és egzotikus hely Périgueux, Noirmoutier, Ile d'Yeu, és a tértelenségre ítélt fogolytét passzív szenvedéstörténete,

17 A legutóbbi, harmadik bővített kiadás: LŐRINCZI László, *Utazás a Fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport*, Kolozsvár, Polis, 2011. A második bővített kiadás: UA., Csiksztereda, Pallas-Akadémia, 2005. Az első kiadás: UA., Bukarest, Kriterion, 1975. A további hivatkozások a könyv harmadik bővített kiadásából vannak.

18 Uo., 22.

19 Uo., 60.

20 Uo., 61.

21 Uo., 77.

22 Uo., 30–47.

mindaz, ami Kuncz és társainak jutott osztályrészül a háborúból. A *Fekete kolostor* tehát abban az értelemben volt regény ennek az olvasóközönségnek, hogy ismeretlen, távoli helyen játszódó történetet beszélt el, mely az átélte háborúnak másféle áldozatait, elszenvetődőit mutatta be. Az a helyzet, amibe a Franciaországban rekedt ellenséges állampolgárok 1914 nyarán kerültek: a világ végén lévő kis szigeten bebörtönözve várni a szabadulást, archetipikus irodalmi motívum is. Ehhez a modellhez tartozik a *Monte Christo gróffa* vagy a *Robinson Crusoe*. De ez az alaphelyzet Thomas Mann *Varázshegy* című regényében is, ahol a betegségük miatt tétlen és bezárt szereplők a létezés filozófiai értelmezésével tölti ki az időt és a regény terét.

A *Fekete kolostor* szerzői intencióiról a regény-műfaj vonatkozásában

Vajon Kuncz Aladár emlékiratot vagy regényt akart írni? Tudunk-e valamit a szerző szándékairól? Két olyan adatot ismerünk, amelyek Kuncz Aladártól származnak és a *Fekete kolostor* műfajára vonatkoznak. Az első 1929 decemberéből való. A *Keleti Újság* című kolozsvári napilap karácsonyi számában erdélyi írókat kérdezett meg azok aktuális terveiről, olvasmányairól.²³ Kuncz itt olvasható nyilatkozata néhány alapvető tényről tisztáz. Egyrészt az ekkor már folytatásokban megjelenő *Felleg a város felett* című regényéről mondja el, hogy szándéka szerint a következő évben a teljes művet publikálni fogja, valamint, hogy a háború előtti erdélyi városban játszódó történet az akkori hangulatot akarja ábrázolni, de semmiképpen nem kulcsregény. Továbbá azt is elmondja, hogy párhuzamosan ezzel írja fogsági visszaemlékezését, amely „regénynek fog hatni, pedig minden, az utolsó betűig igaz benne [...] De nem a külső tényekre, hanem a lelki megértésre fektetem a súlyt – folytatja Kuncz –, s talán az ezzel járó beállítás az, ami ennek a visszaemlékezésnek szépirodalmi jelleget ad.”²⁴ A *Keleti Újság* szerkesztői Kuncz nyilatkozatából alcímnek a következő, szenzációs információt emelték ki: *Kuncz Aladár regényt ír francia internáltságának éveiről*.²⁵

23 Erdélyi műhely. Erdély magyar írói elmondják min dolgoznak, mit olvasnak, *Keleti Újság*, 1929. december 25., 35–36.

24 Uo., 35.

25 Uo.

A második adat már Kuncz halála után jelent meg, az *Erdélyi Helikon* 1931-es Kuncz emlékszámában. Ligeti Ernő *Törvény az ember felett* című szövegében²⁶ a *Fekete kolostor* műfajának kérdése kapcsán megosztotta az olvasóval saját információját, miszerint Kuncz már betegen, a kórházi ágyán úgy nyilatkozott erről: a mű regény. Nem magának Ligetinek mondta ezt, hanem Ligeti apósának, Szántó Somának, aki Kunczknak a háború előtti tanévben kollégája volt Budapesten, sőt, 1914 nyarán Párizsban tartózkodott ő is, és még a *Fekete kolostorban* is meg van említve.²⁷ Annak ellenére regény, kommentálta Ligeti, hogy az internálttársak tanúságtétele szerint az utolsó szöveg igaz, megtörtént valóság minden a könyvben. Ez ugyan másodkézből származó információ, ám egybecseng a korábbi nyilatkozattal.

A bizonytalan szerző regénynek és emlékiratnak is nevezte az internált-sági emlékeiről szóló művét. Azzal együtt regénynek hat, hogy az elbeszél cselekmény – bizonygatja Kuncz is, ahogyan recenzensei – megtörtént valóság. Az alkotó tehát saját nyilatkozatában a készülő *Fekete kolostor* műfajára vonatkozóan ugyanazt a paradoxont állította elő, amit másfél évvel később első kritikusa.

A *Fekete kolostor* alcíme műfajmegjelölő: *Feljegyzések a francia internáltságából*. A feljegyzéseken általában valamilyen személyes nézőpontú, tárgyyszerű eseménytörténetet értünk, amely egyszerre objektív, valóság-hű és ugyanakkor személyes hangvételi is. A feljegyzések irodalmi műcím részeként a huszadik század elején fel-felbukkant. Kuncz akár ismerhette Ignotusnak *Feljegyzések* címmel 1909-ben megjelent, összegyűjtött cikkeit tartalmazó kötetét, melyben az azonos című fejezetben hosszabb-rövidebb, pár mondatostól aforizmák és több oldalas esszék is vannak.²⁸ Ignotus könyvében a feljegyzés a korban divatos forma, a személyes reflexió és bölcsesség műfaja, egyfajta szellemi napló. Az első világháború után, 1920-ban jelent meg Tormay Cécile *Bujdosó könyve*, amelynek első kötete a következő alcímet kapta: *Feljegyzések 1918–1919-ből*. A szöveg napló formájú, majdnem minden nap külön fejezet alkot, egy-egy fejezet több oldalnyi eseménytörténetet és annak kommentárját tartalmazza.

26 LIGETI Ernő, *Törvény az ember felett*, *Erdélyi Helikon*, 1931., 507–510.

27 Ő volt az, aki feljutott a vélhetően utolsó Monarchiába induló vonatra Párizsban – a katonának honvéd népfelkelői igazolványát lobogtatta, mellyel azt igazolta, hogy ő mozgósított. KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, i. m., 39.

28 IGNOTUS, *Feljegyzések*, Bp., Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1909.

A *Fekete kolostor* olvasója joggal várhat a *Feljegyzések...* alcím után a Tormayéhoz hasonló, naplószerű szöveget. Ám Kuncz ezt az olvasói vára-kozást nem teljesíti. Ő a feljegyzésekkel a memoáriróadalomba pozicionálja a művét, amivel az olvasót – Lejeune ismert kifejezéséve élve²⁹ – az „önéletrajzi paktum” megkötésére készíti. A szöveg azonban egyáltalán nem napló – ez már az első fejezetben világossá válik. A *Fekete kolostorban* legfeljebb utóla-gos feljegyzésekről van szó, a könyv fejezetei ugyanis leginkább életképek sorozatát öltik, olyan epizódokét, melyek egy-egy esemény vagy helyzet köré szerveződnek. Egy ily módon felépülő szöveg természetesen többféle műfajba is tartozhat: lehet emlékirat/memoár vagy akár regény is.

A Kuncz-filológiában konszenzus alakult ki arról, hogy a *Fekete kolostor* alcímét Dosztojevszkij *Feljegyzések a holtak házából* című regénye inspirálta, és hogy a könyv egyfajta mintául is szolgált a szerző számára.³⁰ Ez, a cím és alcím hasonlóságán túl a közös téma miatt volt kézenfekvő, sőt, ezt támasztja alá az is, hogy Kuncz maga emlegeti a *Fekete kolostorban*, hogy olvasta Dosztojevszkij könyvét internáltsága idején: „Dosztojevszkij feljegyzéseit a halottak házából anélkül olvastam el, hogy valóságos élettemmel való szem-beszökő hasonlóságaira csak egy pillanatig is gondoltam volna”.³¹ Kuncz az emlékiratban a feljegyzések szót használta, ahogy a könyv eredeti címében és a magyar fordításában is ez szerepel. Azonban – hacsak nem eredetiben olvasta Dosztojevszkij regényét – ezzel a címmel Kuncz nem találkozott a fogságban. A *Feljegyzések a holtak házából* magyar címváltozat évtizedekkel a *Fekete kolostor* után született.³² A két könyv kompozíciója valóban mutat hasonlóságokat. Dosztojevszkij regénye is alapvetően kronologikusan vezet végig a fogságon, a fejezetekben egy-egy epizód, szokás vagy épp eseménysor található. A *Feljegyzések a holtak házából* című könyvben az elbeszélő egy titokzatos tanárember, akinek a hagyatéka az a szöveg, amit Dosztojevszkij közread – az író tehát beletesz egy fikciós csavart, ezzel távolítja magától a történetet.

29 PHILIPPE LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003.

30 POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kolozsvár, Kriterion, 2001, 199. [Kriterion Közelképek]; JENEY Éva, i. m., 5.

31 KUNCZ Aladár, i. m., 264.

32 DOSZTOJEVSKIJ, *Feljegyzések a holtak házából*, ford. SZABÓ Endre, Bp., Európa, 1957. [Orosz remekírók]

Kuncz a *Fekete kolostor* megjelenése előtt a franciaországi fogságbeli élményéről szóló több rövid szöveget publikált. A legelső ilyen, közvetlenül a hazaérkezés után született *Feljegyzések* című írás, ami három rövid, nem összefüggő részből állt.³³ Bár ennek csupán az első része szólt az internáltságról, a két másik már budapesti élményeinek a felidézése. A szöveg ekkor nem, majd csak 1960-ban jelent meg nyomtatásban.³⁴ Az 1920-ban készült következő írás azonban már eljutott a közönséghez, legalábbis a *Nyugat* olvasóihoz. Ennek a címe *Fogsági feljegyzésekből*.³⁵ A szöveg rövid, néhány bekezdésnyi egységekből áll – az egyes részek alcímekkel vannak ellátva. A franciaországi internáltság jellegzetes eseményeit beszél el az egyes szakaszok, kronologikusan elrendezve. Ez a kompozíció a feljegyzések műfaji lehetőségei közül a szubjektív történetmesélés és reflexió változatához kapcsolja az írást. A két első, fogságról szóló írásnak témái, történetei, motívumai megjelennek a későbbi *Fekete kolostorban*. Kuncz tehát már ekkor a feljegyzések műfajt választotta világháborús emlékeinek elbeszéléséhez.

Kuncz Aladár pályája elején irodalomtörténeti értekező munkákkal is jelentkezett,³⁶ esszéket és kritikákat pedig egész életében folyamatosan írt. A következőkben ezeket a szövegeket vizsgálom abból a szempontból, hogy azokban szerzőnk milyen regény-fogalommal dolgozik.

Kuncz magasán képzett, felkészült irodalmár volt, összefüggő regényelméletet mégsem tudunk rekonstruálni írásaiból. Ez alapvetően nem hiányosság – a kritika műfajába ritkán fér bele az elméleti rendszerezés, Kuncz esszéinek tárgya pedig egy-egy alkotó vagy egy mű bemutatása, elemzése volt. Irodalomelméleti kérdésvetéseket tartalmazó szövegeket írt ugyan a húszas években is, ám ezek döntő többsége az *Ellenzékben* jelent meg, és inkább a napilap olvasóközönségének igényét szem előtt tartó, ismeretter-

33 KUNCZ Aladár, *Feljegyzések*, UŐ., *Egy márványdarab*, szerk. FILEP Tamás Gusztáv, VARGA Ágnes, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2015., 176–181. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, II.]

34 Kuncz írása a Barta Lajos által szerkesztett, *Emberiség* című irodalmi folyóiratban jelent volna meg, annak július végi, első számában. A lap nyomdában volt, amikor a Tanácsköztársaság megbukott. Lásd: „Mindenki újakra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma*, III, szerk., jegyz., JÓZSEF Farkas, Bp., Akadémiai, 1960, 694.

35 KUNCZ Aladár, *Feljegyzések a francia internáltságból*, *Nyugat*, 1920. május.; Kötetben: KUNCZ Aladár, *i. m.*, 182–201.

36 Lásd KUNCZ Aladár, *Monográfiák*, szerk. BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2017. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, IV.]

jesztő jellegű írásoknak tekinthetők, mintsem tudományos gondolatmeneteket kibontó szövegeknek. Leginkább Kuncz olvasónevelési programjának részeként tekinthetünk ezekre a cikkekre.³⁷ A sokféle Kuncz-írás közül csak néhányban, ott is az aktuális téma aspektusából van szó a regény műfajáról. Viszont emiatt igen különböző szempontú és változatos megfigyelésekkel, állításokkal találkozunk Kuncznál magáról a műfajról. Nincs rekonstruálható műfajelmélet, de nagy törés, változás sincs ebből a szempontból az életműben.

Ki kell emelnünk a portré-műfajt, amelyet Kuncz főként a húszas évek elején művelt, előbb a *Nyugatban*, majd a kolozsvári *Ellenzékben* megjelent írásaival. Többségében kortársait, barátait mutatta be bennük az olvasóközönségnek. A portré sajátos műfajából és az ahhoz tartozó nézőpontból következik, hogy rendre szerző és alkotása viszonyáról esik szó ezekben az írásokban. Kuncz a regény egy-egy jellegzetességéhez is az alkotó feladatainak interpretálása révén jutott el. Mindez Kuncz esetében, ahogy kortársai jó részénél is, a pozitívista irodalomelmélet, azon belül a francia Taine-féle iskola követését mutatja: e szerint ugyanis az irodalmi művekhez alkotóik megértésén keresztül vezet az út.

A regény és a regényesség kritériumai rögtön az életpálya kezdetén, egy 1910-es kritikában felbukkannak, melyet Császár Elemér Kisfaludy Sándorról írt életrajzáról közölt.³⁸ Kuncz a Kisfaludy Társaság felhívására reflektál cikkének bevezetőjében. Az életrajz-gyűjteményt ugyanis azzal a minden bizonnyal reklámnak szánt párhuzammal vezették fel, hogy a jól megírt életrajz, értékét tekintve, felér egy regénnyel. Kuncz ezen a szerinte tarthatatlan és a műfajhoz semmiképpen nem tartozó elváráson élcelődik, mondván, hogy ha ez valóban így lenne, akkor arról az íróról lehet jó életrajzot írni, „kinek élete eseményekben, kalandokban a legtarkább”.³⁹ És „Kemény Zsigmondról nem lehet [...], mert a regényesség fő eleme: a szerelem, bebizonyíthatólag

37 UŐ., *Az irodalom és a háború*, *Ellenzék*, 1923. augusztus 12., 9.; UŐ., *Az irodalom és a politika*, *Ellenzék*, 1923. szeptember 16., 9.; UŐ., *Búcsúzó klasszikus álmok*, *Ellenzék*, 1923. szeptember 23., 9.; UŐ., *Az új francia lélektani regény*, *Pásztortűz*, 1923/II., 159–162.; UŐ., *Énekes madarak ijesztői*, *Ellenzék*, 1924. február 2., 9.; UŐ., *Gyáva irodalom*, *Ellenzék*, 1924. június 23., 11.; UŐ., *Az olvasó*, *Ellenzék*, 1924. szeptember 22., 9.; UŐ., *Kötelező műveltség*, *Ellenzék*, 1925. január 26., 9.; UŐ., *Közszólamok veszedelme*, *Ellenzék*, 1925. március 9., 9–10.; UŐ., *Gyulai Pál példája*, *Ellenzék*, 1926. január 25., 11–12.; UŐ., *Az irodalmi siker titkaiból*, *Ellenzék*, 1927. április 18., 16–17.

38 UŐ., Császár Elemér: Kisfaludy Sándor, *Nyugat*, 1910. május 16.

39 Uo.

nem szerepelt életében.”⁴⁰ Kuncz szerint a regény tehát kalandos történet, aminek kihagyhatatlan, sőt központi eleme a szerelem. Impliciten ezt a definíciót fedezhetjük fel a *Thököly a francia irodalomban* című hosszabb, irodalomtörténeti témájú tanulmányának néhány utalása mögött is.⁴¹

Az 1913-as, de 1914-ben különnyomatként is kiadott szöveg anyagát korábbi, franciaországi ösztöndíjas éveinek kutatásai adták. Több olyan francia nyelvű művet elsőként ismertetett, melyek Thököly Imre kuruc fejedelem életéről szóltak – az európai hírű Thököly ugyanis népszerű irodalmi témává is vált Franciaországban. A XVII. századi francia regényirodalmat jellemezve Kuncz megismétli a fenti két kritériumot: azokban kötelező a szerelem és a kalandos történet. Némi malíciával jegyzi meg, hogy a Thökölyt szerepeltető regényírókat a történelmi tények nem befolyásolták, jóval inkább a korabeli műfaji konvenciók – így Thököly minden katonai és politikai tettét kizárólag a határtalan szerelem motiválta, és a különös, bizarr vagy épp hősies kalandok hajtóereje is kizárólag ez az érzés volt.

Látható, hogy Kuncz háború előtti regény-fogalma a korábban idézett Kosztolányi-félével megegyező. A világháború után, 1920-ban jelent meg Romain Rolland-ról szóló esszéje a *Nyugatban*.⁴² A szöveg Rolland alkotói portréjának megrajzolásával indul, majd nagy regényfolyamának a *Jean Christophe*-nak bemutatásával folytatódik. A felütés általános filozófiai felvetés: két alapvető embertípusról kezd beszélni Kuncz, a moralistáról és a művésztől. A moralista, aki elkötelezett és cselekszik, célja az emberiség jobbá tétele; a művész más, az ő feladata, hogy ábrázolja az embert, méghozzá hangsúlyosan olyannak, amilyennek az mutatkozik. Az első aktív, cselekvő ember, a második megfigyelő és teremtő. Épp ellentétesek a céljaik, és az azokhoz vezető cselekedetek, ezért felvetődik, elképzelhető-e ezek összeegyeztetése. Mi van akkor, ha egy művész az emberiség üdvének előmozdítását saját feladatának érzi, vagyis moralista is? Ábrázolhatja-e a világot egy művész olyannak, amilyennek azt a morális programján át látni szeretné? Kuncz válasza az utóbbi kérdésre egyértelmű: ez nem lehetséges. Ebben az esetben ugyanis a valóság ezerféle árnyalata, szükségszerűen egy kiemelt eszme – a moralista programja – ábrázolásává szürkül. Tolsztoj óriási életművének

40 Uo.

41 Uő., *Thököly a francia irodalomban*, (Különnyomat a Bp.-i VI. Kerületi Magy. Kir. Főgimnázium 1913–1914. évi iskolai értesítőjéből), Bp., 1914.

42 Uő., Romain Rolland, *Nyugat*, 1920. szeptember.

megalkotása után kezdte világjobbító programjának megvalósítását, írja Kuncz. Romain Rolland viszont, akiben erős morális elkötelezettség volt ifjúkorában, alkotóként háttérbe szorítja ezeket. Ugyanezzel a nehézséggel kellett szembenéznie Maurice Barrès-nek, akiről 1922-ben a *Keleti Újságban* közölt portrét Kuncz.⁴³ Ám, amíg Rolland el tudta kerülni a politika állította csapdát, addig Barrès, Kuncz megítélése szerint, éppenhogy belesétált abba. Élete alapélménye volt ugyanis Elzász és Lotharingia elvesztése, ami őt „a modern, francia, eszközökben cseppet sem válogató nacionalizmus”⁴⁴ egyik előkészítőjévé és legfőbb hívévé tette. Ez a morális attitűd azután a korai regények értékeit a szubjektív hangot, impresszionisztikus tájleíró bravúrokat felülírta. „Az intim képek csodálatos festője elé a közéleti szereplés szüksége óriási vásznakot rakott, s azt kívánta tőle, hogy röpiratok programpontjaihoz temérdek illusztrációkat fessen. Barrès, az író, vállalja a szerepet, s Barrès, az író, megbukott.”⁴⁵ A háború előtti, francia nacionalista programot, a revansot hirdető műveinek hősei nem élő emberek, csupán az eszme papírizú szócsövei.

Az irodalom, ha elkötelezi magát egy politikai irányzat mellett, akkor szükségképpen veszít esztétikai értékéből, vonja le a következtetést Kuncz, és az ebben az értelemben vett „tisza irodalom” programja mellett teszi le a voksát. „A művész tehát nem foglal állást sem pro, sem kontra a társadalommal szemben, mert érzi, hogy bármely állásfoglalás elvonatkoztatás, megölése az élet sokféleségének, magának az életnek.”⁴⁶ A harmincas évek eleji olvasók a *Fekete kolostorban* az elbeszélő visszafogottságát, politikai állásfoglalásuktól való tartózkodását, illetve a mindenféle elfogultságot megértéssel figyelő elbeszélőt tartották – többek között – a mű nagy erényének.⁴⁷ Az élet ábrázolásának alkotói eszköztárával kapcsolatban is felettebb nyitott Kuncz, egyként el tud fogadni igen különböző alkatú írókat, műveket – ebben esztétikai érzéke és befogadó, nyitott irodalmi ízlése irányítja. Romain Rolland regényfolyamáról megállapítja, hogy az nem ábrázolja a kor összetettségét, a mű tárgya pusztán a főhős, és annak belső fejlődése, és csak akkor igazán jó a szöveg, amikor *Jean Christophe*-nak a világhoz való kapcsolódását, bensőjének újjáéledését írja meg Rolland, a természettel párhuzamba hozott lírai, áradó prózában.

43 Uő., Maurice Barrès, *Keleti Újság*, 1922. szeptember 10., 2–4.

44 Uo., 2.

45 Uo., 4.

46 Uő., Romain Rolland, *i. m.*

47 Lásd a fentebb ismertetett kritikákat.

Kuncz Aladár gyermekkori barátjáról, Laczkó Gézaról is jelentett meg portrét 1921-ben, a *Nyugat*-ban.⁴⁸ Az ő regényírói gyakorlatára Flaubert volt legnagyobb hatással, állapította meg. Ugyanakkor, bár az elbeszélő tárgyilagossá beszédmódjával a francia mintát követi, Kuncz hiányolja, hogy miért nem meri Laczkó elbeszélője érzékelhetően kifejezni szimpátiáját valamely főszereplőjével, amire szerint minden tárgyilagosság mellett is szükség van. Megfigyelte továbbá, hogy Laczkó nem lineárisan vezeti a cselekményt, hanem, hosszabb-rövidebb időintervallumokkal elválasztott, egy-egy helyzetet kibontó jelenetekből építkezik. Tulajdonképpen ugyanezt figyelhetjük meg Kuncz két nagyepikai művében is – mind a *Felleg a város felett*,⁴⁹ mind a *Fekete kolostor* kompozíciója epizódok sorozatából tevődik össze.

Babits prózájával kapcsolatban megállapítja, hogy az író elmege az élet primer jelenségei mellett, képzeletét csak a valaki más által már művészi formába transzponált jelenség képes megmozgatni. Regényei ugyanakkor szigorú művészi szerkezettel, egyszerű vonalú cselekményben bontják ki az akkori modern férfilelek legmélyebb jellemzőit.⁵⁰ Kosztolányiról azt mondja, hogy prózairóként ő az, aki szereplőit helyi viszonyaik között ábrázolja, ám azok mégis egyetemes távlatlall rendelkeznek.⁵¹ A magyar írók közül közvetlenül az életet a különös zseni, Móricz képes elemi átütő erővel ábrázolni, ráadásul ösztönös dinamizmussal tudja a legkisebb témát is megfelelő kompozícióvá építeni. Móricz regényírói eljárásai közül Kuncz a szereplők jellemzését tartja kiemelendőnek.⁵² Kisregényeiben – mint amilyen az *Isten háta mögött* vagy *A galamb papné* – szinte alig van cselekmény, mégis erős bennük a feszültség, kiélezett és árnyaltan bemutatott a konfliktus. Kuncz szerint a regényatmoszférát a szereplők jellemzésével éri el az író: mindenkit saját környezetében mutat be, és a többi szereplő szemével is láttat. Ettől válnak a költött alakok elevenné, élővé, a regények pedig izgalmassá és mélyé. Móriczcal ellentétben Szabó Dezső nem tudja kellően megformálni szereplőit.⁵³ Kuncz úgy fogalmaz, hogy mindent, ami egy emberben különös, jól tud ábrázolni Szabó, de semmit, ami általános. A szereplők

48 Uő., Laczkó Géza, *Nyugat*, 1921. augusztus 1.

49 Uő., *Felleg a város felett*, szerk. JUHÁSZ ANDREA, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2016. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái, III.]

50 Uő., Babits Mihály, *Auróra*, 1923/3., 188–193.

51 Uő., Kosztolányi Dezső, *Ellenzék*, 1923. április 29., 9.

52 Uő., A galamb papné, *Nyugat*, 1924. február 16..

53 Uő., Szabó Dezső, *Ellenzék*, 1923. július 22.

és a regények cselekménye is a szerző hatása alá kerülnek. Szabó Dezső a szépirodalmi műveiben is kizárólag saját magát tudja megjeleníteni, ezért regényei leginkább hatalmas költői alkotásokként olvashatók – vonja le a következtetést Kuncz.

Látjuk, a regényszereplők élővé, elevenné „alkotása” foglalkoztatta Kunczot. Saját műveiben is megküzdött a feladattal. Amíg a *Felleg a város felett* főszereplője, Szentgyörgyi Tamás érthetetlen, kifürkészhetetlen, sőt egyre valószínűtlenebb lesz a regény cselekményének állandó fordulatai közben, addig a *Fekete kolostor* nagyszámú alakjai épp az egyszerre felismerhetően kelet-európai és ugyanakkor egyetemes jellegnél fogva ismerősök az olvasónak.

Kuncz a regény történetére is reflektál több írásában. Lesage: *Gil Blas* című művének 1926-os kiadásához írt előszót, melyben a francia író művének irodalomtörténeti jelentőségéről is beszél.⁵⁴ Lesage regényhősei ugyanis valószínűen ábrázolt szereplők voltak, ez a modern regény irányába tett egyik legjelentősebb változás volt, véli Kuncz, a korábbi pikareszk regények egysíkú és valószínűtlen figurái után. Megjegyzi továbbá, hogy Lesage némely művét kulcsregényként olvasták kortársai, az utódok azonban már a szereplőkben meglévő általános emberi jellemzők miatt tarthatják ugyanezeket érdekes olvasmányoknak. A regények olvasásmódja tehát változik – az utókor akkor lesz képes megérteni, hogyha valami általános és örök emberi is van a korábbi korokhoz szóló művekben. Kuncz tudja jól, a XIX. században vált a regény a legfontosabb irodalmi műfajjává – Lesage csak előkészítője a műfaji előretörésnek.

A magyar irodalomban a regény a preromantika korában jelenik meg. Ekkor még a minél váratlanabb cselekményfordulatok jellemezték a műfajt, ezt váltja fel a későbbiekben a romantika és a realizmus, a XIX. század két nagy irányzata. Kuncz úgy tartja, ennek a két XIX. századi regénytípusnak a huszadik században majd a tömegek irodalmi nevelésében kell meghatározó szerepet játszania. Ez a végkövetkeztetése az *Énekes madarak ijesztői* című, 1924-ben megjelent írásának; és egyben ez az ajánlata az ekkor induló erdélyi magyar irodalom számára. A kisebbségi magyar olvasóközönséget kell igényes romantikus és realista prózával esztétikailag nevelni. A *Felleg a város felett* című regénye olvasható úgy, mint e program jegyében fogant vegyes alkotás.

54 Uő., Lesage, in LESAGE, René Alain, *Gil Blas de Santillane története*, Bp., 1926, 5–16.

Kuncz természetesen érzékeli, hogy a huszadik századi szépirodalomban változik a regények cselekményvezetése, maga az elbeszélés módja és a szerkezet is, a külső cselekményről a benső események elbeszélésére helyeződik át a súly. Elsők között ismerteti a magyar olvasóközönséggel a francia lélektani regény irányzatának eredményeit: a bergsoni múltfelfogás irodalmi hatását, Proust és Jules Romains regénykompozícióinak jellemzőit.⁵⁵ A huszadik századi regény egyik újítása az erőteljes lélektaniség, és ennek feltételeként a szubjektum előtérbe kerülése.

Kuncz tudta jól, hogy a modern írónak saját, egyéni hangon kell megszólalnia, az erre való törekvés pedig könnyen elvezet az egyén benső világának művészi felfedezéséhez. Kuncz számára a regény történetének új, francia iránya lehetett a szimpatikusabb, legalábbis abból a megjegyzésből ez következik, amelyet – a történetileg másik jelentős irány, a valóságnak és a tömegnek a regénybe való beemelését képviselő – riportregény műfajának kritikájaként fogalmazott meg. Makkai Sándor *Ágnes* című regényéről írott recenziójának a bevezetésében az olvasó számára nehezen követhető kitérő olvasható a riportregényről,⁵⁶ amiről elmondta, hogy bár az, ha jól van megírva, szórakoztató és olvasmányos lehet, de semmiképpen nem marad meg az olvasóban, mert a regényt átfogó szubjektum hangja hiányzik belőle. Mármost Makkai regényének nincsen köze a riportregényhez, az egy pszichológiai jelenségen alapuló misztikus történet, amely Kuncz szerint is lektúr, bár annak igényes. Ezt a kritikus ítéletet épp a korábbi erdélyi olvasónevelő program felől nézve érthetjük. Makkai regénye, mint az egyik ismert romantikus narratíva huszadik századi lektúr-változata az erdélyi olvasóneveléséhez járulhat hozzá. De miképpen kerül mindehhez a riportregény kritikája? A kitérő egy módon értelmezhető: az ekkoriban megjelent és világsiker aratott Markovics Rodion háborús, sőt fogolytémájú regényének, a *Szibériai garnizon*nak a kritikájaként.⁵⁷ Továbbá, ha az őt „nagy íróvá” tevő *Fekete kolostor* – és a vele párhuzamosan született *Felleg a város felett* – felől gondoljuk újra Kuncz számára a regény sajátosságairól szóló elméleti megállapításait, akkor feltűnik, hogy a kritikák, esszék Kuncz szépirói felkészülésének részét képezték. A recenzeált művekről írva vagy az esszék gondolatmenetei közben a szerző saját alkotói dilemmáit, feladatait is felmérte, esztétikai,

55 UŐ., Az új francia lélektani regény, *Páosztortűz*, 1923/II., 17–19.

56 UŐ., Makkai Sándor: *Ágnes*, *Erdélyi Helikon*, 1929/5., 390–392.

57 MARKOVICS Rodion, *Szibériai garnizon*, Kolozsvár, 1927.

poétikai törekvéseivel is számot vetett. A politikai programok nélküli tiszta irodalomra való törekvés, a valószerű szereplők több szempontból való bemutatása, a tudatos szerkesztésmód, és legfőképpen a szubjektum – ami számára oly bántóan hiányzik a riportregényből –, amely egyéni hangjával és stabil nézőpontot biztosító szerepével összefogja a hatalmas epikus anyagot, pontosan azok az elemek, melyekből az első világháborús internáltságról szóló mű poétikája felépül, sokféle jelentésrétege egymásra rakódik.

Befejezés

A húszas évek időszaka többek között a regény nagy változásának évtizede is, ezt a folyamatot a kortársak egy része a műfaj válságaként érzékelték. A változások hátterében természetesen a társadalom átalakulása, a történelmi események, leginkább az első világháború álltak. A regény megújítása több irányba indult el: az egyik a valóság regénytémává válása, a másik a kollektívum beemelése a műfajba, a harmadik a szubjektum eluralkodása a cselekményen, a negyedik a múlt időnek a tematizálása. Kuncz Aladár kritikusként érzékelték és értelmezte a változásokat, íróként pedig kereste saját, érvényes hangját, témáját, kompozíciós lehetőségeit. A *Fekete kolostor*, ami hosszú alkotási folyamat eredményeként 1931-ben készült el, az irodalom átalakulásának, újításainak és konvencióinak jegyeit egyaránt magán viseli.

BROK BERNADETT

„a szerelemnek még borzalmasabb látványa”
 – szexualitás és zsenifogalom
 a Fekete kolostorban

Kuncz Aladáról és szerteágazó munkásságáról, hála a Kriterion és az OSZK összefogásának, kiadói programjának egyre többet sikerül megtudnunk, hiszen a 2014-ben újjára indított életműsorozat¹ és a mögötte álló kutatócsoport révén, egyre inkább feltáródnak látszik egy olyan életmű, mely bizonyos ideig kisebb hangsúllyal bírt az irodalomtudományos diskurzusokban, még akkor is, ha Kuncz kétségkívül legismertebb műve, a *Fekete kolostor*,² talán soha nem is került háttérbe. E műve a két világháború közti erdélyi és ősszmagyar irodalmi kánonnak is kétség kívül meghatározó eleme maradt, s kétség kívül továbbhagyományozódott mind az önéletrajzi, mind a lélektani, mind a történelmi dokumentarista-próza felőli értekezési közelítésekben.

Nem tisztem a *Kolostor* keletkezésének, műfaji kérdéseinek, referencialitásainak, olvasatai rétegeinek bemutatása, az alábbiakban inkább egyetlen olyan szegmensét emelném ki, amelyben Kuncz zsenieszménye fogalmazódik meg, mindez a szexualitáson, azon belül is a regény bizonyos fejezeteinek lefojtott homoszexualitást megrajzoló lapjain keresztül. Meglátásom szerint Kuncz karaktereit folyamatosan átszexualizálja bemutatásukkor, illetve ezen szexuális viszonyon keresztül tárja az olvasó elé, újra- és újrafogalmazva ezt a viszonyt, amit már a könyve elején is megfigyelhetünk, ha egyező jeleneteit

¹ Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái I–IV.

² Kuncz Aladár, *Fekete kolostor: Feljegyzések a francia internáltságból*, Kolozsvár–Bp., Kriterion–OSZK, 2014. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV.]

összevetjük a *Nyugat*-ban 1920-ban közölt *Fogsági feljegyzések*³ jeleneteivel. Mindkét helyen találkozunk például azzal a bohócszerepet magára öltő lánnyal, aki ebben a szerepében átmenetet képez férfi és nő között. A *Nyugat*-ban a deportáltakkal utazó lány még szexuálisan veszélyt jelent az ugyanott utazó serdülő gyerekekre, a regényben átkerülnek a hangsúlyok, inkább az említett bohócszerep és kávéházi léte⁴ hangsúlyozódik. Később, nem sokkal Noirmoutierből való elszállításuk előtt a fogvatartottak egy falubeli lánnyal találkoznak, aki nem csupán a narrátor tekintete által lesz a vágy tárgya, bár ezzel kezdődik bemutatása, hanem erőszak áldozatává is válik. „A kút nál fiatal, csinos lányt találtunk a faluból, aki agyagkorsóba vizet eresztett. A lány kalap nélkül, félig városiasan öltözve állt a kút vaskerekénél, s a háta mögött lebukó nap felgyújtotta vörös hajának szikráit, és könnyű ruháján át árnyékba metszette testének formáit. [...] A lány haja vizesen, barnára sötétülve csapódott homlokába, keble pihegett, fehér fogai villogtak. A két fiú pedig eszeveszett megfélemezéssel támadt és védekezett, karjai közé szorította a lányt, hogy önteni ne tudjon, közben lihegve, táguló szemekkel néztek az arcába. A végén is mind a hárman lebuhtak a fűbe, s a lány durcásan, sírva tépte ki magát görcsösen ölelő karjaikból, s az átnedvesedett, hozzátapadó ruhában egy pillanatra testének teljes szemérmertlenségében állt fel előttünk. Azután felkapta vizeskorsóját, s a falu felé szaladt.”⁵ A szöveg előrehaladtával, az Ile d’Yeu-i citadellába kerülve sem változtat Kuncz ezen a fajta karakterkezelésén. A kantinos feleségének bemutatásakor megtudjuk, hogy „Őszülő, borzas hajú, fakó arcú nő volt. Egészen mindegynek látszott, hogy asszonynak született. Formátlanná hizott gombóctestével, harcias, vastag lábaival aligha tudhatott volna férfivágyakat ébreszteni.”⁶

A női karakterek mellett, már csak helyzetéből adódóan is, a férfiakat is ugyanezen szemlélet, írói perspektíva szerint ábrázolja, és bár néhány helyen alkalmazza a nők leírására szolgáló formulákat – például dr. Herz esetében

3 KUNCZ Aladár, *Fogsági feljegyzések*, *Nyugat*, 1920. május.

4 „Csak egy festett arcú bécsi lány nem tudja a gyászos némaságot elviselni. Hol francia, hol bécsi dalokat énekel. Kis kézitáskája tele van a legkülönbözőbb hangszerekkel, majd okarinót, majd szájharmonikát vesz ki belőle. A német családapákat bántja a lánynak szentségtörő vidámsága. De kisgyermekük élvezettel csüngenek tréfás arcjátékkal kísért mutatóványaikra, amelyek valószínűleg valamelyik párizsi külvárosi zenés kávéház műsorán szerepelnek.” Lásd: KUNCZ, *Fekete...*, i.m. 60.

5 Uo., 343–344.

6 Uo., 374.

többször is –, alapvetően egy elállatiasított nyelvet használ rájuk – amely egyben akár egy pszicho-naturalisztikus prózai fogás is lehet –, segítségével egy másik, önmagához képest alacsonyabb narrációs szintre helyezi őket. „Elgondolkozva botorkáltam végig a sötét folyosón. Mintha ennek az első igazán tavaszi, langyos éjszakának minden rejtett vágyra igéző, bolondító hatása lett volna!... Amíg végigmentem a sötét alagúton, itt is, ott is párok ugrottak szét, s a falhoz lapulva húzódtak beljebb a sötétségbe. Talán azok a patkánytestek is, amelyekbe lábam ütközött, a kéjelgéstől váltak oly puhává és ernyedtté.

Fellélekkelve léptem ki az udvarra. Amint azonban a fák közül kiértem, az udvar felett, a csillagos ég alatt a szerelemnek még borzalmasabb látványa fogadott. Ezen az éjszakán az árokból a baglyok mind ide röptek, s mint feldobott fekete rongydarabok sűrűn egymás mellett lebegtek, kavarodtak és nyúltak el nesztelen szárnyalással a fényes, illatos levegőáramokban.”⁷

A szexualitásról, valamint (a fogvatartottak viszonyaiban, életkörülményeiben megjelenő) homoszexualitásról való beszéd minden esetben lényegi eseményeknél jelenik meg a történetben: a fogvatartásuk első pillanataiban; olyan eseményeknél, amikor pillanatokra ki tudnak lépni a könyv szigorú rendje szerinti zárt világból a „szabad” levegőre; amikor valami esztétikai, kulturális eredményt érnek el. Ezzel a láttatással, karakter-mozgatással Kuncz eléri, hogy a narrációban nem csak maga alá helyezi, de a narrátor önmagától függővé is teszi felsorakoztatott szereplőit.

A 19. században felvirágzó pszichoanalitikus szexualitáskutatás egyik jelentős magyar alakja Ferenczi Sándor, akinek munkásságát nagy valószínűséggel Kuncz is behatóan ismerte. Ferenczi először 1902-ben közölt egy homoszexualitással foglalkozó szócikket, amelyből kiderül, hogy felfogása értelmében a homoszexualitás biológiai eredetű, alapvetően beteges hajlam, viszont hangsúlyozza, hogy bármennyire is rendellenes, deviáns vagy perverz, teljességgel veszélytelen, hiszen fajfenntartásra alkalmatlan, továbbá ugyanitt siet kifejtetni, hogy ez a természet bölcsességét is bizonyítja, ugyanis „a természet maga gondoskodik az elfajultak kiküszöböléséről, és nem bízza azt a megbízhatatlan emberekre.”⁸ 1906 áprilisában *A szexualitás átmeneti fokozatok* című előadásában Magnus Hirschfeld nemi átmene-

7 Uo., 429.

8 FERENCZI Sándor, *Női homoszexualitás*, In UŐ., *A pszichoanalízis felé: Fiatalkori írások 1897–1908*, Bp., Osiris, 1999., 112–115.

ti fokozatokról való koncepcióját ismertette, valamint a homoszexualitás kialakulásának biológiai és lelki okait vizsgálta. Hirschfeld megállapította, hogy az elsődleges és másodlagos nemi jellegén túl létezik egy harmadik „pszichikus nemi karakter” is, élesen elhatárolva a női és férfi jellemet, míg ez a harmadlagos nemi jelleg véleménye szerint csak a nemi vonzódásban nyilvánul meg. Ferenczi determinatív elképzelése ezért kiegészül: szerinte a homoszexuálisok „egy harmadik, átmeneti nemnek a képviselői, akik nem a fajfenntartásra vannak hivatva, hanem – mint a köztük szereplő szellemi nagyságok jelentékeny száma bizonyítaná – a munkára, az emberi haladás előmozdítására.”⁹

Ferenczi 1911-ben Weimarban a Nemzetközi Pszichoanalitikusok Egyesületének harmadik kongresszusán *A férfiak homoszexualitása* címmel tartott előadást, melynek szövege később az *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből* című könyvében is megjelent. Ferenczi ebben fejtette ki azon álláspontját, miszerint kétfajta homoszexualitás létezik: (1) egyfelől van a passzív, szubjektív, alanyi homoszexualitás, mely viselkedésében és megjelenésében nőies, ez egyfajta fejlődési anomália, olyan külső környezeti hatások szükségesek a kialakulásához, mint az anya vagy apa nélküli családban való nevelkedés; az anya domináns szerepe a családi életben; nem kívánt gyerekként vagy nem várt nemiségű gyerekként való megszületés; elkenyézett, ellenkező neműként nevelt, testvér nélkül felnövő gyermek; heteroszexualitáson való tettenérés és az emiatt érzett szegénység, illetve az ebből kialakuló elfojtás következménye, narcizmus jelenléte stb.; (2) a másik oldalon meg az aktív, objektív, tárgyi homoszexualitás van, az ilyen egyén férfias, de kényszerneurózisban szenved, és valójában ez az oka homoszexualitásának, így ez „éppen úgy gyógyítható, mint a kényszerneurózis bármelyik más szimptomája.”¹⁰

Kuncz narratív eljárásai, motívumai, szereplőinek kezelése arra engednek következtetni, hogy ismerhette Freud és Ferenczi munkásságát, adott volt számára a tökéletes, steril terep, a kétszeres bezártság, egy szigeten lévő börtön, ahol emberi kényszerhelyzetben, de írói eljárásait tekintve gyümölcsöző külső perspektívából végezhetette megfigyeléseit. A narrátor elbeszéléséből megismerjük egyes fogolytársai teljes élettörténetét, a környezetet, amiben

⁹ Uo., 261.

¹⁰ Uő, *A férfiak homoszexualitása*, in Uő, *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*, Bp., Dick Manó, 1919., 37.

felnőttek, származásukat és minden egyebet, ami hozzájárulhatott a szokványostól eltérő szexualitás kialakulásához. Társai családi helyzetének tárgyalásakor fokozatosan fény derül arra, hogy nevelésükkor gyengéden bántak velük, kényeztették, pátyolgatták őket, minden eleve adott volt számukra. Dr. Herz például sokadig gyerekként csak lánytestvérekkel nőtt fel, amiből rögtön le is vonható a fent részletezett elméletek alapján a következtetés, miszerint ez lehet az oka szexuális orientációjának, nyílt homoszexualitásának.

További közös pont lehet Ferenczi munkássága és Kuncz megfigyelései között, hogy ő maga is embertípusként és nem jelenséggként vizsgálja a homoszexualitást. „Dr. Herzcel lassanként bizalmas ismeretségbe kerültem. Beszélt életéről, családjáról, elmondta, hogy hét nőtestvére van, s ő a nyolcadik gyermek, aki végre szülei hő kívánságát váltotta be, és fiú lett. De a fogság alatt benne is felmerült a kérdés, hogy lényegében ő is vajon nemcsak annak a nőiségnek a folytatása [-e], aminek létrehozására, úgy látszik, szülei szerelme rendeltetve volt, és csak egészen jelentéktelen fiziológiai külsőségek minősítették férfivá.”¹¹ Kuncz a szövegben többször foglalkozik a témával, egy helyen szinte egy egész fejezetben a homoszexualitást, mint rabsági jelenséget fejtegeti. Ezek tanúsága szerint a narrátor biztos távolságból, a tudomány felől próbálja racionálisan megfejteni a homoszexualitás mikéntjét, viszont néha enged a külső hatásoknak, egész közel kerül ezen emberekhez és mások narratíváját átvéve mond „ítéletet” egyes fogolytársai felett. A pszichoanalitikus iskola és a századelő naturalisztikus írói eljárásai egyaránt befolyásolhatták persze Kunczot. Érdekes ebből a szempontból kiemelni, hogy az előnytelen külsővel rendelkező társairól ő maga is negatívan fogalmaz, tulajdonképpen elítélő hangnemet üt meg, míg gazdag és szép fogolytársairól pozitív képet fest, s valahol felmenti őket a homoszexualitás erkölcsi-társadalmi *bűne* alól is. Míg a gróf előkelő, kecses, addig párja, a matróz, otromba: „Rettenetesebb dolgot el sem lehetett képzelni, mint mikor ez a matróz májfoltos, szőrös kezét a négyes figuráiban annyi titkos kacérsággal és a zene ritmusától megpuhult annyi lágysággal nyújtotta a gróf felé, mint valami tizenhat éves lány.”¹² De ugyanez a tapasztalat a báró esetében, valamint Vaverynél, az egyik tanárnál is. Az egész folyamat megfigyelése által válik nyilvánvalóvá, hogy Kuncz a regénybeli narrátor „beléptetésével” hozza mozgásba a szöveget, akinek segítségével kívülállóként tekinthet az érintettekre.

¹¹ KUNCZ, *Fekete...*, i. m., 421.

¹² Uo., 407.

Ferenczi *A sexualis átmeneti fokozatok* című említett tanulmányában beszélt arról is, miszerint a homoszexuális személyek *evolúciós* célja az emberiség előmozdítása. Mivel a fajfenttartásra vonatkozó *kötelezettségük* eleve elvész, így teljes lényükben hódolhatnak a művészetnek/tudományak/művelődésnek. Dr. Herz az egyetlen olyan nyíltan homoszexuális – vagyis inkább transzszexuális – egyén az egész fogolytáborban, akit feltétel nélkül elfogadnak társai (sőt, őt teljes értékű „nő”-ként kezelik), köszönhetően az általa nyújtott színpadai teljesítménynek, amiben afféle színész-zsenivé válik. Ha némiképp egyszerűsítve és sarkítva fejlődésregényként olvassuk Kuncz fejezeteit, akkor hőse akár dr. Herz is lehet. Az egyetlen olyan figura, akinek esetében minden fenntartás nélkül mindenki elfogadja *nőises hajlamait*. A narrátor folyamatosan teszi világossá, hogy a környezetében olyan emberek is élnek, akik eltérő nemi identitással rendelkeznek. Az elbeszélő eleinte teljesen naivan csupán nagyon erős barátságként tekinti az egymáshoz közelálló viselkedését. Ez egész addig így is marad, amíg „látogatóba” nem megy dr. Herzhez, ahol annak társa, a cseh fiú, elkezd őt simogatni. Ekkor változik drasztikusan az önéletírás belső elemző eljárásainak megfelelő narratív perspektíva, s válik szemünk előtt dr. Herz is első alkalommal nővé, pontosabban „ijesztő asszonyi kísértet”-té. „A fiú közben felhúzódott a szalmazsákra, ahol ültem, s a hátam mögött végignyúlt. Mikor legjavában beszéltem, egyszer csak felnyúlt kezével, s hátul megsimogatta fejemet.

Megdöbbenve néztem hátra. A fiúnak arca árnyékban volt, csak fehér fogai csillogtak elő félig megnyílt szájából, a nagy szempillái alól különös fényben úszó szemével szentelen kötekedéssel nézett rám.”¹³

Ez az a pont a regényben, amely után a narrátor komolyabban kezd el foglalkozni a rabság, a körülmények ilyen irányú, emberi változást kiváltó hatásaival. Hiába dr. Herz az a szereplő, akinek fejlődése külön is kiemelhető a regényből, mindaz mellett, hogy mennyi teret kap, nem változik meg a hang, amelyen a narrátor beszél róla. A doktor legelső feltűnése a szövegben a következő: „Dr. Herz harmincnyolc év körüli, korán megkopaszodott, szőke férfi volt. Arca első pillanatban inkább visszarettentette az embert. Volt rajta valami kielemezhetetlen édeskészség, megjátszott gyermekesség, ami rosszul állott ennek az öregedő, jellegzetesen csúnya arcú férfinak.”¹⁴ Látható, hogy a nem éppen adoniszi testi jellegzetességek mellett, Kuncz fontosnak tartja a

¹³ Uo., 222.

¹⁴ Uo., 221.

korát is hangsúlyozni, sőt még nyomatékosítja is az *öregedő* jelzővel. Mindez azért is fontos az említett negatív-pozitív láttatás, illetve a bujtatott „ítélet” felől, mivel az idézett rész folytatásában már az olvasható, hogy „Barátja, a cseh fiú, csinos, alattomos arcú fiatal gyerek volt.”¹⁵ – A hangsúly mindkét mondatban az illető korán, s annak esztétikai jellegén van.

Herz további fejezetekbeli megjelenéseiben, ábrázolásában is ugyanez a tendencia folytatódik. Schuler, akin később többször is féltékenység lesz úrrá, amikor Herz más férfiakhoz közeledik, első látásra utálatosnak nevezi őt, amit az elbeszélő úgy folytat, hogy plasztikusan leírja, hogyan is festett a doktor: „Szeme a sírástól piros volt, mint nyúlé. Kopasz fején a megmaradt, vöröses szálak égnék meredeztek...”¹⁶ És bár miután Herz színjátszásba kezd „helyzete a citadellában ez után az előadás után teljesen megváltozott”,¹⁷ illetve „Nőiségének dicsfénye akkor is kísérté már, ha rendes kopott, rozsdásbarna felöltője, foltozott, tanárosan kipúposodó nadrágja, facipője, kék munkásszvettere és szemüveges, gyér hajjal fedett, petyhüdt bőrű mindennapi férfiarca is volt rajta”,¹⁸ azért a narrátor véleménye igazából teljesen változatlan marad róla. „Ha ránéztem erre a csúnya, kopasz, krumpliorrú, cvikkeres férfira, ha szemügyre vettem olcsó rongydarabokkal díszített, szalmazsákos, sötét fekvőhelyét, ha számba vettem környezetét: a Schneider-Kilár-féle kávé mérés előtt tolongó rongyos, vad alakokat; az egész füstös, nyirkos, riasztó kazamatát, s elgondoltam, hogy mégis, mindennek ellenére ennek a férfinak a kietlen szalmazsákjához reggelenként bókokkal, szemük ragyogásával úgy közelednek a férfiak, mintha primadonna vagy királynő illatos, mennyezetes ágyához lépne, délután és este úgy veszik át tőle a családias, bensőséges társas élet morzsáit, mintha gyönyörű képek között, hatalmas bár karosszékekben, zongora ezüstös hangja mellett úri szalonok életét élnék.”¹⁹ Dr. Herz hiába „épül be”, hiába lesz a táborban a „nő” képviselője, hiába tekint mindenki úgy rá, mint nőre, a narrátor számára megmarad csúnyaarcú, öregedő férfinak. Bár az ő nemi vonzódása nyilvánvaló már a kezdetektől fogolytársai előtt, mégis, egy rövid időre Kuncz *gyógyultnak* nyilvánítja. Ennek az átalakulásnak köszönhető, hogy rá merték bízni a női szerepek eljátszását, mivel mindaddig

¹⁵ Uo., 221.

¹⁶ Uo., 362.

¹⁷ Uo., 414.

¹⁸ Uo., 414.

¹⁹ Uo., 423.

„A női szereplők kiválogatásával egyáltalában óvakodtunk attól, hogy olyanokat válasszunk, akiknek nőies hajlamaik közismertek voltak.”²⁰ A szerepet dr. Herz zseniálisan alakította, már az első olvasópróbán is remekelt, aztán a lányát játszó fiatal német pincért is betanította. A félelemre a „*patkányszerelemtől*”, amellyel ezt a szituációt kezelték, a tánciskola adott okot. „Kísérteties volt már önmagában is ez a tánciskola, de botrányos fejleményeivel azután valósággal elrettentővé vált. A »nők«-et eleinte csak az különböztette meg a férfaitól, hogy karjukra zsebkendőket kötöttek. De a tánciskolába lassanként beszivárogtak azok is, akik a fogolytáborban közismerten páros életet éltek. [...] A tánciskolából aztán fokozatosan női iskola lett. Rejtelmes, ördögi, föld alatti barlang, ahol a férfiakat nővé gyúrják át. A zsebkendők lekerültek a karokról, mert már egyéb titkos jelek árulták el a nőiséget.”²¹

A narrátor viszonya a homoszexuálisokhoz ezért is egészen változékony képet mutat. Elsősorban lenézi, *patkányszerelemnek* nevezi azt, mégis dr. Herz esetében látszólag elfogadóvá válik. Sőt, Schuler ún. coming outja után – amikor az könnyek között vallja be a doktor iránt érzett érzelmeit – őt is „felmenti a felelősség alól”, dr. Herz iránt táplált érzelmeit a már emlegetett bezártsággal, *börtönlázzal* magyarázza. „Ez a fantom, amely most hatalmába kerítette, semmivé foszlik, amint a börtön kapuján kiteszi a lábát. Mindez csak az idegeknek, a képzeletnek a lidércnyomása...”²² Bár az ő esetét a bezártsággal magyarázza, dr. Herz esetében genetikai választ vél találni, s ami számunkra fontosabb: az ő példáján át jut el a *Kolostorban* megfogalmazott sajátos zseni-fogalomhoz. „Dr. Herz egyénisége nyilvánvalóvá tette előttem, hogy férfiak nemcsak alsóbbrendű, hanem bizonyos tekintetben magasabb rendű nőiséget is örökölhettek, aminek az emberiségre nézve jelentős következményei is lehetnek. Így jutott eszembe, hogy az életadó zseninek rendkívüli képességei is vajon nem foghatók-e fel mint az öröklés útján férfiba tévedt anyai ösztönök? Igen nyers megfogalmazás volna azt mondani, hogy férfiak anyai méhet örökölhettek. De valamely fiziológiai és nemcsak lelki öröklöttségre feltétlenül lehet gondolni, amely azután a zseniben a természetes életadás folyamatát a fiziológiai korlátozottság miatt tisztán képzeleti vagy szellemi életadássá változtatja át.”²³

20 Uo., 406.

21 Uo., 406–408.

22 Uo., 429.

23 Uo., 421.

Magát a homoszexualitást Kuncz a legtöbb esetben afféle „börtönlázként”, ideiglenes állapotként diagnosztizálja tehát, amelyet a rabság, az ellenkező nemtől való elzártság okozott és a rabság végével, amint megszűnik a kiváltó ok, az alany is újra „normális” nemi jelleggel és vonzódással bír majd. Kivételt a szubjektív, alanyi homoszexualitás képezhet ez alól, amely biológiailag is kódolva van az egyedben, és bár szükséges valami annak felszínre kerüléséhez, nem neurózisként jelentkezik, így ez is normálisnak számít. Ez pedig a zseni esete, amit nem szükséges és nem is lehet gyógyítani.

A narrátor a doktorban felfedezett nőiség kapcsán vezeti le elméletét a homoszexualitás kialakulásáról, amely Bergsonon és Schopenhaueren át, egészen a zseni intuitív állapotáig és azon túl vezet. Ebben a leíró, magyarázatot kereső elméletében ugyanúgy felfedezhető Ferenczi értekezése a homoszexualitás rendeltetéséről, miszerint az eleve nem utódnemzésre, hanem egy másik síkon az emberiség előrevitelére szolgál, művészetben, kultúrában való fejlődését segítheti. Állítása szerint a férfitestben egyesülő nőiség és férfijegyek által a férfiak úgynevezett *művészanyákká* válnak, azaz a művészeti jelleg létrejötté afféle intellektuális szülésként jelenik meg. „A képzeletet a zseni ellenőrizhető anyaméhének fogtam fel, amely az életjelenségektől megtermékenyült, s belső, organikus munka útján ebből új szelleméletet hoz létre. Ez a szellemény: lehet új gondolat (két létező elem új összekapcsolása), új élőlény, a természetnek hangban, színben vagy formában való új látomása. Minden művészt rajta lehet kapni, mikor alkot organikusan, s mikor másolja csak magát vagy másokat.

A képzelet áldottsága természetesen nem a megalkotás pillanataira szorítkozik. A művész mindig áldott állapotban van, s álmainak megrögzítésében vagy kifejezésében csak annyi a művészi, amennyi ebből az áldottságból önkéntelenül átszivárog. Amikor világra hozza gyermekét, a mű már készen van benne, s világrahozását az alkotásnak külső lefolyása csak könnyítheti vagy nehezítheti, de lényegében nem befolyásolja.

A megalkotott műből azonban sokszor vissza lehet állítani az alkotó áldottságát s azt a belső összeölelkezést, ami az életjelenség s a zseni képzelete között lefolyt.”²⁴

Kuncz láthatóan itt nem csupán a heteroszexuális férfiakban is előforduló nőiséget igyekszik megmagyarázni, hanem egy új zsenieszményt és kíván az

24 Uo., 423.

olvasó elé tárni. Eszerint a zseni mégsem a semmiből állítja elő zsenialitása révén a műveket, hanem egy lelki-nemi kettősség hatására megtermékenyített gondolat szüli ezeket, ő maga csupán közvetítőként, világra-hozóként, eszközként jelenik meg. Természetesen ezzel nem azt mondja, hogy minden zseni egyben homoszexuális jegyekkel is bír, csupán azt, hogy bennük jelentősegteljesebb a nőiség megjelenése. Magának a homoszexualizmusnak,²⁵ azaz a *patkányszerelem* létrejöttének mindenképp feltétele a bezártság, a vágyak elfojtása, az unalom. Kuncz több rabtársa esetében is részletesen elmeséli annak életét, pontosabban azt a változót, ami megjelenésével közrejátszott aktuális szexualitása kialakulásához. Ilyen a már említett bezártságon túl az alkohol, a zene és a tánc is.

Kuncz a kiterjesztett/beszűkített szexualitás-fogalom elemzésével egy merőben új zsenifogalomig jut el ismert regényében, ami azon túlmenően, hogy eleve gondolkodásra készíti az olvasót, egyben azt is alátámasztja, hogy a fogságban töltött évek, a megpróbáltatások, a betegség és a magány, az ellenséges környezet őt magát nem törték meg, ugyanakkor érzékenyebbé, elfogadóbbá tették. Nem veszett el a tudás és fejlődés iránti vágya, hanem lehetőségeihez képest folyamatosan fejlesztette magát és meglátta, illetve előnyt kovácsolt abból a helyzetből, amibe önhibáján kívül került. A narrátori belső hang, amit Kuncz megszólaltat könyvében egyszerre tartalmaz ítélezést, megrökönyödést, csodálatot, mégis képes megtartani a külső pozicionálását. Művészként képes felülemelkedni a mindennapi szituációkon, azon az *áléleten*, amit sok rabtársa kialakít magának, amiben talán az a szellemi fölény lehet csak segítségére, amivel társait is megfigyeli, a tudomány oldaláról. Az, hogy milyen módon hatott rá a zseni mibenlétének ilyenforma megfejtése után a saját kívülállásával való szembesülés sok és érdekes kérdést vet fel, viszont ezek megválaszolására egy másik tanulmány szolgálthat majd keretet.

LÁNG GUSZTÁV

Felleg a város felett

Egykönyvű író volt-e Kuncz Aladár? Ezt a kérdést, és a rá adható igenlő vagy tagadó választ az író egyetlen értékelője sem kerülte (nem kerülhette) meg. Részletesen legutóbb Filep Tamás Gusztáv taglalta az *Egy márványdarab* előszavában,¹ Kuncz irodalomkritikusi és irodalomszervezői munkásságával cáfolva „az egykönyvű író legendáját”. Érvei gazdagok és meggyőzőek, de hát Kuncz Aladár illetően érdemeiről eddig is meg voltunk győződve. Ezek ellenére mégis azt állítom, hogy *szépiróként* Kuncz igenis egykönyvű szerző. Abban az értelemben, hogy *kanonizált művének*, olyan alkotásának, amely a 20. század elismert szépiróinak sorába emeli, kizárólag a *Fekete kolostor* tekinthető. A kritikus, az irodalomszervező és értekező érdemeit² ez nem csökkenti, mely érdemek azonban nem növelik a szépiró rangját. Olyan ez, mondaná Kosztolányi, mintha egy csúnya lányt azzal mentetnének, hogy erényes és házias...

²⁵ Takács Judit *Homoszexualitás és társadalom* című munkájában nevezi meg a homoszexualizmus két formáját, a szóhasználatot tőle kölcsönzöm.

¹ KUNCZ Aladár, *Egy márványdarab* szerk. FILEP Tamás Gusztáv, VARGA Ágnes, Kolozsvár-Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2015. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái II.]

² Erről győz meg a Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái életműsorozat legújabb, 4. kötete is, mely az ifjú monográfus munkásságát tárja fel Boka László és Rózsafalvi Zsuzsanna szerkesztésében. Vö.: KUNCZ Aladár, *Monográfiák. Toldy Ferenc. A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta*, szerk. BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Kolozsvár-Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2017. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV.]

Miért érdekes ez a kérdés? Azt hiszem, elsősorban presztízs-jelentősége van. Az „egykönyvű író” – akár akarjuk, akár nem – kitesszük ama gyanúsításnak, hogy azt a bizonyos „egy könyvet” valami véletlen szerencsének köszönheti, nem (vagy nem kizárólag) alkotótehetségének. Népiesebben szólva: „vak tyúk is talál szemet”. Mivel Kuncz Aladár szépírói munkássága néhány novellán kívül a *Felleg a város felett* című regényre korlátozódik, ez utóbbinak minősége dönti el az „egykönyvűség” kérdését.

Érdekességként megemlíthetjük, hogy Kuncz Aladár mindkét regénye Trianon előtt játszódik, tehát azok közé a szépirodalmi művek közé tartozik, amelyek legfeljebb az erdélyi sorsváltozás előzményeit mutatják be, nem következményeit. Ezt azért tartom említésre érdemesnek, mert Kuncz Aladár volt a kiobbantója a „vallani és vállalni” címen elhíresült széles körű vitának,³ mely az erdélyi irodalmat a jelen idejű kérdések felé akarta terelni. „...vajon a mai erdélyi írónak” – írta levélben Berde Máriának, a vitaindítóra felkért munkatársnak – „a történelmi virágnyelv helyett nem kellene-e egyenesen hozzányúlnia a mostani fájó és aktuális kérdésekhez?” És mint tudjuk, kérdésben kortársaitól „harcias és éles” állásfoglalást kért.

A vita ötlete korábban született. 1928-ban, a *Nyugatban* közölt, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*⁴ című tanulmányában olvashatjuk: „Legmesszebb áll az erdélyi széppróza feladatának magaslataitól a jelenkori regényekben.” Az ebbe a típusba sorolhatók Kuncz szerint „inkább elkívánczolások a mai fájó és sok tekintetben kényes erdélyi milió-rajztól. Ahhoz, hogy az írók a mai Erdélyt megírják, mindenekelőtt szükséges volna a világháború művészi átélése. De erre talán nincs meg a kellő távlat.” Rejlík e tárgyilagosságnak tűnő ítéletben vallomás is (hiszen „a világháború művészi átélésére” majd a *Fekete kolostor* vállalkozik), és mentesség-keresés is, amiért e mű még csak ígéret – mert „nincs meg a kellő távlat”. A lényeg azonban a jelenkori regény sürgetése, és e programos gondolat csak ürügyre várt, hogy szélesebb nyilvánosságot kapjon. Az ürügyet Tabéry Géza *Vértorony* című regénye szolgáltatta, a nyilvánosságot pedig Berde Mária róla szóló – valóban „harcias és éles” – bírálata borzolta fel.⁵

Mindezt azért bocsátottam előre, mert a *Felleg a város felett* szinte semmiben sem felel meg a „jelenkori regény” Kuncz által megfogalmazott kö-

3 UŐ., *Levelek. 1907–1931*, Bukarest, Kriterion, 1982., 152–153.

4 UŐ., *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, *Nyugat*, 1928/20.

5 BERDE Mária, Vallani és vállalni, *Erdélyi Helikon* 1929. október 16.

vetelményeinek. Ez ma már érthető, a hagyatékban frissen megtalált kézirat datálása szerint ugyanis a regény első változatát még a fogságban, 1917-ben fejezte be az író.⁶ Az ebből kikövetkeztethető írói szándék szerint a regény a háború előtti magyar progresszió és az új, a „nyugatos” eszméktől elzárkózó arisztokrácia ellentétét jeleníti meg, a magyarság kisebbségi helyzetét – keletkezésének időpontjából következően – nem is tárgyalhatta. A végső változatban azonban Kuncz megpróbálta némiképp „erdélyiesíteni” a történetet. Utólagos betoldásnak tekinthető az a részlet, amelyben az öreg Béteky az erdélyi lét lényegét fejtegeti: „Erdélyben évszázadok óta a legkülönbözőbb faji, vallási, műveltségi és társadalmi érdekek ütköztek össze. [...] Az ellentétek ügyes kiegyensúlyozásán alapszik a társadalmi élet [...] Erdély a maga soknyelvű, sokfajtájú, sokvallású és sokmeggyőződésű népe számára mindig meg tudta találni a békés együttélés lehetőségét.”⁷ Tömörebben és személytelenebbül, de ugyanezt olvashatjuk a *Nyugatban* 1928-ban megjelent tanulmányában, az erdélyiség meghatározásaként: „nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása”⁸. De valószínűleg utólag kerültek a regény szövegébe a későbbi erdélyi sorsot előre vetítő próféciák is. Ugyancsak Béteky mondja, Erdély múltját felidézve a következőket: „– Ébresztem a halottakat, azt mondjátok ti! – hallatszott tovább a kísérteties hang. – Akikről én beszélek, nem haltak meg, és nem fognak sohasem meghalni. Inkább élnek ők, mint mi. És ez a város rájuk várakozik. Nézzetek csak körül, a csend itt nem a halottak, hanem a bölcs várakozók csendje. Valami készül, valami érkezik. Ők jobban tudják, mint mi. Azt lesi itt felkészülten minden.”⁹ Baljós ez a jövődőlés, hiszen minden mitológiában a dicsőséges múltbeli ősök akkor támadnak fel és kelnek a jelenbeliek segítségére, ha azok végveszélyben vannak. (Alighanem bizonyossággal állítható, hogy későbbi, vagyis betoldás az a jelenet is, amelyben a háborodott Varga bácsi így fakad ki, az iskola új épülete előtt: „– Építenek, építenek, tanfelügyelő úr? Tudja-e, kinek építenek? A románoknak! Megmondom, ha nem tudná: a románoknak!”) A Kós Károly kezdeményezte „történelmi

6 JUHÁSZ Andrea, *Az irodalmi művek titkairól*, In KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett*, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2016. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái III.]

7 KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1931, 69.

8 UŐ., *Az erdélyi... i. m.*

9 UŐ., *Felleg... i. m.*, 72.

transzszilvanizmus” hívei szívesen éltek is a segítségül hívás e lehetőségével, az erdélyi múlt jeleseit erkölcsi példának, magatartás-mintának tekintve. E regényben ezt a felfogást egy „öreg” szereplő képviseli, s vele szemben egy „fiatal” (a főszereplő) annak tagadását. Következik ez a regény alapkonceptiójából, mely a nemzedékek ellentétében konzervativizmus és progresszió szembenállását akarja ábrázolni. Hangsúlyossá teszi ezt az „erdélyi jelenet” erotikus kerete. Béltoky szokatlanul korán tér haza, és feleségét egy fiatal beosztottja karjaiban találja. (E jelenet egyébként Anatole France *A próba-bábu* című regényéből került átvételre, annyi különbséggel, hogy Mme Bergeret piros harisnyás lábszára Béltokyné „selyemharisnyán áttetsző” lábává változik.) Szentgyörgyi Tamásnak pedig, amikor hazatér fogadójába, egy csinos szobalány borul a nyakába, akit ölbe kap és szobájába visz. Az öregek megcsúfolt, a fiatalok diadalmas férfiasága mintegy az eszmei harcok (vélt vagy remélt) kimenetelét szimbolizálja, az utóbbiak javára.

Feltehető, hogy regénye első változatának megírásakor Kuncz Aladár a *Nyugat* induló, progresszív nemzedékéhez tartozott, amely változtatásra törekedett, nem ősi erények feltámasztására. Azt is állíthatjuk, hogy később, erdélyi tartózkodása idején Kuncz az „erdélyi gondolat” hiteles hirdetőihez csatlakozott. Magam – sok-sok évvel ezelőtt – úgy véltem, hogy a *Fekete kolostor* végső változatának megírását a transzszilvanizmusban fogant írói világkép tette lehetővé. Kérdés azonban – e kérdést sugallja a *Felleg a város felett* is –, hogy mennyire volt őszinte és fenntartás nélküli ez a fordulat. (Őszinteségen természetesen nem jelszavak személyes vállalását értem, hanem olyan világképbeli összetevők létét, amelyek a művek tudatos és tudat alatti sugallatait egyaránt meghatározzák.) Vajon csak a regény eredeti koncepciójának „tehetetlenségi ereje” helyezi az „erdélyi gondolatot” a konzervativizmus és az avítság kontextusába, vagy pedig Kuncz gondolkodásában – talán önmaga számára is nehezen belátható módon – egyfajta „szükséges rossz” színében tűnt föl? Az „egyik fájdalom-ból a másik, sokkal nagyobb fájdalomba”¹⁰ hazaérkező író a vörös terror, majd a fehér terror Magyarországá helyett a nagyobbánál valamivel kisebb fájdalmat, a kisebbségi lét fájdalmát választja, mely kényszerű lemondást is jelent a társadalmi haladás korábbi reményeiről. De jelent(het)i annak illúzióját is – ebben olyan társakkal osztozik, mint Kós Károly –, hogy a

10 Uő., *Fekete kolostor: Feljegyzések a francia internáltságából*, Kolozsvár–Bp., Kriterion-Országos Széchényi Könyvtár, 2014., 55o. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái I.]

háború előtti polgári radikalizmus eszméi az „erdélyi gondolat” köntösében újraéleszthetők.

Mindezek természetesen kérdések is, és ha válaszok, csak feltételesek. Határozottabb válaszok csak az életmű – és a rendkívül hiányos hagyatéék – újra-vizsgálata alapján fogalmazhatók. De a *Felleg a város felett* című regénnyel elkezdett és befejezetlenül maradt trilógia szerintem arra utal e „kérdéseivel”, hogy Kuncz Aladár írói világképének vizsgálatával tovább kell foglalkoznunk, nem mint befejezett, lezárt rendszerrel, hanem mint alakuló, ellentmondásokkal átszőtt gondolatvilággal.

A *Felleg a város felett* azonban elsősorban és egészében egy szerelem regénye. Abáty Klára, a főispán lánya a regényben vázolt társadalmi előítéletek miatt elérhetetlen hősnünk számára, ezért a regény befejezése boldogtalan („unhappy ending”). Bár a főhőst, Szentgyörgyi Tamást, a Kuncz-kritika egybehangozóan az író képmásának tekinti, ilyen érzelmi bonyodalomról életében nincs tudomásunk. Inkább köthető ez a történet Kuncz korábbi, a *Nyugat*ban megjelent tárcáihoz, melyekben – nem sokkal a háború kitörése előtt – a szerelem morálfilozófiai elemzésére vállalkozott (*Szívintelligencia*, 1911; *Morálválság*, 1912). Okfejtésének két sarkalatos pontja van. Egyik a nő joga a szabad párválasztáshoz – Abáty Klára családja ezt veszi semmibe. Másik a szerelmi érzés – s általában az érzelmek – fölötti intellektuális uralkodás, mely megakadályozza, hogy a szerelmi kudarc sorsdöntő hatással lehessen a férfiakra. Ha ez bekövetkezik, az Kuncz szerint „bárgyúság, észbeli fejletlenség, szűk életperspektíva”.¹¹ Majd ezt írja: „... mennyi szívintelligencia kell ahhoz, hogy ilyenkor [a férfi] legyúrja magában tisztán önzéssé vált szerelmét, és félreálljon, s hagyja boldogulni mással azt, kinél viszonzásra az ő érzelmei nem találnak. Az intellektuális szerelem a lehetőségig önzetlen és hiúságtalan, nem mánia...” Ilyen „intellektuális” szerelmesnek bizonyul a regény hőse is, azzal a bökkenővel, hogy érzelmeit viszonzózzák, lemondása tehát nem a szeretett nő szabadságát védi, hanem behódolást jelent a főúri család döntésének. Érzéseit és jellemét illetően a szerző végig bizonytalanságban hagyja az olvasót, mint aki maga is tanácstalan az elbeszélés kialakította helyzet megoldását illetően.

Mindebből néhány (futó) végkövetkeztetést is levonhatunk. Először azt, hogy Kuncz fogsága előtt – a *Nyugat*ban közölt novellái is ezt bizonyítják –

11 Uő., *Szívintelligencia*, *Nyugat*, 1911. október 16.

kétségtelenül vágyott szépirói babérokra. *Felleg a város felett* című regényének első változatát is internáltsága éveiben írta, mintegy írói rangjának kivívására fordítva, termékennyé varázsolvá a fogság meddő időszakát.

Nagyra törő terv kezdete volt ez. A regény egy trilógia első kötete lett volna, melyben a főszereplő sorsát az arisztokrácia osztályöngzése határozta volna meg; a másodikban ugyanez az élet-kudarc nagypolgári miliőben következik be; a harmadikban a jellem magára eszmélése az internáltságban történik majd meg. A három könyv egy monumentális fejlődés-regény lett volna – ha elkészül. Ebben az író – korai halálának tragikus tényén túl – az akadályozhatta meg, hogy tisztába jöhetett a *Felleg a város felett* gyengéivel. A csúcspont nyilván a harmadik, a fogság regénye lett volna, az, amelynek témáját Kuncz Aladár valóban „átélte művészileg”. Lefokozta volna a témát, ha beleolvasztja egy kétes értékű és kétes hitelű regény-keretbe. Talán a megírás utolsó fázisában jöhetett rá, hogy saját „fejlődés-regényét” a vallomás ágostoni formájában kell megírnia. Ennek köszönhetjük a kiváló művet – azt az „egy könyvet” –, amely kétséget kizáróan maradandó és kiváló része lett a teljes magyar prózakánomnak.

POMOGÁTS BÉLA

*Kuncz Aladár és az erdélyi
magyar irodalom megszervezése
– eszmék és eszmények – **

Kuncz Aladár 1923 tavaszán költözött Kolozsvárra, ahol ifjúságát töltötte, és ahová budapesti és franciaországi kitérők után végre visszatért. Átvette az *Ellenzék* című igen tekintélyes napilap vasárnapi mellékletének szerkesztését és küldetést vállalt az erdélyi magyar irodalom kényszerűen önállósult intézményeinek megszervezésében. Fontos szerepet töltött be a romániai magyar irodalom mozgalmaiban: ott van a helikoni írócsoport alapítói között, majd 1929 szeptemberétől, Áprily Lajos távozásától, 1931 júniusáig, haláláig szerkesztette az *Erdélyi Helikont*. Szerkesztői és kritikus tevékenységének, bátran mondhatjuk, korszakos szerep jutott. A szerkesztés és szervezés volt a fontosabb: ahogy Osvát Ernő annak a láthatatlan munkának áldozta tehetségét, ami a *Nyugat* szerkesztése volt, Kuncz is az *Ellenzék* s később az *Erdélyi Helikon* szerkesztésében fejezte ki ízlését és eszményeit.

A kolozsvári újság vasárnapi mellékletének érdeme volt, hogy lapjain gyűlt össze az erdélyi magyar irodalom java. A változó, megszülető és elhaló folyóiratok éveiben, az 1920-as évek elején ez volt az egyetlen fórum, amely az íróknak rendszeres megjelenést és tisztességes honoráriumot

* Jelen írás egy korábbi változata a szerző 1973-as Kuncz-tanulmányokat összegyűjtő kötetének kísérőtanulmányaként, annak egy fejezeteként jelent meg. Vö.: POMOGÁTS BÉLA, *A tanulmányíró Kuncz Aladár*, In KUNCZ Aladár, *Tanulmányok, kritikák*, bev. jegyz. POMOGÁTS BÉLA, Bukarest, Kriterion, 1973. – (szerk. megj.)

adott. Különös jelentősége volt a kolozsvári *Napkelet* bukása és az *Erdélyi Helikon* megindítása között eltelt közel hat esztendőben: a polgári liberálisok, a budapesti *Nyugat* erdélyi követői elsősorban itt találtak publikálási lehetőségeket. Az első évek próbálkozásai után Kuncz hozta létre, fejlesztette ki az irodalmi rovatot, szerkesztői rátermettséggel gyűjtötte táborba, és pedagógusi türelemmel „nevelte” az írókat, tervszerű munkával tájékoztatta és befolyásolta a közönséget. Egységet és minőséget kívánt, táborba akart gyűjteni mindenkit, aki a művészet, az erkölcs és a humánus színvonalán alkotott. Az *Ellenzék* irodalmi rovatát a „jobbak” gyülekezetének szánta, műhelynek az idősebbek, iskolának a fiatalabbak számára. „Az erdélyi műveltséget nem lefokozásnak, hanem, ellenkezőleg, szellemi erőink mennyiségben és minőségben való felfokozásának tekintjük” – írta programot hirdetve, önbizalmat sugározva *Kötelező műveltség* című írásában.² Az *Ellenzék* irodalmi mellékletében valóban sikerült összegyűjtenie a születő erdélyi irodalom javát. Jelen voltak az idősebbek: Benedek Elek és Kovács Dezső, az irodalmi szervezkedés derékhadának írói: Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, Tabéry Géza, Molter Károly, a baloldal hívei: Gaál Gábor, Franyó Zoltán, Osvát Kálmán, a fiatalok: Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Szabédi László. Itt vált ismert és népszerű íróvá Tamási Áron, Kacsó Sándor, Sipos Domokos. A hőskor ma is legtöbbet emlegetett írói-költői szerepeltek a vasárnapi melléklet számaiban.

Az irodalomszervezés egyik legfőbb eszköze a kritika. Kuncz Aladár is jól tudta ezt, s a kritikát hivatásnak tekintette, az irodalom egészségének nélkülözhetetlen eszközét látta benne. Gyulai Párról szólva, írta: „Mi kell ahhoz, hogy valaki jó kritikus legyen? Elsősorban judicium és műveltség mindenesetre, de nem másodrendű tulajdonságai egyfelől a morális rátermettség, másfelől a művészi élményeknek, a művészi alkotásoknak átérezni tudása.”³ Ezeket az elveket érvényesítette bírálataiban, s követelte meg munkatársaitól. A rangos kritika igényében – hasonlóan a háború utáni

1 Nem tévesztendő össze a budapesti *Napkelet*tel. Az erdélyi lap tkp. addig élt (1922 szeptembere), míg a budapesti elindult. Jelentősége nemcsak abban állt, hogy szerkesztői teret biztosítottak az akkori erdélyi magyar irodalom minden érdemleges tehetségének, hanem abban is, hogy a lap tovább lépett a Nyugatos hagyománynál, s megnyitotta hasábjait az avantgardista írók, költők számára is. Ugyanígy közölt emigrációba kényszerült magyar alkotóktól is. – (szerk. megj.)

2 Kuncz Aladár, *Kötelező műveltség, Ellenzék*, 1925. január 26.

3 Uő., Gyulai Pál példája, *Ellenzék*, 1926. január 25., 9.

Nyugat gyakorlatahoz – elsősorban magukkal az írókkal íratott bírálatokat. Az *Ellenzék* mellékletének leggyakrabban szereplő kritikusai Áprily, Tompa, Reményik, Molter, Makkai, Berde, Kádár, Tabéry és természetesen maga Kuncz Aladár. Az irodalmi termés minden jelesebb darabjáról cikket közölt, sokszor többhasábos, elemző kritikát. Számos író ő maga helyezte el az irodalom térképén, így tőle olvashatjuk Áprily Lajos költészetének első, azóta is érvényes, átfogó értékelését,⁴ amelynek során az erdélyi költő elégikus egyéniségét elemezte, költészetének szimbolizmusát vizsgálta, s megkereste helyét a *Nyugat* fellépésével megújított költészet eszmei és stílári környezetében. Máskor Szentimrei Jenő verseiről, Bánffy Miklós, Sipos Domokos és Nagy Dániel prózájáról értekezett, megint csak az írók karakterét világítva meg.

Erdélyben akkoriban nem voltak kellő számban hivatásos kritikusok, a bírálatot így sok esetben irodalomtörténészek: Kristóf György, György Lajos vagy maguk az írók művelték. Az irodalomtörténész-kritikusok általában konzervatív elveket követtek, a hagyományok követését kérték számon a megjelenő művektől. A baloldali kritika még nem bontakozott ki igazán, például a marxista irodalomszemlélet majd csak a Gaál Gábor szerkesztette *Korunkban* kapott igazán helyet. A liberális-impreszionista bírálatnak az *Ellenzék* író-kritikusai adtak teret. Az egymásról nyilatkozó írók, kivált ha személyes elkötelezettség is összekapcsolta őket, mindazonáltal baráti méltatássá szokták szelídíteni a kritikát. Ez történt az *Ellenzék*nél, s ez történik majd az *Erdélyi Helikonban*. Kuncz elégedetlen volt a bírálatok lanyhaságával, baráti, méltató, recenzatorikus hangvétellel, olykor maga mutatott példát a szigorúbb és elemző kritikusai magatartásra. Nem rajta múlt, hogy az igazi irodalomkritika végül is nem tudott gyökeret verni az *Ellenzék*, majd a *Helikon* berkeiben.

Az *Erdélyi Helikon* – általa – azt a szerkesztői gyakorlatot folytatta, természetesen egy irodalmi folyóirat tágasabb keretei között, amit az *Ellenzék* vasárnapi melléklete kezdeményezett. Kuncz a liberális szerkesztés híve volt, legfőbb eszménye a „tisza irodalom” és az „európai művészi színvonal”. Tiszta irodalmon azonban elkötelezett, humánus művészetet értett. Osvát Ernő szerkesztői gyakorlatát követte: bármiféle kéziratot elfogadott, amiben emberi és esztétikai értéket talált. Az egyéniség és az eredetiség kultuszát hirdette, miközben a kritikai pluralizmus híve volt. „A szellemi és

4 Uő., Áprily Lajos, *Ellenzék*, 1926. április 5., 11–12.

művészi élet nem ismer megalkuvásokat, kiegyenlítődéseket, mint a politika” – írta. – „Ebből a világból a tehetség és az egyéniség szupremációját száműzni sohasem lehet. A jó kritikus az, aki képes felismerni ezt a két vonást, s azok mellé szegődik, akikben ez megvan.”⁵ Am az ő szerkesztői liberalizmusának is voltak határai és korlátai: a harcoss baloldaltól, illetve jobboldaltól egyformán idegenkedett, s ellenszenvvel fogadta a kihívóan modernista irányzatokat. A *Nyugat* impresszionizmusához és szimbolizmusához szokott ízlésének nem feleltek meg a húszas évek újításai. „Egy jó szonettet megírni mégiscsak derekasabb feladat, mint érzések és szavak vegyelemzésével kísérletezni” – írta még 1923-ban,⁶ elutasítva az izmusokat. Eszményeit óvatos diplomáciával, de határozottan oltotta a folyóirat munkájába, akaratát úgy tudta érvényesíteni, hogy szinte a háttérben maradt. Eszményi szerkesztő volt, irodalomszemlélete ugyan nem volt eléggé korszerű, főként a háború előtti idők esztétizmusát tükrözte, mégis színvonalas folyóiratot csinált. Az *Ellenzék* után az *Erdélyi Helikont* is sikerült e téren európai hagyományú magaslatokra tekintve szerkesztenie.

Az *Erdélyi Helikon* tulajdonképpen egyetlen területen vallott kudarcot: a kritikában. Az első marosvécsi találkozó még elfogulatlan és bátor kritikát követelt: „Az irodalmi művek elbírálásánál nálunk nem mindig irodalmi szempontok, de gyakran felekezeti, politikai és személyi elfogultságok érvényesülnek. Ezért a megjelent írók kötelezettséget vállalnak arra, hogy egyfelől minden erejükkel feltámasztják az egységes kritikai szellemet, másfelől rendszeresen küzdeni fognak a közönséget félrevezető, érdekelt, elfogult és tudatlan álkritika ellen.”⁷ A helikonisták folyóiratában viszont a kritikai megítélés engedékenyebb változata sem érvényesült, a bírálatok nem a művek irodalmi értékét mérlegelték, hanem az írók személyét méltatták. Maga Kuncz is a szokáshoz alkalmazkodott, bírálat helyett többnyire méltató esszét írt, sőt arra is hajlandó volt, hogy gyengébb műveket övezzen elismerésével, nem annyira szigorú megítélésnek, inkább pályatársi biztatásnak tekintve az irodalomkritikát. A korszak neves erdélyi publicistája és szerkesztője: Krenner Miklós már a kialakult gyakorlatot szentesítette, amikor a helikonisták kritikai elveit gyűjtötte össze: „az erdélyi kritikának csak két nagy célja lehet egyelőre: szeretettel oltalmazni, szeretettel gyá-

5 UŐ., Gyulai Pál, *i. m.*

6 UŐ., Erdélyi irodalmi krónika, *Napkelet*, 1923/7., július–augusztus, 688.

7 hivatkozás kell

molítani és szeretettel tanítani, ami többé-kevésbé tagadhatatlan érték [...] A másik nagy feladat, hogy irtóháborút viseljünk a biztosan nem tehetségesek s a nagyszámú műkedvelők toladása ellen.”⁸ Vagyis a színvonal védelmét tekintette csupán a kritikai munka feladatának. Ebben a nézetében a szerkesztő, Kuncz Aladár is osztozott. Igaz, a színvonal, az érték mindkettőjük számára humánus minőséget is jelentett.

Kuncz Aladár a következőkben határozta meg az erdélyi magyar irodalom kritikusának igazi feladatát: „Az az erdélyi írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien”. Marosvécs írói valóban nem egyezhettek meg másként, mint a világnézeti türelem és az irodalmi öncélúság alapján, különben igen könnyen elemeire bomolhatott volna a világnézetileg és politikailag heterogén helikoni társulás. A liberalizmus és a művészi öncélúság elve azonban nem jelentett elegendő kötőanyagot, ki kellett alakítani valamilyen eszmeiséget, amellyel a Helikon minden tagja egyetértett. Ez a közös eszme az erdélyi gondolat: a transzszilvanizmus volt. Jelentését Kuncz így fogalmazta meg *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című ismert tanulmányának lapjain: „Vajon más volna-e, mint nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása? Ez a gondolat, mint a teremtésben megfoghatatlan isteni lendület, éppen úgy testet ölt Erdély ezer arcú, vadregényes természeti szépségeiben, mint ahogy előre megrajzolta az erdélyi történelem, műveltség és irodalmak fejlődésének változatosan hullámzó voltát.”⁹ Az erdélyiségben kedves francia filozófusának, Henri Bergson-nak az elveit követte. Az irodalomban a bergsoni „élan vital” fogalmának a kibontakozását látta, következőképp filozófiai magaslatra próbálta emelni a transzszilván gondolatot. Mások – Kós Károly, Reményik Sándor, Tabéry Géza, Berde Mária, Makkai Sándor, Krenner Miklós – a történelemből, az erdélyi táj egyéniségéből, költői atmoszférájából vagy egyszerűen politikai szükségszerűségből: a magyar, román és szász kultúra együttélésének tényéből vezették le ugyanezt az „ideológiát”.

Mindnyájan eszmei szintézist láttak a transzszilvanizmusban: népek, vallások, osztályok, világnézetek békés egyensúlyát, az egymással küzdő

8 KRENNER Miklós, Kisebbségi irodalmi bírálat, *Erdélyi Helikon*, 1930., 257–260.

9 KUNCZ Aladár, Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában, *Nyugat*, 1928. október 16.

akaratok kiegyenlítődését. Ennél több tartalmat aztánem is kapott. Ennek az eszmeiségnek mindazonáltal igen nagy szerep jutott egyrészt a kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság öntudatra ébredésében, erkölcsi, szellemi ellenálló készségének megalapozásában, másrészt az Erdélyben élő nemeztek és kultúrák kapcsolatainak szervezésében: egy kívánatos (de meg nem valósuló) kiegyezés előkészítésében.

Kuncz – előbb idézett tanulmányában – azt fejtegette, hogy az erdélyiség, az erdélyi magyar irodalom három fejlődési szakaszban öltött testet. A magára eszmélő szellemi élet elsőnek az erdélyi táj szépségét fedezte fel: ez hozta létre a természeti lírát Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Bartalis János verseiben. A természet ihletét követte az erdélyi történelem vonzása: „az emlékek, a hagyományok, a múlt, a népelet ősi, kikezdhetetlen lelki tartalékai”¹⁰ formálták meg a történelmi regény és elbeszélés műfaját, Makkai Sándor, Kós Károly, Tabéry Géza, Gyallay Domokos, Berde Mária műveiben. Végül el kellett következnie a kortárs társadalom felfedezésének, ezt ígérték Karácsony Benő, Kádár Imre, Bánffy Miklós, Ligeti Ernő írásai. Döntő fontosságot tulajdonított a történelem, a hagyomány élményének, ettől várta az „erdélyi öntudat” megformálását. Ezért támogatta az *Ellenzék*ben már a történelmi pályázatokat, ezért irányította az *Erdélyi Helikon* tanulmányíróit a múlt felfedezése felé.

A transzszilvanizmus inkább a múltba fogódzott, mint a két világháború közötti jelenbe, s ez romantikus tartalommal töltötte meg. Valóban, az erdélyiség nem egészen pontosan meghatározott gondolat volt, ahányan a magukénak tekintették, annyiféle jelentést kapott, ez különben előnyére szolgált. Kuncz és Áprily az európaiság felé tágította, Kós és Szentimrei regionalizmusként értelmezték, Tamási és Kacsó székely népiséget láttak benne. Nem kapott határozott arculatot, inkább összekötő erő volt, mintsem ideológia. Ez gyengesége, de előnye is volt: ha elvek rendszere lett volna, elzárhatta volna az utat más eszmék felé. Így viszont nem akadályozta meg híveit abban, hogy új és új égtájak felé tájékozódjanak. Kuncz a humanista európaiság műhelyét szerette volna felépíteni, mások a népi gondolathoz vagy a baloldalisághoz közeledtek.

Az erdélyiség eszménye, ha nem is volt egzakt módon kifejtett, az erdélyi magyar irodalom önállóságát segítette elő. A helikoni csoportosulás több-

10 Uo.

sége nem politikai taktikának szánta a transzszilvanizmust, hanem őszinte hitvallásnak, és az együtt élő népek közeledését kereste benne, abban reménykedve, hogy a román és a szász (német) irodalom megértését keresve nagyobb eséllyel védelmezhetik az erdélyi magyar kultúra érdekeit. „Nem lehet erdélyi magyar író az” – mondta Kuncz –, „aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról (román, szász) nem tud [...] Életünk egymásrautaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásra hatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen. Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.”¹¹ Az erdélyi gondolat legfőbb érdeme bizonyára e feladat kitűzésében található, a transzszilvanizmus az együtt élő, illetve a szomszédos népek együttműködésének vágyát fejezte ki, akkor is, ha más, mint magyar szemszögből sajnálatosan ez nem mutatkozott időszerűnek. Ha a térség történelme nem a nemzetek és államok közötti ellentétek kialakulását hozta volna, az erdélyi gondolatnak integráló szerep juthatott volna, mely a régió fejlődésében mintegy „európai uniós” gondolat előfutáraként is tétéleződhetett volna.

A transzszilvanizmusnak természetesen több arca volt. Kuncz talán a legvonzóbbat rajzolta meg: az ő erdélyisége a humanizmus, a türelem és az európaiság elveinek foglalatoként kapott szerepet. „Talán a humanista pacifizmus gondolata, amelyet, azt hiszem, egyikünk sem tagad meg. Felolvasásainkon mindig azt hirdettük, hogy csak a megértés és a kölcsönös türelem politikája mentheti meg Európát az elpusztulástól”¹² – mondta egyik nyilatkozatában. Erdély és Európa történelmi kapcsolataira figyelmeztetett, és a Descartes-ot fordító Apáczaira, a „Școala ardeleană”, Slavici és Coșbuc, a szász Honterus és Bruckenthal európai tájékozódására hivatkozott. Erdély magyar, román és szász kultúrája évszázadok óta „a nyugati műveltség alapelveire esküdtött fel”¹³ – hirdette Kuncz, s e hagyományban Európa felé törekvő mozgalmakat keresett. Magyarok és románok kiengesztelődését a közös klasszikus örökség alapján tervezte. A transzszilvanizmust a humanista Európa ideálja felé emelte, azokkal az eszményekkel oltotta be, amelyeket Romain Rolland-tól tanult, őket kívánta képviselni irodalompolitikájában is.

11 Uo.

12 UÓ., Búcsúzó klasszikus álmok, *Ellenzék*, 1923. szeptember 23.

13 Uo.

Kuncz gyakorta hangoztatta az irodalom öncélúságát. Tagadta az elkötelezettség eszményét, elítélte a politikai befolyás érvényesülését a művészetben. Az erdélyi magyar irodalom egységének ügye valóban az öncélúság elvére alapozott irodalompolitikát követelt, a széthúzó és marakodó csoportokat így könnyebben lehetett a magasabb művészi színvonal szolgálatába állítani. Kuncz irodalompolitikáját mégsem taktikai célok határozták meg; transzszilvanizmusából és irodalomszemléletéből valamilyen tágasabb és biztosabb jövőt ígérő szellemi-politikai koncepció bontakozik ki. Kuncz a Nyugat esztétizmusát és irodalomközpontú gondolkodását alkalmazta s az irodalomnak erkölcsi feladatokat szánt, különös tekintettel a kisebbségi sors követelményeire.

Történelmi és lelki értelemben kínzó válságnak érezte korát: a világháború kegyetlensége és a maga személyes sorsa (a francia internálás nyomasztó tapasztalata) megfosztotta ábrándjaitól, környezeténél fájdalmasabban és mélyebben élte át a két háború közötti kor vajúdasát, szorongásait. A válság megoldását európai humanistaként képzelte, az erkölcs és a kultúra eszközeivel. Az irodalom közvetlen politikai elkötelezettsége ellen tiltakozott, de a l'art pour l'art-t is elvetette, a korábbi „tisztá irodalom” ábrándja helyett realista és közhasznú írásokat kívánt. *Gyáva irodalom* című publicisztikai írásában a politikamentesség jelszavát a morális hivatás követelésével egészítette ki. „Nincs nagyobb veszedelem az irodalomra nézve, mint ha elveszti kapcsolatait a valóságos élettel, a mindenkori »má«-val, vagy gyáva passzivitással nem mer hozzányúlni.. Háború előtt az irodalom műhelyekbe vonult vissza, s az új művészetnek formai kérdéseiben dolgozott. Ma hozzá kell nyúlnia az élethez, s az örökölt művészi formákhoz új etikai tartalmat kell keresnie.”¹⁴ Ez az etikai tartalom: a cselekvő humanizmus és a válságaiban megtisztuló Európa eszménye volt. Miként az új Csehszlovákiában Fábry Zoltán vagy a Sarló mozgalom fiataljai, a kisebbségi magyarság hivatását Kuncz is az együtt élő népek testvériségének szolgálatában látta. A szükségből csinált erényt: a kisebbségi helyzetet sajátos műhelynek tekintette, amiben a népek testvériségét szolgáló eszmék tisztulhatnak meg.

A román és a magyar irodalom testvériségének kívánatos (de mindig kudarcot szenvedő) gondolata nem maradt írott malaszt, testet öltött Kuncz Aladár szerkesztői és irodalomszervezői tevékenységében is. Kunczot konkrét

14 Uő., *Gyáva irodalom*, *Ellenzék*, 1924. június 23.

kapcsolatok is fűzték a román értelmiséghez, kultúrához: Kolozsvárott Isac Emillel együtt gyerekeskedett, barátságuk halálig tartó maradt, az Eötvös Kollégiumban is voltak román barátai, Caragialét és Isacot ő ismertette meg a *Nyugat* íróival, s még az első világháború kitörése előtt megpróbált közeledést létrehozni a modern magyar és román irodalom mesterei között. Miután az *Ellenzék* vasárnapi mellékletének szerkesztése révén fórumhoz jutott, Eminescu, Caragiale, Agirbiceanu, Girleanu, Sadoveanu, Isac, Rebreanu és Blaga műveit közölte, célja volt eljuttatni a magyar olvasóhoz a román irodalom üzenetét. E szép vállalkozást folytatta az *Erdélyi Helikon*ban, mikor román népballadákat, Eminescu, Alecsandri, Blaga, Isac, Agârbiceanu, Mihăescu írásait jelentette meg. Szoros barátságot kötött Ion Chinezuval, a fiatal erdélyi magyar irodalom egyik első historikusával¹⁵ és kritikusával, akinek román folyóíratszemléi, irodalmi krónikái rendszeresen jelentek meg a folyóiratban.

1928-ban Kuncz is szerepet vállalt abban a mozgalomban, amely a romániai Pen Club magyar tagozatának megalakulásához vezetett. Ezt a mozgalmat a kolozsvári román *Gîndirea* [Gondolat] című folyóirat kezdeményezte, s a magyar írók részéről Kuncz és Krenner Miklós állt a román javaslat mellé. „A gondolat kézenfekvő volt” – írja Kuncz *A Pen Club és a magyar kisebbségi írók* című írásában.¹⁶ – „Ha van tér, amelyen a többségi és kisebbségi nemzet írói találkozhatnak, úgy bizonyára a Pen Club az, amelynek éppen legfőbb célja, hogy a nemzeteket elválasztó sötét politikai vizek és örvények fölé a művészi egység aranyhídját építse meg. A román szekciónak, mihelyt a Pen Club programját igazi lényegében magához akarta ölelni, lehetetlen volt eltekintenie attól, hogy a román állam más anyanyelvű íróit is körébe felvegye, mert hiszen enélkül szerepét egy nemzetközi testületben úgy kezdte volna, hogy ennek az egyesületnek éppen alapeszméjét tagadja meg. Beállt volna tagnak, harcosnak egy ideális célzatú egyesülésbe, amely maga elé célul a legnagyobb világproblémák megoldását tűzi, s közben a maga talaján, a maga kísérleti földjén elmulasztotta volna e nagy problémák egyikének miniatűr kiadását megoldáshoz segíteni.”

15 Chinezu volt az első, aki összefoglaló munkában értékelt az erdélyi magyar irodalmat 1930-ban. Vö.: Ion CHINEZU, *Aspecte din literatura maghiara ardeleană*, Editura Revistei „Societatea de mâine”, Cluj, 1930.

16 Kuncz Aladár, *A Pen Club és a magyar kisebbségi írók*, *Erdélyi Helikon*, 1928., 245–248.

Kuncz mindig a román és a magyar írók barátságát kívánta erősíteni. Nagy szerepe volt abban, hogy a *Helikon* íróinak küldöttsége 1928-ban Bukarestben irodalmi előadást rendezett. Ezek a kezdeményezések többek között éppen Kuncz Aladár korai halála miatt, nem fejlődtek számottevően tovább. Az együttélés sajátos modellé vált Kuncz számára, a nemzetek közösségének megvalósulását látta szülőföldjének hagyományaiban és történelmében. „Erdély hagyományos kötelessége a kisebbségi érzés föltárása, az európai élıhetőség próbája, a megférés fajok és osztályok váltakozó hatalma alatt, az ítékezés minden igazságtalanság fölött [...] Erdély kínálkozik gyógyszerül a kontinensnek, ahol eddig mindig fontosabb volt a térképrajzolás a népek békéjénél. Itt nem uszítás a hazaszeretet, a tüze itt nem gyújt, hanem világít, hogy mellette egymástól tanulhassanak a versengő népek”¹⁷ – hangzott egyik fontos nyilatkozata. Ez a modell adott értelmet transzszilvanizmusának: a magyar, a román és a szász irodalom szövetségét építve, az európai népek testvériségére, az emberiség kulturális és erkölcsi értékeinek érvényesülésére gondolt.

E modell gondolata sugározta be Kuncz regionalizmusát. Kós Károly eszméi hatottak rá, amikor érdeklődéssel fordult az erdélyi népelet felé, az erdélyi népköltészet és népművészet megbecsülését kívánta, a még Párizsban megismert francia populistákat állította példaként az erdélyi írók elé. Ám Kóssal ellentétben az ő regionalizmusa az európai szellemiség kibontakoztatásának lehetőségét kereste, nem a „régiora”, hanem az „európaiságra” helyezte a hangsúlyt. Transzszilvanizmusa, a regionalizmusról vallott elképzelései, irodalmi elvei magasabb eszményt szolgáltak: az európai népek közösségének ügyét. Ezért törekedett megegyezésre a román irodalmi élettel és az ország, illetve Erdély többi nemzetiségével, ezért népszerűsítette oly lelkesen a közép-európai népek, például lengyelek és magyarok történelmi kapcsolatait, ezért szentelt az *Erdélyi Helikon*ban külön rovatot a kisebbségek világirodalmának. Kuncz Erdélyt vallotta hazájának, de a nagyvilág felé tágitotta a szűk erdélyi láthatárt: népi és kulturális változatokban bővelkedő szülőföldjét „virtuális Közép-Európának” tekintette.¹⁸ Az erdélyi magyar irodalomtól ezért várt egyetemes szellemi stratégiát: a nemzetek közti közeledés és a kulturális egyetemesség szolgálatát.

¹⁷ MOLTER Károly, A keleti állomáson, *Erdélyi Helikon*, 1931., 545.

¹⁸ KUNCZ Aladár, Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal, *Erdélyi Helikon*, 1929. 6. sz. 487–492.

A kisebbségi irodalmak és a körülöttük élő kultúrák találkozását az egyetemes humanizmus eszményének keretében képzelte el. „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség. Csak az egyetemesség – hirdette – széles látókörében tudja nemzeti értékeit megőrizni és megvédeni, csak ezen az úton veheti fel az érintkezést többségi népe irodalmával és műveltségével.” Szerinte csak így biztosítható, hogy a nemzetiségi művelődés megőrizhesse természetes kapcsolatát az anyanyelvi kultúrával és ennek hagyományaival – vallotta az *Erdélyi Helikon* programját megfogalmazó *Tíz év* című írásában.¹⁹

Kuncz európaisága illúzió maradt: elképzelése eleve megbukott a korszak ádáz politikai és hatalmi harcaiban. Olyan eszme volt, amely nem képviselt valódi gyakorlati erőt, csupán néhány magányos idealista hite lehetett. Kuncz gondolatai: a kultúra egyetemessége, a közép-európai népek együttműködése – mégis a korszak humanizmusának legjobb eszményei közül valók. A népeket egymásra uszító szólamok áradatában testvériségüket hirdette, a válságokba hulló Európának a nemzetek megegyezését, művelődési versenyét kínálta orvosság gyanánt. Azt az európai humanizmust képviselte, amit Romain Rolland, Thomas Mann és Babits Mihály. Ezért tudta magasabb ideálok, nagyobb távlatok felé terelni a *Helikon* íróit. Áprily Lajos írta róla: „a tudástól és megérezéstől, hogy az ő nyugati csúcson élesedett szeme néz... európaiabbá hangolódott a gondolat, s olykor világhorizonttá tágult az erdélyiség.” Az, hogy a két világháború közötti évtizedekben kibontakozó erdélyi magyar irodalom mindig tudatos munkával építette a maga európai (nyugati) kapcsolatait, mások mellett Kuncz Aladár történelmi érdeme volt.

¹⁹ UŐ., *Tíz év*, *Erdélyi Helikon*, 1928. május 1, 2–5.

MÓZES HUBA

*Az emberi élet és kultúra értéke
– Kuncz Aladár és az Erdélyi Helikon
intézményhármasa –*

Jómagam negyedszázada őrzöm, de több mint négyszer annyi idős az a kisnyomtatvány, amelynek szövege, szövegének egy részlete ide kívánczok. Nem mondhatnám, hogy áhítattal, inkább ellentétes érzelmekkel olvasom, holott műfajánál fogva áhítatot kellene ébresztenie. Idézem: „Úr Jézus, akinek a mennyei Atya örökségül adta a népeket és birtokul a föld határait, hozzád fordulunk a megpróbáltatásnak nehéz napjaiban, és esedezve kérünk, vedd oltalmadba örökségedet, a háború csapásai alatt vérző magyar hazánkat. [...] A te isteni Szíved megígérte, hogy áldásainak teljével halmozza el, békét, támogatást és vigasztalást nyújt mindazoknak, akik őt tisztelik. Íme, mi mindnyájan, a szorongatott magyar hazának polgárai szentséges Szívednek ajánljuk magunkat, és kérjük a jogainkért és az igazságért folyó harcunkban a győzelem kegyelmét és a tartós békének áldását.”¹ Az esztergomi főegyházmegye szórólapon is terjesztett, 1915. január 1-jei felajánló imája a haza minden polgára számára kérte a tartós béke áldását. Kérte azok számára is, akik hónapok óta és még nagyon sokáig nemkívánatos idegenként francia internálótáborban szenvednek. Ahogyan nekem a téma kapcsán a régóta őrzött kisnyomtatvány, úgy az internáltak egyikének, Kuncz Aladárnak évekkal később a több forrásból ismert Assisi Szent Ferenc-i történet jutott az eszébe.

¹ *Felajánló imádság*, Esztergom, Esztergomi Főegyházmegye, 1914., 1–2.

A maga szerkesztette *Újságíró Almanach 1927* című kiadvány *Felköszöntő az igazi Én-re* című írásában, az emlékezés egyik szereplőjének szájába adva, 1915 szilveszterére időzítve költi újra Assisi Szent Ferenc szavait az igazi boldogságról. Az újraköltéssel egyik fogolytársuk váratlanul elhangzó „szabadok vagytok” kijelentésének értelmét próbálta megvilágítani:

„– Ez a bolond Demeter igazat mondott, szomorú testvéreim. Visszaadta szabadságunkat, visszaadta a mi igazi énünk szabadságát, s én most erre mondom el felköszöntőmet. Egyszer régen Szent Ferencnek hívtak bennünket, akkor is internáltak fegyveres katonák minket, békés polgáreembereket egy kis olasz város fogházába. Ott tanultuk meg, hogy jó szenvedni, s ezért mondtuk egyszer később Leon testvérnek, aki azt kérdezte tőlünk, hogy mi a tökéletes boldogság, azért mondtuk neki: Az igazi boldogság, Leon testvér? Megmondom neked: majd ha Sancta Maria degli Angeliben leszünk, fázva, sárosan, halálra éhezve, és zörgetünk a kapun, s a kapus jönni fog, és haragosan kérdi: »kik vagytok?«, s mi azt válaszoljuk: két testvér, »nem igaz – kiáltja majd a kapus –, közönséges csavargók vagytok, akik ellopjátok a szegények alamizsnáját«, és kint hagy az esőben, hidegben, mi pedig azt fogjuk alázatosan gondolni, ez a kapus jól ismer bennünket; és ha tovább zörgetünk, ő meg egy jó bogos bottal megver bennünket, s ránk kiált: »menjetez gézengúzok [...], itt nincs se vacsora, se ágy a számotokra«, ha nyakunknál fog bennünket, kidob a sárba – s mindezt elviseljük szerelmetes Jézusunkra gondolva, Leon testvér, akkor megismerjük az igazi boldogságot.

– Ezt mondtuk egyszer Leon testvérnek, mert meg akartuk vele értetni, hogy még a legrettenetesebb szenvedés is lehet boldogságunk, ha mi úgy akarjuk. De ha valaki oda akar kötni bennünket a szenvedéshez, ha valaki a fülünkbe kiáltja, hogy íme, ez a ti sorsotok, nem vagytok ti egyebek, csak szenvedők; nem vagytok egyebek, mint akinek fájni kell: annak a szemébe nevetünk. Igen, a szemébe nevetünk mindenkinek, aki minket csak francia foglyoknak akar látni, akiknek ez a frontról megszökött kövér, szerencsétlen őrmester parancsol...”²

A kétszeres áttétellel kibontott történet a szenvedés keresztényi értelmére és egyúttal az egykori internált fogság utáni feladatvállalásának értelmére figyelmeztet. Ez a történet a szerző kevéssel utóbb befejezett, nagy hatású

² KUNCZ Aladár, *Felköszöntő az igazi Én-re, Újságíró Almanach 1927*, szerk. KUNCZ Aladár, Kolozsvár, Erdélyi és bánági népkisebbségi újságírók központi szervezete, 1926., 292.

munkájában már csak utalásként van jelen: „Zádory tűzbe jött, s megmagyarázta, hogy Bisztrán minden szava tiszta bölcsesség. Hol van az megírva, hogy a mi életünk valóban csak ez a hitvány, fogoly árnyékélet? Nem szabad-e teljesen képzeletünk, amely kedve szerint minden sorsot magára ölthet? Ha akarunk, Szent Ferencek lehetünk”³

Sajátságos vagy inkább természetes, hogy a részletezve élénk tárt történet több mindent sűrít magába, mint a nagy lélegzetű munka szélesebb összefüggéseire hagyatkozó utalás. Öt évi internáltság után Kuncz Aladár irodalomtörténeti és tanári előzményeitől elszakadva, az újonnan megvont államhatáron túl talál rá a szenvedés közösségi megtapasztalásából fakadó közösségépítő hivatására. Az *Ellenzék* című napilap irodalmi mellékletének szerkesztőjeként, amolyan szürke eminenciásként vállal a lapszerkesztésen túlmutató, irodalomszervező feladatot. Amikor Kemény János elhatározza, hogy Erdély legjelesebb tollforgatóit meghívja marosvécsi kastélyába, Kuncz Aladár az, aki az alakulóban lévő íróközösség első ülésorozatának programját – nyilván másokkal is egyeztetve – papírra veti. 1926. július 6-án írja Bánffy Miklósnak: „Mindenekelőtt meg kellene állapítanunk a rendszeressé váló vécsi összejöveteleknek célját, erkölcsi súlyát és jelentőségét [...] Külön tárgyalnánk azután:

1. Az irodalmi társaságok kérdését [...]
2. A könyvkiadás és egy folyóirat kérdését [...]
3. A színházi és erdélyi drámai irodalmi kérdést előadná.
4. Felolvasási turnék megszervezését.
5. Általánosságban a sajtó és az erdélyi irodalom kérdését [...].
6. Irodalmunknak a magyarországi és utódállamokkal való kapcsolatát.

Ezekben a kérdésekben, úgy gondoljuk, [...] határozatokat is hozhatnánk. Volna aztán még egypár elvi kérdés, amelyet vita alakjában beszélünk meg. Ezek a következők:

³ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*, szerk. JENEY Éva. Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2014., 304. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái I.]

- a. erdélyiség és európaiasság. [...]
- b. az erdélyi irodalom fejlődési lehetőségei, a mai stagnálás okai [...]; és végül
- c. a kritika kérdése⁴

Az első marosvécsi találkozó fennmaradt jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a tervezett előadások, beszámolók egyetlen kivétellel el is hangzottak. Szentimrei Jenő az erdélyi irodalom aktuális helyzetéről, Molter Károly a kritika, Kuncz Aladár a színház és drámairodalom, Gyallay Domokos az irodalmi körutak, Ligeti Ernő a külfölddel való kapcsolattartás, Kádár Imre a könyv- és folyóirat-kiadás, Áprily Lajos az európaiasság és erdélyiség, Tabéry Géza az irodalmi társaságok kérdéseiről beszélt. Kádár Imre beszámolójának végén felajánlotta a két évvel korábban alapított Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadót a Marosvécsen összegyűlt írók céljaira. A találkozó egymást követő ülésein a jelenlévő írók a sajtóban később közzétett elvi határozatokat fogadtak el. Ugyancsak az említett jegyzőkönyvből tudjuk, hogy az első marosvécsi találkozó tanácskozásait 1926. július 15-én Kuncz Aladár nyitotta meg. Szellemi mentor szerepére vall az a cikk is, amelyet a Marosvécsen ülésező Erdélyi Helikon íróközösségről az *Ellenzék* 1927. május 1-jei számában közölt. A cikk abból indul ki, hogy az új írói kezdeményezést élénk és mindenképpen vegyesnek mondható érdeklődés, egyrészt „lelkésültség és támogatás”, másrészt pedig „elfogultság, tájékozatlanság és a kritika öltözetébe bújt igen sok rosszhiszeműség” fogadta.⁵ „Az akadémikusokodóknak – írja Kuncz – megszámlálhatatlan redőkbe verődik a homloka, amikor a huszonnyolc helikoni íróra gondolnak, akik között minden vallás, minden egészséges világszemlélet, minden irodalmi meggyőződés és úgyszólván minden társadalmi rétegződés határozott egyéniségekkel van képviselve, s akik mégis ezeken a nagy ellentéteken felülemelkedve, egy komoly erkölcsi és eszményi egységben találkozni tudtak.

Nem irodalmi egyesület ez a Helikon – mondják –, mert nem választottak elnököt, titkárt, és sokkal többet cselekszenek, mint ahogy egy irodalmi egyesülettől várni lehet, ahol ősi hagyomány szerint az írók inkább már csak pihenni szoktak babéraikon.

4 Uő., *Bánffy Miklóshoz*, in Mózses Huba, *Az Erdélyi Szépmíves Céh és a Helikon indulásának dokumentumaiból 1924–1928*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1992., 15.
5 Uő., *A Helikonról* in Uo., 41.

De nem is irodalmi iránycsoporthoz tartozik a Helikon, mert nem írta zászlajára sem az expresszionizmust, sem az aktivizmust, sőt még arra sem kényszeríti tagjait, hogy csak dadaista verseket írjanak. Nem kötötte le magát sem a konzervativizmus, sem a progresszió mellett. Felekezeti vagy politikai szempontok nem vezérlik. Senki mellett és senki ellen sem álltak össze. Hát akkor miért egyesültek?...⁶

A retorikai kérdésre adható általános érvényű választ a cikknek a háborúra utaló folytatásából olvashatjuk ki: „A háború szelleme, majd később az anyagilag és erkölcsileg megrendült társadalmi rétegek egzisztenciális küzdelme a legmostohábbban az irodalommal bánt el. Az irodalom függetlenségét mindenki olyan fényűzésnek tartotta, melyet az elemi szükségleteiben minimumokra szorult emberiség a legkönnyebben nélkülözhet. [...] Nézzünk körül a mai európai irodalmi életben. Az írók az irodalomtól idegen érdekek és szempontok szolgálatában harcias táborokban állnak egymással szemben, s az értékelésnek, az elismerésnek olyan irodalomellenes fémjelzéseit hozták divatba, hogy teljesen fejtetőre állított helyzet állt elő, amelyben – későbbi korszakok értékrendjére is alkalmazhatóan állítja Kuncz – a legszemérmertlenebb slendriánság és a leghivatottabb tehetség legalábbis egyforma joggal követel sikert és dicsőséget.”⁷ Ezután hangzik el az általános érvényű következtetés: „Az irodalmat vissza kell adni önmagának.”⁸ A következtetésnek voltaképpen ellentmondó folytatásban Kuncz íróközösségének a feladatát a kisebbségi író és a kisebbségi olvasóközönség kapcsolatának erősítésében látja. „Mert ahogy van kisebbségi irodalom, úgy van kisebbségi olvasóközönség is. Ez a közönség pedig tudja, hogy létének egyetlen kiterjeszkedése, álmainak és vágyainak egyetlen birodalma van, s ez az irodalom.”⁹

Az erdélyi irodalom szürke eminenciásának szerepéből Kuncz Aladár 1929-ben lép elő, amikor Kisbán (Bánffy) Miklós felkérésére a távozó Áprily Lajost váltva, elfogadja az 1928 májusától megjelenő *Erdélyi Helikon* folyóirat szerkesztői tisztét. Neve a folyóiraton ebben a minőségben 1929. augusztus–szeptemberétől 1931. augusztus–szeptemberéig szerepel. Ő maga programcikket, *Tíz év* címmel, már a folyóirat induló számában közölt.¹⁰

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

9 Uo., 42.

10 Vö.: *Erdélyi Helikon*, 1928. május.

Most nagy körültekintéssel másokat is elvi kérdések vizsgálatára ösztönöz. Neki köszönhető a folyóirat kiváló, rangot adó kapcsolata Babits Mihállyal. 1929. július 31-én írja Babitsnak: „Augusztustól kezdve átveszem az Erdélyi Helikon szerkesztését [...] Az *Erdélyi Helikon* erdélyi, s éppen ezért teljesebb mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen, már létfenntartó okból is, egyetemes távlatokat keresni. Nem tudom, volna-e az egész magyar irodalomban alkalmasabb más, mint Te, aki egy ilyen egyetemes magyar irodalmi szemléletnek a célkitűzéseit, az eszméit s ezeknek keretében a regionális tendenciák értelmét, európai jelentőségét kifejtteni és leszögezni tudná.”¹¹ Babits elvi cikke, *Európaiság és regionalizmus* címmel, a folyóirat 1930. januári számában lát napvilágot. Közben azonban Kuncz, 1929 szeptemberének legelején, Berde Máriának is ír, kirobantva ezzel a *Vallani és vállalni* néven elhíresült, a történelmi regény mibenlétéről, divatjáról, okairól szóló vitát: „Felvetődött az az eszme, hogy ne vessük-e fel általában a kérdést: vajon a mai erdélyi írónak a történelmi virágnyelv helyett nem kellene-e egyenesen hozzányúlni a mostani fájó és aktuális kérdésekhez. 2-3 oldalra gondolok. Szeretném a maga cikkével kezdeni, ha az harcias és éles állásfoglalás”¹² Berde Mária *Vallani és vállalni* című vitacikke már az 1929. októberi számban megjelent, és szokatlanul élénk visszhangot váltott ki az erdélyi sajtóban.

Áttételesebben, mégis jól érzékelhetően tanúskodnak a folyóiratszerkesztő Kuncz Aladár elképzeléseiről, szerkesztői munkájának elvi-eszmei alapvetéséről azok a verses és prózai szépirodalmi alkotások, amelyeket az *Erdélyi Helikon*ban megjelentetett. Csupán egy verset és egy folytatásokban közölt regényt ragadnék ki közülük. Berde Mária *Erdélyi balladája* a folyóirat 1929. novemberi számában látott napvilágot, s a szászoknak az 1849-es szabadságharc idején rögtönítélő bíróság elé állított vezetőjéről, Stefan Ludwig Rothról, pontosabban a szerzőnek a rögtönítélő bíróságba polgári személyként „beszólított” nagyapjáról szól. Az *Erdélyi Helikon* 1929. augusztus–szeptembere és 1930. június–júliusa közötti számaiban olvasható regény, a *Felleg a város felett* magának a szerkesztőnek a műve: egy tervezett trilógia első része. Mondhatnám-e vajon, hogy ennek közlésével Kuncz azt készítette elő, amire a fogságból való szabadulása óta készült, s amiből a

11 UŐ., *BABITS Mihályhoz* in MAROSI Ildikó, *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*. Bukarest, Kriterion, 1979., 178–179.

12 UŐ., *Berde Máriához* in Uo.

folyóirat 1929. februári, még Áprily Lajos szerkesztette száma *Haláltánc Ie d'Ye-u-n* címmel figyelemfelkeltő részletet publikált? „Mit várnak az erdélyi írók az új esztendőtlől?” – hangzott az 1930-as *Pásztortűz Naptár* körkérdése. „Azt várom” – válaszolta Kuncz –, „hogy szűnjek meg kezdő író lenni, és végre-valahára én is »beérkezsem«.”¹³ Mit értett, mit érthetett vajon „beérkezésen” a közmegebecsülés övezte szerkesztő és irodalomszervező? Bánffy Ferencnek írta készülő könyvéről, a *Fekete kolostorról* 1929. február 25-én: „Kerek, belső művészi egészre törekszem, s olyan valamit szeretnék nyújtani, amely a betű szerinti valóság és az igazság mellett [...] valamelyes egységesítő művészeti és lélektani szemléleten szűrődik át.”¹⁴

Kortársai tanúsága szerint, Kuncz 1931. március 14-én tett pontot a *Fekete kolostor* utolsó fejezetének utolsó mondatára. „Másnap – jegyezte fel róla Ligeti Ernő – rosszul érezte magát, lefeküdt, és többet nem kelt fel...”¹⁵ A kész könyvet Kovács Lászlónak, az Erdélyi Szépmíves Céh kiváló munkatársának köszönhetően még kézbe vehette. Értesült néhány értékelésről is. Az áhított beérkezéséről azonban már csak az utódok adhattak és adhatnak számot.

Az első értő elemzők közül Babits Mihály a tagadás és az igenlés sajátos összefonódására hívja fel a figyelmet a *Fekete kolostorban*: „Kuncz Aladár könyve, bármily sötét leleplezéseket is tartalmaz emberről és kultúráról, mégsem ember- vagy kultúraellenes. Leleplezi az emberi lélek szomorú salakjait és a kultúra mai ingékonyságát, gyöngeségét: de pillanatig sem káromolja az emberi élet és kultúra értékét. Sőt az érték még nagyobb és kívánatosabb fényel ég az olvasó előtt, aki az elrontott életek és lesüllyedt kultúra látványát a könyv lapjain átéli.”¹⁶

Ligeti Ernő emlékező írásában megejtő szuggesztivitással sejteti, hogy írotársának műve valójában önmagán túlmutat: „Kuncz Aladár az élet valóságai helyett egy magasabb valóságot adott, és a rásújító vak törvény helyébe a maga törvényét állította.”¹⁷

Kuncz Aladár magyar recepciójából hosszan szemelgethetnék. Én azonban csak két olyan szemleanyagra térnék ki, amely az *Erdélyi Helikon* hasábjain már a *Fekete kolostor* megjelenésének évtizedében szélesebb távlatokat nyit.

13 Mit várnak az erdélyi írók az új esztendőtlől?, *Pásztortűz Naptár 1930.*, Kolozsvár, Minerva, 1929., 30.

14 *Kuncz Aladár, Bánffy Ferenchez*, In Marosi i. m., 164.

15 LIGETI Ernő, Törvény az ember felett, *Erdélyi Helikon*, 1931., 507.

16 BABITS Mihály, Fekete kolostor. *Erdélyi Helikon*, 1931., 421.

17 LIGETI, i. m. 510.

A folyóirat 1932. februári száma közölte Gyomai Imrének eredetileg franciául, a *Les Nouvelles Littéraires* 1931. november 28-i számában megjelent cikkét. Kuncz vétlen internálásának tényét és körülményeit említve, Gyomai megjegyzi róla: „nehogy azt gondoljuk, hogy gyűlölet, ellenséges érzés vagy keserű megbántódás vezeti [...] tollát. [...] Ha itt-ott kemény szavak is hagyják el ajkát, Guillaume őrmesternek és Georges káplárnak mesterien rajzolt alakjai egyszerűségükben is szimbólumává nőnek annak az emberi szolidaritásnak, melyben Kuncz Aladár lelke mélyén nem szűnt meg sohasem hinni.”¹⁸

A *Les Nouvelles Littéraires* szerzője Kuncz fogság utáni pályáját is összefoglalja: „Az internáló tábor kapui 1919-ben nyitak meg Kuncz Aladár és társai előtt. Két év telt el, amíg [...] rendes munkásságába bele tudott kezdeni. Végül Erdélybe került, mely a trianoni szerződés óta Romániához tartozik. Először egy napilapnak szerkesztője, azután a magyar kisebbség irodalmi mozgalmának élére került. Az ő befolyása alatt lett rövidesen méltó versenytársa ez az irodalom az anyaország irodalmának.”¹⁹

A hat évvel később, 1938 februárjában szemlézett cikket a *Nouvelle Revue Française* 1938. január 1-jei számában Denis de Rougemont, a folyóirat jó nevű kritikusa jegyzi. A *Fekete kolostor* Jacques de Lacretelle előszavával megjelent francia fordításáról írja: „Olvasása közben talán ráébredünk egy általánosabb veszedelemre, mely mindnyájunkat fenyeget, s amelynek a háborús internáltság csupán egy esete a sok közül [...] A bebörtönzési mítoszra gondolok, erre a pszichózisra, amelyet az a körülmény szabadít a mi jelenlegi világunkra, hogy egy ártatlan embert [...] mindenféle homályos, kollektív »indok« alapján megfosztanak szabadságától. Úgy vélem, hogy Kuncz könyvének legsajátosabb tragikuma éppen abban rejlik, hogy egy oly állapotot jelképez és tesz kézzelfoghatóvá, mely nem csupán a rab helyzete, hanem általában minden olyan egyéné, aki valamely őrjöngő kollektivitás áldozatává esik.”²⁰

Szélesebb, mondhatni egyetemes irodalmi távlatot nyitva, a *Fekete kolostor* értelmezésében Denis de Rougemont *A per* című Kafka-regénnyel történő hasonlítással nyit: „Lehetetlen nem gondolni Kafka *Per-ére* [...] Egy ember története ez a könyv, akit valami megközelíthetetlen bíróság határozatlan bűnnel vádol. [...] Ez a könyv [...] egy ember parabolája, akit üldöz és elejt

18 GYOMAI IMRE, *Les Nouvelles Littéraires, Erdélyi Helikon*, 1932., 144.

19 Uo.

20 DE ROUGEMONT DENIS, *Nouvelle Revue Française, Erdélyi Helikon*, 1938., 134.

az a sok névtelen zsarnokság, mely annyira elszaporodott a mi századunkban, hogy hamarosan mindnyájan letartóztatásba kerülünk. Ez a huszadik század lidércnyomása. Az állam diadala az ember fölött.”²¹ „Persze – fejezi be fejtegetését a kritikus – lehet mindezt nem meglátni Kuncz könyvében. Mint dokumentum is épp eléggé megrázó. Újabb bizonyítéka, hogy a modern ember csak olyan brutális körülmények között ébred a maga igazi valójára, amelyek a legegyszerűbb létre korlátozzák.”²²

A helikoni közösség hatodik marosvécsi találkozóját 1931. július 4-én Bánffy Miklós nyitotta meg. A tanácskozások elkezdése előtt Bánffy a június 24-én elhunyt Kuncz Aladáról emlékezett meg, majd Reményik Sándor olvasta fel megemlékezését író társukról. Szavai végeztével az íróközösség elhatározta, hogy „összegyűjtik Kuncz Aladár elszórtan megjelent novelláit és tanulmányait”, s felkérlik az Erdélyi Szépmíves Céhet, hogy az összegyűjtött írásokat „alkalomadtán kiadja”.²³ Az *Erdélyi Helikon*ban folytatásosan közölt *Felleg a város felett* című regény kötetbe gyűjtött fejezeteit az Erdélyi Szépmíves Céh 1931-ben, kevéssel a szerző halála után közreadta. Kuncz Aladár tanulmányainak és kritikáinak Pomogáts Béla összeállította, erősen cenzúrázott kötete egy későbbi időpontban, 1973-ban, novelláinak és karcolatainak Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes gondozta gyűjteménye pedig csak napjainkban, közelebről 2015-ben látott napvilágot: ez utóbbi az író összegyűjtött munkáinak Boka László és Filep Tamás Gusztáv szerkesztette igényes sorozatában.

21 Uo., 135.

22 Uo.

23 *A hatodik helikoni találkozó jegyzőkönyve* In MAROSI I. M., 314.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

*Akiket Kuncz bevett volna a kánonba,
mégis kimaradtak belőle*

Óhatatlanul úgy gondolunk Kuncz Aladárra, mint az erdélyi magyar irodalom első korszakának nagy kánonképzőjére. Talán eszünkbe sem jut közben, pedig ismerjük korai halálának körülményeit, időpontját, hogy ennek az első korszaknak a második felében felében – az 1930-as években – már nem is élt, nem tudott hozzászólni olyan jelenségekhez, mint amilyen az új generáció, sőt az új helikoni generáció – jelöljem ezt most itt Szenczei László és Szemlér Ferenc nevével – a transzszilvanizmusra épülő irodalmi gyakorlatot megkérdőjelező akciója volt. Esetleg az sem, hogy például Dsidát annak ellenére nem ő helyezte el a képletes kánonban, hogy a jelek szerint kapcsolatuk kitűnő volt; e hiányt nyilván az magyarázza, hogy Kuncz halála idején Dsida még rövid alkotói pályája első szakaszánál tartott.

Tény ugyanakkor hogy nemcsak szerzőket kanonizált, hanem műfajokat is – nem csak azt mondta meg, hogy kinek (hol) van a helye a kánonban, hanem azt is, hogy ez a kánon miből áll. Kézzenfekvő ehhez *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányát citálni, amelyben a születő erdélyi irodalom uralkodó szövegtípusainak kronológiáját is megadta: előbb a líra „nagy metafizikai vigasztalása” következett el, aztán a „múltnak és a hagyományoknak benső kapcsolatait [...] a jelen étellel” demonstráló szövegek,¹ a történelmi novella és regény uralma, aztán a népi elbeszélésé, azon belül

¹ Kuncz Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, *Nyugat*, 1928. október 16.. A citátumokat a mai helyesírási szabályok szerint átírva közlöm.

és felül a székelységé, a sor végén pedig ott kullog sovány eredményeivel a társadalmi regény.

Nevezetes cikkében igazi kanonizátorként, már visszatekintő perspektívából Kuncz azt is megmondta, milyen lírának kellett megszületnie a kisebbségi korszak elején: „Különösképpen természeti költészet az erdélyi magyar líra. De ez érthető, mert hiszen az erdélyi gondolat elsősorban természeti szépségeiben ismer magára, s e ráismerésnek első kifejezői a költők.”² Minden ugyanilyen logikusan következik a (kényszer)helyzetből – és a miliőelméletből, amit Kuncz (ez sem magától értetődő) Budapestről, még egyetemista korából vitt magával Erdélybe; ez a tavaly először nyomdafestéket látott monográfiájából minden kétséget kizáróan kiderül.³

Tudjuk, hogy az *Ellenzék* című napilap szerkesztőjeként, a történelmi novellák tárgyában 1923-ban és 1925-ben kiírt pályázatok szervezőjeként, talán ötletgazdájaként, ő indította el a történelmi témájú epikus művek erdélyi évadját, amely nem egy remekművet eredményezett, de azt is – például Kántor Lajos harmincöt évvel ezelőtti könyvéből⁴ –, hogy a történelmi regény kultuszát az 1920-as évek végén ő szerelte le. Az ő láthatatlan karmesteri pályájának intésére tört ki ugyanis a [én úgy tudom, nem kell kötőjel, leaglábbis nem szoktak írni, talán mert több szóból áll] *Vallani és vállalni vita*, amely az akkori jelent tárgyaló társadalmi regény hiányára fordította a figyelmet. (Ettől persze a történelmi regény műfajában még később is született nem egy emlékezetes opusz.)

Már ennyi is igazolja, hogy sokkal tudatosabb alakítója volt az értékértelmezésnek, értékeszmény-építésnek, mint ahogy azt nem „szakkritikus”, hanem sokszor esszéisztikus bírálataiból, portréiból, ismeretterjesztő-irodalompolitikai összefoglalóiból gondolnánk.

Most iparkodunk összegyűjteni összes e műfajokba tartozó írását az életműsorozat – *Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái* – ötödik kötete számára, ez azonban aligha jár majd végleges eredménnyel. Valószínű, hogy sokkal több az azonosíthatatlan, mint az identifikálható írásai száma; ezáltal nem

² Uo.

³ UŐ., *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* in UŐ., *Monográfiák. Toldy Ferenc – A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta*, szerk. BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2017, 280.

⁴ KÁNTOR Lajos, *Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929–1930)*, Bukarest, Kriterion, 1984.

fogjuk tudni véglegesen megállapítani, kiről mikor mit írt le. Márpedig aligha minősített *ötletszerűen*. Azt hiszem, összefoglalóiban egy szimpla névsornak is nagy a jelentősége, mondjuk éppen ott, ahol együtt szerepelteti olyan szerzők nevét, akik ma benne vannak a kánonban, és olyanokét, akik nem. Arról, hogy hány cikket, hírfejet, recenziót és egyebet írhatott utolsó éveiben, különösen azokban az időkben, amikor párhuzamosan szerkesztett napilapot és folyóiratot, a *Keleti Újság* egyik 1929-es ünnepi számában találunk meggondolkodtató utalást: „Délelőtt az Ellenzéknél vagyok elfoglalva, s délután az Erdélyi Helikon szerkesztésével járó munkákat végzem. *Nincs nap, amikor legalább egy cikket ne kellene írnom*. Ezek között sokszor igényesebb tanulmányok is szerepelnek.”⁵

Visszatérve tárgyunkhoz: Kuncz a társadalmi regényt fontosnak tartotta; a történelmi regény kultuszának azért szabott határt, hogy az irodalom révén az új politikai-társadalmi, a kisebbségi helyzet is ábrázoltassék. Most, hogy a regény, illetve regénytrilógia első változatának több ívnyi kézírata előkerült,⁶ már kézzelfogható bizonyítékunk van arra is, hogy a *Felleg a város felett* nem rossz lélektani rémregény, hanem egy impozánsnak szánt társadalmi tabló bevezető része; ha Kuncz a társadalmi regény 1920-as évekbeli erdélyi produktumait kezdetlegesen tartotta, ennek az lehet az egyik oka, hogy *volt* elképzelése arról, hogyan kellene az új helyzetet (nyilván előzményeivel együtt) ábrázolni.

Nekünk viszont elképzelésünk sem lehet róla, hogyan minősítette volna (ha megéri) a korszak végére – részben rideg kereskedelmi szempontok belejátszása révén – kialakított/kialakult kánont, vagy egyszerűbben: irodalomeszményt, amelyről nem állapítható meg pontosan, mekkora mértékben érvényesültek benne a magyarországi olvasóközönség fogyasztási, olvasási szokásai, de az biztos, hogy erőteljesen. *Részben* ezt a kánont örököltük, s lehetetlennek tűnik föl annak kibogarászása, hogy a keretek hogyan végecsültek, ki milyen okból, mely intenciók szerint került közérjük.

Valószínűnek tartom, de bizonyítani nem tudom, hogy a transzszilvanizmus lényegét Kuncz sohasem adta volna föl, a szóvirágaival és mítoszaival

⁵ KUNCZ Aladár regényt ír francia internáltságának éveiből, *Keleti Újság*, 1929. karácsony, II., 35.

⁶ Vö.: KUNCZ Aladár, *Felleg a város felett. Regény*, sajtó alá rend. JUHÁSZ Andrea, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2016, 221–329. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái III.]

viszont éppen ő kísérelt volna meg leszámolni, ahogy megtette ezt a történelmi epikával, amikor annak jött el az ideje.

Egyszóval: amikor erdélyi kánonról vagy az összmagyar kánonban szereplő erdélyiekről van szó, nem gondolunk utána:

- a) mennyire egyeztek ezek a névsorok Kuncz értékrendjével;
- b) az erdélyi irodalom két háború közötti legfontosabb eredményeinek nagy részét már nem minősíthette, nem alkotott véleményt róluk. Már nem élt, amikor azok megjelentek;
- c) van-e összmagyar kánon, vagyis azonos-e az erdélyi a magyarországgal.

Valószínűleg nincs: két, egymást persze átfedő értékrend létezik. Ezt talán nem az mutatja meg a legszemléletesebben, hogy más súlya, tekintélye van egy-egy erdélyi alkotó életművének itt és ott, hanem például az erdélyi, írói pályáján a *Helikon* tagjaként indult Hunyady Sándor recepciója. Hunyady a magyarországi kánonban viszonylag előkelő helyet foglal el, az erdélyiből viszont hiányzik. Lássunk néhány esetet arra, hogy a lista, amit Kuncz fontosnak tartott, nem ment át maradéktalanul a köztudatba; neveket, műveket, amelyek kapcsán nincs közmegegyezés:

A természetlira elsődlegességéről szóló magyarázatában már ott van az erdélyi triász névsora, sőt ezeket a neveket hazaköltözése előtt, a budapesti *Napkelet*-be írt cikkeiben is népszerűsítette. Az első tíz évről írt híres *Nyugat*-cikkében viszont a reprezentatívnak szánt listába belekerül – Bartalisé mellett, aki talán benne van a kánonban, de nem csak Kuncz, hanem talán már Kosztolányi elismerő véleménye miatt is⁷ – Szentimrei Jenő neve, sőt a legfontosabb költői művek között egy verseskötete is szerepel: „Reményik Sándor, Áprily Lajos és Tompa László költészetében támadt fel először az erdélyi természet, de hogy az ősi földhöz, az ősi foglalkozáshoz való menekülés mennyire egy új életre eszmélés közös, erkölcsi forrásából származik,

7 Bartalis már 1916-ban publikált a *Nyugat*-ban, Kosztolányi róla írt cikke pedig 1927-ben jelent meg, egy évvel a Kuncz-tanulmány előtt. Ez lett pár évvel később Bartalis Budapesten megjelent könyvének előszava: Kosztolányi Dezső, *Bartalis Jánosról* In BARTALIS János, *Nap madara. Versek*, Bp., Dante Könyvkiadó, 1930., 3–6. 1922-ben már Kassák Lajos méltatta Bartalist a *Bécsi Magyar Újság*-ban. Mindezzel nem állítom azt, hogy lírájának újszerű voltát ezek nélkül az előzmények nélkül az erdélyi irodalom szervezői nem ismerték volna föl.

élenken bizonyítja az a körülmény, hogy még a legmodernebb költészeti irány hívei is, mint Bartalis János és Szentimrei Jenő, teljesen át vannak itatva természeti sugallatoktól.”⁸ A Kuncz által kiemelt, az erdélyi lírát reprezentáló verseskötetek: Reményik Sándor: *Fagyöngyök, Vadvizek zúgása*; Áprily Lajos: *Falusi elégia, Esti párbeszéd*; Tompa László: *Erdély hegyei közt, Északi szél*; Bartalis János: *Hajh, Rózsafa!* és Szentimrei Jenő: *Nyári délután Egeresen*.

Hogyan kerül az erdélyi sorsot természetszimbólumokkal is kifejező költők közé a meglehetősen avantgárd Szentimrei? Az ő nevéhez kapcsolt eposzi jelző jöhetett Kuncz segítségére: a kozmikus. Ez valószínűleg Balázs Ferencről származik, legalábbis tudomásom szerint ő társította először Szentimrei költészetéhez.⁹ Ion Chinezu már másokra is vonatkoztatta: „a kozmikus végtelenség keresése, az élet panteista egyetemességének [...] homályos megsejtése” volna a jelentése.¹⁰

Érdekes egyébként, hogy Kuncz Szentimreiről írt cikke nem annyira elismerő, hogy annak révén eleve be lehetne kerülni a nagy névsorba – csak hogy a nagy triászról sem írt feltétlenül ájult lelkesedéssel. Nevezetes Tompa-esszéjében is erős a kritikai elem.¹¹ A *Szabadversek Erdélyben* című, Szentimrei verseskötetéről írott cikk olyan utalással kezdődik, amelyhez hasonló másokról is leírt, s amely arra utal, hogy távolról sem csak esztétikai értékeket mérlegelt, illetve hogy nem akart kategorikusan szembeállítani értékeket: „Szeretném, de nem tudom elválasztani Szentimrei Jenőben az irodalmi agitátort és az embert a költőtől. Ő volt egyike azoknak, akik itt Erdélyben magasabb színvonalú irodalmi életet kezdeményeztek. Sokat futkosott, sokat fáradozott, rajongott, csoportosított és egyesített, s most, ha ránézek, látom, hogy alaposan belefáradt. Az irodalmi agitátor csupa csont és bőr rajta. De izzik még két nagy szeme: a költészete.”¹² Az, hogy a napi robotban, szervezésben az ihletett perceket ritkán ismerik föl, illetve

8 KUNCZ, *Az erdélyi gondolat... i. m.*, 506. (Bartalis esetében maga az „erdélyi bukolikák” kifejezés is Kuncztól származik, holott a versek többsége 1919 előtti – (szerk. megj.) lásd Balázs Imre József bevezető tanulmányát In BARTALIS János, *Ujjaimból lilomok nőnek*, Kolozsvár, Kriterion, 2004. [Romániai Magyar Írók])

9 BALÁZS FERENC, *Erdélyi magyar irodalom*, In *Versék, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival*, Kolozsvár, 1923, 15. [Erdélyi fiatal írók antológiája]

10 ION CHINEZU, *A szabadvers*, *Korunk*, 1971., 12., 1826.

11 KUNCZ ALADÁR, *Megkoszorúzott erdélyi költő*. Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Északi szél és Ne félj, *Erdélyi Helikon*, 1929. 8., 608–615.

12 UŐ., *Szabadversek Erdélyben*. Szentimrei Jenő verseskötete, *Ellenzék*, 1924. július 7., 12.

hogy eleve megriktulnak ezek az ihletett percek, mint itt mondja, általános vonása az erdélyi költőknek. De ez azért is probléma, mert így „keveset termel”-nek. Nem tudom, mennyire tekinthető ez kunczi szempontnak értékrendje ismeretében; nyilván arról van szó: ahhoz, hogy értékrend legyen, kellenek minősítendő, rangsorolandó művek is. Azért írat meg könyveket, hogy legyen miből értékrendet alakítani; tudjuk, hogy például Bánffy Miklós az ő kérésére-biztatására írta meg az *Emlékeimből*¹³ című művét – aki éppen erre hivatkozva az ő emlékének ajánlotta munkáját.

Összefoglaló ítélete Szentimrei verseskötetéről: „Töredékes, vázaltszerű s kissé bátortalan. Költészetének vannak még területei, vannak még lehetőségei, amelyeken az ő tagadhatatlanul eredeti és áldott tehetségével szép művészi élményeket arathat. Verskötete azonban így is a mi szegényes és még mindig előfizetőkből táplálkozó erdélyi könyvpiacunknak egyik figyelemre méltó érdekessége.”¹⁴ Ez azonban kiegészül egy másik, nem poétikai szemponttal: „annál is inkább, mert Kós Károly nemesen művészi címlapjával és illusztrációival s gondos kiállításával külső szépségében is méltó terméke a modern könyvkiadásnak.”¹⁵ A döntő mégis az, hogy Szentimreiben Kuncz a withmani szabadvers egyik erdélyi honosítóját, irodalmi modernizátort és decentralizátort lát. Ez „új gyökerekből felsarjadzó” líra jellemzője: „hit az igazi ember győzedelmében s a részletembereken, a művészet részletproblémáin túl beleolvadás a nagy életfolyamatba, a mindenek életébe”.¹⁶

A második példa Ligeti Ernőé. A *Nyugat*-eszmény jegyében indult költői pályája, ő is a decentralizáció zászlóvivője. 1913-as verseskötetéről Tóth Árpád írt, tárgyyszerűen,¹⁷ nem túl lelkesen, és Adynak is van róla egy részben dicsérő, de kétélű mondata.¹⁸ Második verseskötetét egy évtizeddel később, 1924-ben adta ki, a kritika nem emelte pajzsra, ezután költőként elhallgatott, majd fontos, de nem általában nem teljes értékű társadalmi regényeket írt. Nevét mégsem ezek örökítették tovább, hanem a *Súly alatt a pálma*¹⁹ című könyve, már csak azért is, mert a többi alig néhányan olvasták a ma élők közül.

13 BÁNYFY Miklós, *Emlékeimből*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1932.

14 Uo. 13.

15 Uo.

16 Uo.

17 TÓTH ÁRPÁD, Két verseskötetről, *Nyugat*, 1914. május 16.

18 ADY Endre, Hajh, mennyi költő, *Nyugat*, 1914. június 1.

19 LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*, Kolozsvár, A szerző kiadása, 1941.

E második verseskötetéről Rass Károly az *Erdélyi Irodalmi Szemlében* megjelent recenziója volt közismert. Rass konzervatív, szarkasztikus, ám elfogulatlanságra törekvő, a modernség bizonyos produktumait, sőt irányait talán összeszorított szájjal, de méltányolni tudó kritikus. Álláspontja egy reprezentatív összefoglalójából: „Ligeti Ernővel és Bárd Oszkárral zárom a sort. Nem helyezem őket a dekadensek közé, legfennebb bizarr képkapcsolataik emlékeztetnek a túlzókra. A rimeléssel gyenge lábon álló Ligeti Ernő egyik-másik verse nem mindennapi tehetséget árul el. Mikor nem akarja mindenképpen produkálni magát, olyankor sokkal inkább költő, mint mikor légtornászatot végez.”²⁰

Ligeti 1924-es verseskötetéről azonban Kuncznak is megjelent az *Ellenzékben* egy eddig talán sosem idézett recenziója – ez az egyetlen olyan írás, amely mást mond erről a költészetről, illetve zárószakaszáról, mint amit megszoktunk.²¹ Kuncz ekkor már kezdte betölteni erdélyi szerepkörét, de korábban, 1923-ban Budapesten is elismerően írt Ligetiről pár sort, versvilágát meglepő módon Tompa Lászlóéhoz viszonyítva.²² 1924-es cikkében Ligeti pályakezdetére is „élénken” emlékezett: „Volt idő, amikor egyetlen modern melodikus hang volt Kolozsváron. Sok dalt énekelt, ami még most is visszacseng fülembé.”²³ Mint írja, azóta ez a költészet „néma hárfa volt” számára, nem hallott róla éppen abban a tíz évben, amikor az megérlelődött. Az ítélet meritumát bőven idézem, azért is, mert lényegében az utolsó szó erről a költészetről (s azért is, mert azóta sem jelent meg): „Ligeti Ernő határozottan és feltétlenül költői egyéniség. [...] Talán nem annyira sokak számára hozzáférhető egyéniség, mint más; talán maga is szándékosan túlozza sokszor Gongorára emlékeztető preciozitását, hogy a köznapiaktól elhatárolja magát; mindez azonban csak aláhúzza egyéni szemléletét, amely benyomásainak és formakészletének legkisebb árnyalatában is érvényesülni tud. Egyéni és szokatlan költő. Egész lényén végigvonul egy különös metafizikai vonás, amely, még ha verseit magunkhoz is hasonítottuk, őt magát titokzatos gyűrűvel vonja körül. Olyan, mint előkelő tengeri madár, amely sekély vizekben éli le bús életét. Más lélekösszetétel, mint amilyenhez szokva vagyunk, más fájdalom és más öröm az övé, bár a mienkével közös.

20 Az erdélyi magyar szépirodalom hat esztendeje (1919–1924), RASS Károly: 1. Lírai költészet, *Pásztortűz almanach 1925*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T., 1925., 201.

21 KUNCZ Aladár, Én jót akartam. Ligeti Ernő verseskötete, *Ellenzék*, 1924. augusztus 25., 10.

22 UŐ., Erdélyi irodalom, *Napkelet*, 1923. I./1., 93.

23 UŐ., *Én jót...*, i. m.

Ez a vonása adja meg költészetének különleges ízét, szavainak, rímeinek, egész versmuzsikájának sajátos választékosságát.

Szemben állt ő is életünk utóbbi éveinek nagy tanulságaival. Belelátott a dolgok mélyébe, s álmainak, illúzióinak hátizsákját kiürítette. Mindezért azonban nem panaszkodik, nem jajveszékkel, csupán a mozaikfestők nyugodtságával színes, csillogó kövek helyett most érzelmeinek kirakására a fekete zománcokból válogat. Van kötetének egy ciklusa: *Az összetörttség gyönyörűsége*, amelyben lelki válságának szomorú eredményeit szokatlanul mély és tiszta művészettel zengő versekben még igenelni is meri (különösen szép a ciklus címét adó vers, az *Ernyedt vers* és a *Hegyek között* című), mert elvezette őt mégis az élet két nagy értékéhez: a jósághoz és az alázathoz.²⁴

Nem nagyon érhető tehát, hogy Ligeti miért éppen akkor hagyott föl a költéssel, amikor az erdélyi irodalom legfontosabb(á váló) akkori kanonizátora ilyen rokonszenvvel és érzékenységgel szólt róla; tény, hogy ezután már nem jelent meg verseskötete. Kuncz egyébként külön kiemelte a kötetet záró (s maig abban porladó) *Gyertyák a délutánban* című verses egyfelvonásos professzionizmusát: „Mély jelentőségű, kiváltságos színvonalú költői munka ez, s művészetének eszközeire éppúgy jellemző, mint életfelfogására. Nyilván látja az életrendet mozgató félelmetes erőket és velük szemben bábsorsunkat, de nem kísérti meg a kettő közé álomhidat építeni. Vállalja gyengeségünket, s kéri és kiéretteti gyengeségünk misztikus erejét. A bábjátékforma ennek az életfelfogásnak kitűnő keretül kínálkozik, s Ligeti bölceleti elgondolása egyik művében sem válik annyira tiszta művészi stílussá, mint ebben a lírai marionettjátékban.”²⁵

Kiderül ebből, hogy Kuncz figyelemmel kísérte Ligeti munkásságát. Emiatt sem világos számomra, hogy miért írt olyan kategorikusan – emlékezzünk vissza utalt *Nyugat*beli tanulmányára – az erdélyi társadalmi, pontosabban a „jelenkori” regény produktumairól: „Legmesszebb áll az erdélyi széppróza feladatának magaslataitól a jelenkori regényekben. Kisbán Miklós, Kádár Imre regényei, sőt kimondottan erdélyi témájú két regénye Ligeti Ernőnek, valamint Karácsony Benőnek Erdélyben lejátszódó regénye inkább elkívánkozás a mai fájó és sok tekintetben kényes erdélyi miliórajztól. Ahhoz, hogy az írók a mai Erdélyt megírják, mindenekelőtt szükséges volna a világháború művészi átélése. De erre talán nincs meg a kellő távlat.”²⁶

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ UÓ. *„Az erdélyi gondolat... i. m., 507.*

Bánffy esetében nyilván a *Reggeltől estig*²⁷ című regényről van szó, amiről mára inkább azt gondoljuk, hogy maradandó mű – igaz, itt a szempontok keverednek, mert Kuncz az erdélyi témát hiányolja belőle, nem az esztétikai értéket. Karácsony Benő ekkor nyilván nem írta még meg legnépszerűbb regényeit – Kuncz itt a *Pjotruskára*²⁸ gondolhat –, Kádár regényei valóban nem elsőrangúak (bár például Tamási méltatta az egyiket²⁹). Ligeti két utalt – bár meg nem nevezett – regénye közül az első, a *Föl a bakra!*³⁰ viszont épphogy nem a „valóság”, a realitások elől való bujdoklással volna jellemezhető – hiszen szinte riportszerű ábrázolása a főhatalomváltást követő korszaknak, s éppen a megváltozott politikai helyzetbe, s részben az átalakuló társadalomba való beilleszkedés, az újrakezdés igényével. Az lehet, hogy különösebb esztétikai értéket Kuncz nem látott benne – csakhogy az idézett passzusban ő nem ezt a szempontot emlegeti.

Ezért is furcsa, hogy bár sok gyengéjét megemlíti, mégis nagyon ígéretes kezdeményezésnek minősíti Kuncz Nagy Dániel *Cirkusz*³¹ című háborús allegóriáját. Ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy a regény a számára oly meghatározó élményről, a háborúról szólt, részben azzal, hogy modern poétikai jegyeket próbált fölmutatni – Kuncz a hagyomány továbbéltetése mellett szolidan a nyelvi-poétikai modernizációt is szorgalmazta –, részben azzal, hogy nem volt mihez mérni a regény értékét: a nagy erdélyi epikus műveket ekkor még nem írták meg. Mindenesetre, ha jól olvasom Kuncz kritikáját, akkor éppen azt nem mondja ki benne, hogy Nagy az allegóriához nem talált koherens nyelvet, egybefüggő képvilágot, amelynek elemei egyazon rendszerbe illeszkednének – az egymást követő fejezetekben különmemű ötletpetárdák durrognak. A könyv megjelenése idején Kuncz kétségtelenül a formálódó erdélyi kánonba tartozónak gondolhatta a regényt: „sok ellenségen kívül sok barátot is fog szerezni Nagy Dánielnek. Egy barátot bizonyosan: a jövőt”.³² Ma olvasva e regényt, Nagy Dánielt dilettánsnak gondolnánk.

Egy mondatban megemlítem, hogy bár Gulácsy Irén harminc éve valami-képpen visszakerült a köztudatba – gondolom, mára megint kiesett onnan –,

²⁷ BÁNFFY Miklós, *Reggeltől estig. Regény*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1927.

²⁸ KARÁCSONY Benő, *Pjotruska. Regény I–II*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1927.

²⁹ TAMÁSI ÁRON, *A fekete bárány. Kádár Imre regénye*. In UÓ, *Gondolat és árvaság. Esszék, cikkek, útirajzok, riportok 1923–1935*, szerk., NAGY PÁL, Bp., Palatinus, 2000., 144–146.

³⁰ LIGETI Ernő, *Föl a bakra! Regény*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1925.

³¹ NAGY Dániel, *Cirkusz. Regény*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1926.

³² KUNCZ Aladár, Nagy Dániel: *Cirkusz, Ellenzék*, 1926. augusztus 23., 11.

de a történelmi regényeivel. Kuncz társadalmi regényét, a *Hamuesőt* emlegette szeretettel, és horribilu dictu – kispikájában „világirodalmi értékű rajzokat” vélt fölfedezni.³³

A legmeglepőbb talán Gyallay Domokos megítélése. Tény, hogy a jelentős székely tárgyú regények Kuncz 1924-es Gyallay-kritikája idején – ha valóban ő írta ezt a Pomogáts Béla által neki tulajdonított méltatást, amit már magam is valószínűnek tartok – még nem születtek meg. Tamási, Szentimrei, Kacsó Sándor ugyan Benedek Elek elleni állítólagos áskálódásai miatt nem szívelhették Gyallayt, de nem vitás, hogy faluábrázolását már régen elavultnak gondolták, valami olyasminek, ami *ellen léptek* ők színre. Kuncz viszont a Gyallay könyvében olvasható, székely környezetben játszódó „kisebb falusi történetek”-et „művészi érték”-nek, „igénytelenségükben is igaz művészet”-nek tekintette, szerinte a *Föld népe* című novelláskötet „éles szemmel meglátott” „összefoglaló kép” az Udvarhely széki székelyekről; „kristálytisza kompozíció”-ról, „elevenen, jellegzetesen” megrajzolt alakokról beszél, s az író szerinte ízléssel és választékosan keveri a székely népnyelvet a köznyelvvél. Egy kritikai megjegyzése van: az anyagából „erkölcsi megkönnyebülés”-t kifacsarni akaró moralista sokszor a reáliákhoz koccan a könyvben. S van egy finom megjegyzése arról, hogy Gogol, Maupassant és Mikszáth parasztábrázolásai azért jobbak. Amiben én sem kételkedem.³⁴

Ha ezt a kritikát mégsem ő írta volna, van egy közvetett bizonyítékunk arra, hogy Gyallay szerepét – esetleg nem az írói, hanem az irodalomszervezői tevékenységét – jelentékenynek tartotta. A *Helikon*ban közölt rövid cikket arról, hogy az író – Bánffy, Reményik és Áprily után – a Kisfaludy Társaság a tagjává választotta.³⁵ „Gyallay Domokosban valóban az erdélyi író érte a magyarországi irodalmi társulatnak választása. Gyallaynak ugyanis, amint témáiban és stílusában ihlető szelleme az erdélyi föld, úgy a maga részéről is írói kisugárzásának első, majdnem egyetlen célpontja az erdélyi magyarság s benne kiváltképpen Erdélynek magyar népe. Úgyszólván az impériumváltás óta foglalkozik az erdélyi magyarságnak talán legnagyobb műveltségi feladatával: miként lehet a kisebbségi sorsban élő magyar népet ősi, magyar műveltségi és irodalmi hagyományaiban megőrizni, annak

33 Uő., P. Gulácsy Irén: Átal a Tiszán, *Erdélyi Helikon*, 1928/1., 62.

34 Uő., A föld népe. Gyallay Domokos novelláskötete, *Ellenzék*, 1924. október 26., 243 sz., 12.

35 Uő., Gyallay Domokos, *Erdélyi Helikon*, 1930./3., 255.

szeretetében megtartani s annyira fejleszteni, hogy a nép rétegeiből Erdély olvasó és műveltséget igénylő magyar tábora mindig új és új erősítést nyerjen. Gyallay elsősorban ennek a nagy gondolatnak szolgálatába állította írói munkásságát. Alapította és szerkeszti ma is a Magyar Nép c. hetilapot, amely ma már minden erdélyi magyar faluban bevezetett és a magyar műveltség ügyét kitűnően szolgáló sajtóorgánium.”³⁶

Kétségtelen viszont, hogy Kuncz a társadalom- és kultúraszervező Gyallayról alkotott pozitív képet az alkotóra is kiterjeszti, bevonva az értékelésbe az író talán valóban legjobb, *Vaskenyéren*³⁷ című, a Rákóczi-szabadságharc előestéjén játszódó munkáját – hogy aztán ismét a népművelői erényeire hivatkozva tekintse érdemesnek Gyallayt a Kisfaludy Társaság tagságára: „Regényeinek és novelláinak jó részében is a nép köréből vett témákat dolgoz fel, s ha – mint például történelmi elbeszéléseiben és a *Vaskenyéren* c. kiváló történelmi regényében – nem népi tárgyakat választ, akkor is mindig legalább a nép számára ír. Vagy helyesebben mondva, művészi feladatát igyekszik oly kristálytisza egyszerűséggel, oly nemes és derűs erkölcs- és életszemlélettel feldolgozni, hogy könyvei, ha nem a nép számára készülnek, mégis mind a nép olvasmányai lehetnek.

Ma ez, különösen nehéz kisebbségi műveltségi viszonyaink között, egy íróra nézve igen nagy dicséret. Örülhetünk annak, hogy ezt velünk együtt oly magyarországi irodalmi testület is vallja, mint a Kisfaludy Társaság, amely ennek azzal adott kifejezést, hogy oly írókkal, mint Babits és Kosztolányi, egy időben választotta tagjai közé Gyallay Domokost.”³⁸

Gyallay tagságának ügyét azonban Erdély-szerte sokan problematikusnak tekinthették, mert amikor a Kisfaludy Társaságban az elhunyt Benedek Elek helyére őt jelölték – éppen azért, hogy a helyet erdélyi alkotóval töltsék be – a székely írók és hírlapírók csoportja egy nyilvánosságra hozott levélben fordult Berzeviczy Albert magyarországi kultuszminiszterhez, a társaság elnökéhez, hogy Gyallayt ne éppen *erre* a helyre válasszák meg: „Nemcsak az Ő [Benedek Elek] szavaiból, de a magunk közvetlen tapasztalataiból is tudjuk, hogy az ellene elhintett alaptalan és méltatlan gyanúsítások, rágalmak és szidalmak egyik legkonokabb terjesztője az a Gyallay Domokos volt, akit most a Kisfaludy Társaság – nyilván jóhiszemű tájékozatlanságból – éppen

36 Uo.

37 GYALLAY Domokos, *Vaskenyéren. Történelmi regény*. Kolozsvár, Minerva 1926.

38 KUNCZ Aladár, *Gyallay Domokos, i. m.*

a Benedek Elek fájdalmasan üresen álló székébe óhajt beültetni.³⁹ A székelly írócsoport nevében a továbbiakban Szentimrei Jenő és Tamási Áron jegyezte a nyilatkozatokat. Kunczot nyilvánvalóan szorosabb szálak kötötték az utóbbiakhoz, s íróként természetesen őket értékelte többre. Cikkét így gondolom, valamiképpen a helikoni egység őrzésének szándéka – Tamási, Szentimrei és Gyallay egyaránt tagjai voltak az írói közösségnek – s talán az erdélyi irodalom magyarországi érdekképviselésének védelme diktálhatta. Ez az írás, illetve Gyallay minősítése egyértelműen azt mutatja, hogy Kuncznál adott esetben az irodalompolitikai szempontok háttérbe tudták szorítani az esztétikaiakat. Ebben azonban nem volt egyedül az irodalomszervezők között: Gyallay 1932-ben Baumgarten-díjat kapott.

39 Izgalmak egy irodalmi társaság tagválasztása körül. Harc a Benedek Elek öröke körül. Mit akar Gyallay Domokos a Benedek székében? *Brassói Lapok*, 1930. január 5., 8.

VINCZE FERENC

A megszólítás mint Kuncz Aladár megidézése
– *Dsida Jenő Kuncz-versei* –

Az 1933-ban napvilágot látott *Nagycsütörtök* című Dsida-kötet¹ kiemelt pozícióba helyezi az 1931-ben elhunyt Kuncz Aladárra való emlékezés gesztusát. Paratextusként már a könyv mottója jelzi ezt („Kuncz Aladár világitó szellemének.”), majd az öt ciklusból építkező kompozíció első ciklusának szövegei, tehát a *Légy már legenda* versei szintén Kuncz jelenlétére, azaz hiányára mutatnak rá. A *Légy már legenda* ciklus első két versét, melyeket egyúttal a *Két vers Kuncz Aladárhoz* főcím rendez egymás mellé, a kötet és ezen belül a ciklus kompozíciójában szinte szükségszerű együttlvasni. Az idézett fölérendelt címmel a közös értelmezés lehetőségét, sőt, ennél erőteljesebben – az együttlvasás és -interpretáció szükségességét is felkínálja az elrendezés. Emellett azt sem hagyhatjuk feltétlenül figyelmen kívül, hogy a nyolc verset tartalmazó ciklus első két szövege szoros tematikus és formai kapcsolatot mutat az utolsó előtti két költeménnyel (*Élt valaha régen, Légy már legenda*). A középen elhelyezkedő három poéma (*Szerenád Ilonkának, Túl jégmezőkön, Jegenyék*) szintén összetartozónak tekinthető, elsősorban a megszólítás performatív aktusát, a megszólított kilétét, a felidézett szituációt tekintve, hiszen mindhárom esetben egy nő, azaz a korábbi kedves

¹ A tanulmányban az Erdélyi Szépmíves Céh tizedik jubileumára 1934-ben kiadott *Nagycsütörtök* díszkiadást hivatkozom: DSIDA Jenő, *Nagycsütörtök*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1934.

alakja körvonalazódik. Ehhez kapcsolódik a cikluszáró *Purgatorium* is, itt a táj leírása kerül előtérbe, a tájban barangoló alak konkretizálása elmarad, a vers szövege nem nevez meg, nem egyértelműsít, ilyen értelemben általánosságban érthető, tehát tökéletes lezárás az elmúlást és ennek hiányát, fájdalmát, megértését problematizáló első ciklusnak, hiszen egyszerre érthetjük itt az elhunyt mesterre vagy az elveszített kedvesre a megbékélten vándorló, mindig mosolygó alakot.

Az utolsó előtti két költemény azonban sokkal inkább a Kuncz-versek ciklusnyitó sorához és gondolatiságához köthető, legalábbis mindenképpen a ciklus eleji megszólalásmód felidézéseként, annak továbbgondolásaként is olvashatók. Az *Élt valaha régen...* című vers nyitósora „Egyszer majd mester lesz a te harcos, szegény inasbarátod”² két irányban is kinyitja az olvasás lehetőségeit: egyfelől a megszólítás révén felidézi a két Kuncz-vers megszólalásmódját, ezzel a 'te' és az 'én' behelyettesíthetőségét is tisztázza, hiszen ezáltal ezt a szöveget is az emlékezés, a korábbi barát és nem utolsó sorban mester megidézésre tett kísérletként olvastatja. Másfelől az első sorban rejlő ellentét (mester–inas) kifejezetten a megszólaló lírai én viszonylatában értelmezhető, miszerint a még a mesterséget tanuló tanoncból majdan a mesterség birtokosa lesz. Ha kételkednénk kis ideig, miféle mesterségről is esik itt szó, a második strófa vége ebben eligazítást ad, hiszen a „márványfenségű domborúság” ívelte homlokot „pár lankadtombú, lomha dús ág”³ csüngi körbe, ezáltal a babérkoszorús költő képét idézi elénk. Ugyanakkor a költői mesterség beazonosítása mellett a „márványfenségű” jelző a választott versbeszéd és megszólítás poétikai jellegzetességével együttesen idézi fel az olvasóban a kötet- és ciklusnyitó verset, és mindez egyszerre teremt meg és jelzi a kapcsolatot a két szöveg között.

Az aposztrofé alakzata az, mely megteremt a kapcsolódást a ciklus több verse között is. Míg a Kuncz-versek esetén egyértelmű, hogy a kommunikációs folyamat és a szituáció állnak az érdeklődés középpontjában, addig a ciklus második felében fellelhető versek esetén az előbbivel szoros összefüggésben a szövegek egymás közötti dialógusára is ráirányítja a figyelmet a megszólítás. Amennyiben tehát az aposztrofé alakzatát kiterjesztjük a ciklus egészére és a kötetszerkezetre, azaz értelmezőként eleget

² Uo., 16.

³ Uo.

teszünk az alakzat kommunikációs helyzetet megváltoztató jellegének,⁴ úgy az mintegy megszünteti a *Két vers Kuncz Aladárhoz* közös cím jelentette zártságot, a hiány motiválta emlékezés általánosságban is visszatér a többi költeményben, és ezzel egyidejűleg a hiány és az emlékezés más aspektusai is megragadhatóvá válnak. A ciklus kontextusteremtő rendezettsége és nyitottsága nem csupán a cikluson belüli intratextuális kapcsolódások felismerésére és működésmódjaik felfedezésére teremt lehetőséget, egyúttal a Dsida-versek hagyományba való beágyazottságának tényére, legalábbis e tradíció felismerhetőségének lehetőségére is rámutat. Ennyiben a ciklus és ennek kompozíciója értelmezhető olyan szerkezetként, mely az egyes szövegek másként, más kontextusban való olvasási lehetőségeire hívhatja fel a befogadói figyelmet.

Amennyiben tehát a ciklus egésze felől térünk vissza a két Kuncz-vershez, úgy annyiban szélesebb horizonton vizsgálhatjuk, hogy eleve számolunk azokkal az intratextuális utalásokkal, melyeket a későbbi versek egyértelműen jeleznek. Mind a *Szobor és drágakő*, mind az *Immáron ötvenhárom napja* című vers felütését az aposztrofé alakzata határozza meg, azonban van egy alapvető különbség a két szöveg között. Míg az elsőben nem kerül konkrétan megnevezésre az „elnyugodott, drága nemes barát”,⁵ addig a másodikban konkretizálódik a megnevezett: „Bocsásd meg nékem, édes Aladár”.⁶ A megnevezés különbsége azért érdekes, mert így a két versben Dsida több szövege esetén megfigyelhető, a konkrétumot az egyetemesség irányában kinyitó szándék tapintható ki. Amint például a *Nagycsütörtök* szövegvariánsait olvasva annak lehetünk tanúi, hogy a konkrétól egyre halad az univerzális felé,⁷ úgy itt ez a kettősség nem szövegvariánsokban érhető tetten, hanem a szubjektivitás vagy érintettség és az egyetemesség külön-tartásában. Mindez részben magyarázatot adhat a közös főcím alá rendelt két külön címmel rendelkező költemény elrendezettségére, hiszen így nem egymás variációi, átíratái, sokkal inkább egymás kiegészítéseként olvashatók,

⁴ Vö.: Jonathan CULLER, Aposztrophé, ford. Széles Csongor, *Helikon* 2000/3., 370.

⁵ DSIDA, *i. m.*, 3.

⁶ Uo., 6.

⁷ Érdemes összevetni a *Nagycsütörtök* különböző fennmaradt előszövegeit, melyek esetén például az Erdély kifejezés a végleges változatra teljesen kikerült a vers szövegéből. A szövegváltozatok összevetése megtörténik a 2011-ben kiadott gyűjteményes kötetben: *Dsida Jenő összegyűjtött versei*, összea., szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2011., 738. Erről bővebben: VINCZE FERENC, *Dsida költői életművének értelmezései*, In UŐ., *Az átmen(t)et(t): Dsida*, Bp., Kijárat, 2011., 205–263, különösen 224–225.

továbbá az emlékezés két módja eltérően definiálja magát a tárgyat is, jelen esetben Kuncz Aladárt, vagy Kuncz Aladár képét.

Az *Immáron ötvenhárom napja* című vers a mindennapok rutinjait, megszokott cselekvéseit és nem utolsó sorban helyszíneit veszi sorra, melyek révén mutatja fel a barát, az író, az idősebb író és mester hiányát. A megszólítás a párbeszéd imitációja révén közelíté teszi a hiányzó személyt, hiszen „a megszólítottak aposztrofikus tételezése a költői hang átalakító és megelevenítő tevékenységére utal”,⁸ így tehát az alakzat révén mintegy megpróbálja átalakítani a halál végessége kapcsán beállt állapotot. A mindennapi cselekvések ismétlése, a helyszínek bejárása is értelmezhető olyan kísérletként, mely megkísérli meg nem történné tenni a barát halálát. Viszont a vers második harmadában megtörténik a felismerés, miszerint a hiány nem számolható fel és nem vonható vissza: „Megértem: többé nincs mit várni rád. / És nincs miért vidámakat beszélni. / És nincs miért több verset írni. Nincs.”⁹ A megszólítás az elhunyt létezését megteremtő illúzióját dönti romba, azonban érdekes módon maga a versnyelv erre nem reflektál, hiszen nem szűnik meg a megszólítás. Voltaképpen a referencializálható és Dsida életeményeihez tartozó halál véglegességének felismerése után is megmarad a 'te', megmarad a felszólítás, így végeredményben a nyelv performativitása végett – és a felismerés ellenében vagy után – továbbra is a 'létezik' a meghatározó tapasztalat a Másikkal, a felidézett Kuncz-cal kapcsolatosan. A hétköznapi cselekvések és rutinok közül eltűnt Másik hiányára való ráébredés után egy következő felismerés is bekövetkezik, hiszen a „szeretném a nevedet oly rémülettel, / oly vad erővel felülvölteni”¹⁰ sorpár, majd az erre adott válasz: „a döbbenetes éjszaka hideg / csöndjében”¹¹ világosan mutatja azt a rádöbbenést, mely a megszólítás feleslegességére utal. Véleményem szerint itt következik be a költeményben valamiféle fordulat, mely a „halkan-halkan válaszolsz...” zárlatban elsősorban a transzcendencia lehetősége felől oldja fel az addig feloldhatatlan hiánytapasztalatot. Ez a zárás egyúttal tovább is mutat a kötet címadó vers befejezésére, hiszen a *Nagycsütörtök* című költemény utolsó részében szintén a transzcendencia, továbbá a magány érzése válnak kiemelt jelentőségűvé: „Körülnéztem:

8 CULLER, *i. m.*, 382.

9 DSIDA, *i. m.*, 7.

10 Uo., 8.

11 Uo.

szerettem volna néhány / szót váltani jó, meghitt emberekkel, / de nyirkos éj volt és hideg sötét volt, / Péter aludt, János aludt, Jakab / aludt, Máté aludt és mind aludtak...”.¹² Itt már a transzcendencia nem kínál megoldást, hiszen a Gecsemáné kertjében virrasztó Krisztus magánya az, mely az egész vers tekintetében a magány fokozásaként értelmezhető. Emellett az *Immáron ötvenhárom napja* című szöveg zárlatának utalása megszólítás-ként is érthető, hiszen a teljes kompozíció tekintetében való utalásjellege világosan jelzi azt a gyakorlatot, melyben többek között a *Nagycsütörtök* című szöveg az egyik Kuncz-vers megszólítottjaként és egyúttal válaszként is olvasható.

Mindezt azért vélem fontosnak, mivel éppen a válasz, tehát a verset, és mindkét Kuncz-verset domináló megszólítás alakzatának fiktív, egy válaszban történő továbbgondolása vagy egyfajta beteljesedése az, mely a hiány felszámolásának lehetőségeként jelenik meg. Amennyiben rátérünk a *Szobor és drágakő* című költeményre, úgy itt is megfigyelhetjük, hogy a görög aszklépiadészi strófákban megírt vers az aposztrofé alakzatára épít, azonban mint korábban említettem, itt nem kerül megnevezésre a „drága nemes barát”. Emellett rögtön érdemes figyelni arra az analógiára, melyet a költemény lírai énje a szobrászat és a költészet között megvon. Ennek a párhuzamba állításnak a része az is, hogy a szöveg reflektál saját megalkotottságára, és egyúttal éppen az alkotás problematikusságát tematizálja. E párhuzammal, azaz „Mintha Carrara bús, jégmereg és fehér / márványtömbjeiből kellene szobrodat / vésnem, – elnyugodott, drága nemes barát – / úgy mártom be ma tollamat / s pillanatra megáll fulladozó szívem: / érdes emberi nyelv sziklakemény, komor / ősi görgetegét mint kalapáljam úgy”¹³ szól a felütés, és a fentebb említett reflexió mellett a kikalapálás, a megművelés, a fáradságos munka megidézése nem csupán a megalkotottságra, hanem az időmértékes, aszklépiadészi strófákban való megteremtésre is utal. Magát a megalkotás szándékát alapvetően az elvesztett barát hiánya motiválja, ugyanakkor a megalkotás során a kezdeti nehézségek ellenére korántsem a jól megérdemelt remekmű az eredmény, sokkal inkább a csalódást, az elbukást, tehát ismételten valamiféle hiányt tapasztalunk meg. A műalkotás így nem jön létre, a nyelvet megfaragni akaró kísérlete nem sikerül. A nyelv és egyúttal a márvány ellenáll a próbálkozásnak, „kőforgácsra szakad minden anyag

12 Uo., 26.

13 Uo., 3.

s romok / szennye közt maradok magam.”¹⁴ Viszont éppen ez a pillanat az, melyből – mintegy a három pont jelölte időtlenségből vagy pillanatnyiságból – kibontakozik mégis a későbbi kijelentés: „s meztelenül csupán / lelked él”.¹⁵ Feltehető a kérdés, miként is értelmezhető maga a fordulat, az a fordulat, mely az *Immáron ötvenhárom napja* című szövegben a költemény legvégén kapott helyet a felsejlő válasz formájában.

A korábban már idézett „kőforgácsra szakad minden anyag s romok / szennye közt maradok magam” helyzetleírás egyúttal a nézőpontot is konkretizálja, a lírai én látta romot, csonkot, faragatlanul, illetve a faragásnak ellenálló márványdarabot is elénk idézi. Itt úgy vélem, elsősorban a látásra és ezzel egyidejűleg ennek akarására kell koncentrálnia az értelmezőnek, továbbá ennek a látásnak köszönhető vagy ebben teret nyerő megértésre és értelmezésre. Mert hiszen a barát alakját kifaragni/megírni vágyó szobrász/lírai én egyfelől elbukik, ugyanakkor értelmezésében, vagyis az interpretáció által mégis megteremtődik alakja, ezáltal pedig mégis sikeresnek mondható a kísérlet. Azonban ez a megállapítás arra a felfogásra is rávilágít, miszerint magában az értelmezésben születik meg maga az alkotás, magában az értelmezésben jön létre és ezáltal őrződik meg Kuncz Aladár képe.

Itt válik lényegessé véleményem szerint a ciklus versei teremtette kontextus, és ezen kontextus szövegek összjátékát felmutató interpretációja. A látás általi vagy ennek köszönhető értelmezésben létrejövő műalkotás, legalábbis ennek versbe írása két irányba is megnyitja interpretációm horizontját. Ehhez az a kérdésfelvetés is hozzásegít, mely a szobrászat-költészet analógiájára, továbbá a választott aszklepiádészi strófa funkciójára vonatkozik. Ez utóbbi jelentősége véleményem szerint nem merül ki csupán abban, hogy az időmértékes sorok, strófák „kifaragása” nehézkes, költőt próbáló feladat, olvasható a klasszicizáló modernség jegyeként, továbbá a görög költészet mint hagyomány, mint mérték megidézésként is.¹⁶ Ezt a gondolatot kiterjeszthetjük abba az elméleti irányba is, mely többek között Walter J. Ong

14 Uo., 4.

15 Uo.

16 Dsida klasszicizálódó hangváltására már Láng Gusztáv is rámutatott monográfiájában: „Dsida Jenő nevét már kortársai magától értetődően kapcsolták össze a magyar újklasszicizmussal. [...] Ez Dsidát ahhoz a költőnemzedékhez sorolja, amelyik Babits nyomán, de hozzá képest más úton – az avantgárd irányokon keresztül – jut el ennek a költészetműnynek a vállalásához.” LÁNG Gusztáv, *Új klasszicizmus felé*, In UŐ., *Dsida Jenő költészete*, Kolozsvár, Kritérium, 2000., 125–126.

munkáiban nyilvánul meg,¹⁷ aki rámutatott az időmérték mnemotechnikai szerepére is, így maga a strófa, a sorok egyúttal ilyen funkcióban is működhetnek. Ehhez kapcsolódik szorosán a szobrászat megjelenítése, az alkotói párhuzam egyik elemeként való szerepeltetése, egyúttal szintén a tradíció lehetséges formájaként is. Ennyiben viszont túl is mutat a görög strófafajta választásán, a szobor, a hiány és a márvány hívószavak mindezek tudatában tényleges intertextuális játékra szólítják a befogadót, és ezáltal nem feltétlenül véletlenszerű szövegek megszólítása történik.

A látás, megértés, értelmezés hármasa, továbbá a szobor, márvány, hiány – és ez utóbbi alatt érthető a csonkaság, a töredékesség – a német irodalmi modernség egyik kiemelt és sokat tárgyalt alkotásához irányítják az értelmezőt. Rainer Maria Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című verse a csonkán maradt torzó hiányait írja le, rámutatva főként a fej és így a látás lehetetlenségére. Ugyanakkor az *Archaikus Apolló-torzó* leíró, külső és objektívizáló nézőpontja egyrészt éppen a hiány megragadása során írja, jobban mondva képzelettel vissza a csonkán maradt test eltűnt részeit, és így a látást is. A fentebb jelzett szituációt és kifejezéseket illető erőteljes utalásokon kívül a szobor brüszjtének a leírása Tóth Árpád vagy Kosztolányi Dezső fordításában is meglehetősen közel áll Dsida szövegéhez: „Különben nem hintene / melle káprázatot s a csendes ágyék / íves mosollyal, mely remegve lágy még” vagy később: „nem törnék át mindenütt busa fények, / mint csillagot”,¹⁸ így szól Rilke szövege Tóth Árpád fordításában, míg Dsidáé a következőképpen: „...S akkor íme, sugár sejlik a csontokon, / százfelé faragott, omlatag és zilált / márványtönk tetején szellemed élni kezd”,¹⁹ vagy „most kitarva tüzel kék-lila-halkvörös / pompa színeiben s fellobogó ezer / gyertya fényerejével ég...”²⁰ A kézenfekvő hasonlóságon túl sokkal lényegesebb maga az értelmezésben létrejövő műalkotás, hiszen mindkét vers esetében magába az interpretációba és nem elsősorban az alkotásba íródik bele a műalkotás megteremtésének lehetősége. És ez az értelmezés az, melyet Nemes Nagy Ágnes a Rilke-sonett kapcsán teremtő alkotásként ír le: „A szonett ugyanis egyetlen képre épül, a »szem«, a tekintet képére – amely hiányzik, amely nincs jelen a csonka, a fej nélküli

17 Vö.: Walter J. ONG, *A szóbeli emlékezet működése*, In UŐ., *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*, ford. KOZÁK Dániel, Bp., Gondolat, 2010., 56–63.

18 Rainer Maria RILKE, *Archaikus Apolló-torzó*, ford. Tóth Árpád, In *Rainer Maria Rilke versei*, vál. Szabó Ede, Bp., Európa, 1983., 184.

19 DSIDA, *i. m.*, 4.

20 Uo., 5.

torzón. Egy hiányt, egy nem látható, egy örökre elveszett tekintetet tesz Rilke érzékelhetővé, láthatóvá, ezt a nincs-et ábrázolja úgy versében, hogy inkább van minden van-nál.”²¹

Úgy vélem ezt az elképzelést remekül egészíti ki a Dsida-vers vagy -versek megidézte másik szöveg is. A *Nyugat*ban 1917-ben megjelent *Egy márványdarab* című Kuncz-írás központi eleme egyrészt a mesélés, másrészt viszont az alkotás és ennek elbukása vagy problematikussága. Ahogyan a Rilke-vershez, úgy ehhez a Kuncz-elbeszéléshez is elsősorban a Dsida-vers szobor, szobrász, márvány és alkotás hívószavai mentén juthatunk. A szöveg a kissé elnyújtott felvezetés után Náci bácsi történetében mutatja fel elvileg a magyarázatot és bizonyos értelemben a tanulságot is. A márványdarab történetének elmesélésére Náci bácsi kerít sort, és ezt mintegy a mester, tehát a szobrász halálos ágyán tett kijelentés értelmezéseként olvashatjuk: „valaha ez [márványdarab] egy nagy szobrász műtermében állott. Sok-sok évig hevert ott. Mikor a mester halálos ágyán feküdt s maga elé hozatta, sokáig nézte elmerengve, aztán sápadt kezét felé emelte, s tiszta, érthető hangon mondta: »Életem legszebb alkotása!«”²² Ez utóbbi állítás kibontása történik meg az elmesélt történetben, miszerint a szobrász mindig csak meg akart valakit formázni a márványdarabból, azonban senkit sem sikerült neki, voltaképpen neki sem állt – mégis, élete végén legszebb alkotásának tartja. Ahogy Rilke esetén, úgy Kuncz-nál is a látás és értelmezés szorosan összefonódik, így a Kuncz-szöveg márványdarabja a folyamatos lehetőséget kínálta alkotójának, és már csak magának a lehetőségnek a megjelenése is alkotásként értelmeződik az elbeszélés alapján. A lány, a feleség, a béke megformálásának igénye az értelmezésben állandóan megnyíló lehetőségeket viszi színre, és mindvégig hangsúlyozva az interpretáció fontosságát.

A töredékességet megszüntető értelmezésben létrejövő műalkotás eszméje, mely mind Rilke, mind Kuncz Aladár utalt műve alapján fontos részévé válik a Kuncz-nak emléket állító Dsida-versekben, többféleképpen is olvasható lesz e költemények és a *Nagycsütörtök* című kötet első ciklusának kontextusában. Amennyiben az interpretáció feltáruló irányai közben nem feledkezünk meg

21 NEMES NAGY Ágnes, R. M. Rilke: Archaikus Apolló-torzó, *Jelenkor* 1988/11., 821.

22 KUNCZ Aladár, *Egy márványdarab*, In UŐ., *Egy márványdarab. Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma*, szerk. FILEP Tamás Gusztáv, VARGA Ágnes, elő. FILEP Tamás Gusztáv, Kolozsvár–Bp., Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, 2015., 88. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV.]

mindarról, hogy e szövegek a Kuncz Aladár-ra való emlékezés gesztusaként érthetők elsőként, úgy a megtett elemzés végén, újra ráfordulva a szövegekre, adódik a kérdésfelvetés, mennyiben és miként járul hozzá e szövegek és hagyományok között felfejthető játék magához az emlékezéshez, azaz milyen funkciót is tölt be mindebben. A verseket és a ciklus összetettségét, értelmezésbeli kihívásait nem csupán a Dsida Jenő-féle költészet és poétikai megoldások remekléseként lehet olvasni, miközben mindezt egyfajta ars poetica-ként is lehet olvasni. Hiszen amennyiben az aposztrofé alakzatát kiterjesztjük a ciklus és kötet egészére és elfogadjuk, hogy az „aposztrophé vocativusa olyan eszköz, amelyet arra használ a költői hang, hogy a tárggyal olyan viszonyt alakítson ki, amely segít megképeznie saját magát”,²³ anynyiban egy jól kitapintható dialogicitás teremtődik meg és jön létre Dsida líráját illetően. Mindezen versnyelvi és szemléletmódbeli jellegzetességek megengednek egy másfajta olvasatot is. A hagyományt, a művészetet, a műalkotásokat a kérdésfelvetésként is értett értelmezésbe integráló szövegek – úgy vélem – elsősorban önmaguk cselekvését viszik színre. Azt a szemléletmódot, azt a látásmódot, az értelmezésnek azt a felfogását, mely óhajtja vagy igényli ugyan a teljességet, de tisztában van annak lehetetlenségével – így elsősorban a kísérlet marad annak megragadására. Ennek belátása és az ennek ellenében megtörténő kísérlet prezentálása szorosan kapcsolódik e szövegek megjelenítette értelmezési módhoz. És mindez kapcsolódik ahhoz az értelmezői magatartáshoz, irodalomfelfogáshoz, mely Kuncz Aladár értekezői és szerkesztői munkásságának széles spektrumában is megjelenik. Ebbe a spektrumba belefér többek között Thomas Mann, Stefan George, Marcel Proust, Romain Rolland, Rainer Maria Rilke, belefér Ady, Kosztolányi, Móricz, de ott vannak szűkebb régiójának szerzői is, például Makkai Sándor, Ravasz László, Áprily Lajos, Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu vagy éppen a szász szerzők: Adolf Meschendörfer, Heinrich Zillich vagy Otto Folberth,²⁴ hiszen a kérdésfelvetés és az értelmezés kíváncsisága tágítja folyamatosan a Kuncz-féle értelmezői horizontot. Mely jellegénél – tehát látásmódjánál – fogva az értelmezés nyitottságát hangsúlyozza. A Dsida-versek poétikai és gondolati összetettségüknél fogva éppen erre az

23 CULLER, *i. m.*, 376.

24 Pomogáts Béla ír Kuncz szerkesztői elveiről és gyakorlatáról monográfiájában kellő alaposan. Vö.: POMOGÁTS Béla, *Az Ellenzék szerkesztőségében*, In UŐ., *Kuncz Aladár*, Bp., Akadémiai, 1968., 101–103.

értelmezésre hívják ki a befogadót, és így válik Kuncz Aladár értelmezői magatartása, látásmódja az aposztrófé alakzatával eseménnyé és műalkotássá, hiszen – mint Culler is megfogalmazza – „*te*-nek nevezni valamit, ami a maga empirikus állapotában nem lehet az [...], tulajdonképpen a *te* helyének a kiüresítése, ahová azt helyezzük, ami ezt a szerepet csupán »egy bennünk való láthatatlan újraszületés« által töltheti be.”²⁵ És erre az állításra voltaképpen a *Nagycsütörtök* című Dsida-kötet első ciklusának utolsó szövege, a korábban már említett *Purgatórium* éppen azáltal hívja fel a figyelmet, hogy a ciklus többi versében hangsúlyosan jelenlévő aposztrófé alakzatát felszámolja, a lírai hang egy arctalan és meghatározhatatlan ’ő’ alakját rajzolja körül. Itt felszámolódik a megszólított kedves és a barát közötti különbségtevés, és a megszólítottak korábbi szövegekben megidézett beszéde során aposztrófált lírai én is beleérthető a kontúrtales alakba, „ki a mély völgyekben mindegyre járkal, / alszik zöldkristály hidak alatt [...] / aranyfüst-muzsikát hallgat a fákból / s zöngeti, zümmögi halkan. Örül.”²⁶ Az aposztrófé elkülönítő aktusának felszámolásával és egyben a különböző megszólítottak e harmadik személyben való egyesítésében válik a ciklus utolsó verse olyan eseménnyé, melyben egyfajta poétikai és grammatikai bensővé tétel által őrződik meg a megidézettek alakja, és ez nem csupán a Kuncz-megidézés aspektusából releváns, hanem Dsida Jenő lírájának poétikai összetettségére is rámutat.

25 CULLER, *i. m.*, 381.

26 DSIDA, *i. m.*, 19.

SASHEGYI GÁBOR

Kuncz Aladár és a műfordítás

Tanár, író, irodalomszervező: túl gyakran megfeledkezünk arról, hogy a fentiekén kívül műfordító is volt Kuncz Aladár, fordítói munkásságáról alig veszünk tudomást. Holott a világháború és a forradalmak után lassan konszolidálódó Budapesten – a darab ideig még tovább gyakorolt tanításon, meg novellák és tanulmányok írásán kívül – figyelemre méltó mennyiségű fordítást is publikált. E tevékenységét kisebb mértékben tovább folytatta Kolozsvárra költözése után, az ottani, egyre jelentősebb szerepvállalása közben is.

Köztudott, hogy Kuncz szépirodalmi főműve, a *Fekete kolostor* előtt nem tartozott a „céhbeli” írók szűk köréhez: Ady jó barátja, de nem költő; Laczkó és Szabó Dezső mellett Kosztolányi, Móricz, Babits jó embere, ám csak ritka novellákkal jelentkező kezdő író; Erdélyben szerkesztői munkát végez, és irodalomszervezőként tevékenykedik, de csak az évtized végén publikálja előbb a *Felleg a város felett*, majd a *Fekete kolostort*. Barátai hol „literary gentleman”-nek tekintik, hol „fáradt gróf”-nak titulálják a háta mögött.¹ Sokat ígérő tehetség, de komolyabb művei igazából nincsenek. A közönség számára: legendás, nagy műveltségű irodalmár, aki megjárta a franciák internálótáborát.

1 Kosztolányi Dezső, Kuncz Aladáról és könyvéről, *Nyugat*, 1931. június 16.

Viszont 1925-ben, a *Parent úr* című – Kuncz fordította – novelláskötet hátlapján ezt hirdeti a kiadó reklámja: Maupassant „a legjobb magyar műfordítók művészi fordításában”: a fordítók listája Kuncz Aladáron kívül Benedek Marcell, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Laczkó Géza, Honti Rezső, Király György, Lányi Viktor nevét tartalmazza.² Máig rendkívül jól csengő, impozáns névsor tagja Kuncz: az általa tán nem is óhajtott legenda építéséhez, a „nagy irodalmár” státuszához a korszakban megjelent műfordításai is hozzájárultak.

A fordítás komoly fegyelmet követel meg: elképzelhető, hogy a műfordítás iskolájának is szerepe volt abban, hogy a korábban a szertelenség bizonyos jeleit mutató Kuncz íróvá érjen. Aligha kétséges, hogy a több értelemben is unikális *Fekete kolostor* létrejöttében a szerző műfordítói előlete is szerepet játszott. A következőkben Kuncz műfordításaival kapcsolatban a témának néhány fontosabb elemére tudom felhívni a figyelmet, mintegy első vázlatát adva egy olyan kutatásnak, amelyet szándékomban áll tovább vinni.

Kuncz fordításai számos olyan kérdést vetnek fel, amelyek megválaszolására jelen tanulmány kereteiben nincs lehetőség. Ennek egyik közvetlen oka, hogy a szakirodalom még nem dolgozta fel a huszadik század e periódusához kötődő próza-fordítások történetét, a kutatók erőfeszítései jórészt a versfordítások teoretikus és gyakorlati megközelítéseire korlátozódnak.³ Ez természetesen nem független attól, hogy a versformák milyen meghatározó szerepet játszottak a magyar irodalmi nyelvezet megújításában. Hamar eljutunk ugyanakkor ahhoz a gondolathoz, hogy Kuncz tagadhatatlanul egyéni stílusát, nyelvezetét megpróbáljuk elhelyezni a prózanyelv megújítására tett kísérletek sorában. Egy ilyen elemzés azonban további alapos előmunkákat követel meg.

Tanulmányait olvasva gyakran érezhető, hogy Kuncz – nyilván eminens klasszika-filológusi végzettsége és általában a korszak retorikus stílus-ideálja miatt – erősen vonzódik a körmondatokhoz. Mivel könnyű kézzel ír, és saját alá is könnyen kerülnek az íráskok, így nem egyszer maradnak nehézkes mondatok e szövegekben. A műfordításaiban azonban ilyesmi jóval ritkábban fordul elő. Jogosan lehet felvetni, hogy e munkáinak nagy része elbeszélő jellegű: ezek nem egyszer „naturalista” szövegek lévén, a szövegtípusból

² MAUPASSANT, Guy de, *Parent úr*, Bp., Athenaeum, 1925.

³ JÓZAN Ildikó, *Mű, fordítás, történet*, Bp., Balassi, 2009.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon*, In UŐ., *Megértés, fordítás kánon*, Pozsony, Kalligram, 2008.

fakadó sajtáságok miatt nincs bennük helye holmi avított szónokiasságnak. Tény azonban, hogy Kuncznak azok a fordításai, amelyek történelmi víziót vagy értekezést tartalmaznak, szintén mentesek a túlbonyolítottágtól, ami arra mutat, hogy a műfordítói és / vagy kiadói igényesség legtöbbször győzött a sietség felett.

Van néhány olyan, szinte automatikusan használt megoldása, amitől szintén csak a nagyon kidolgozott szövegeiben, vagy tán ott sem szabadul meg.⁴ Mégis, minden pillanatban határozott benyomás az, hogy Kuncz nagy műgonddal jár el a fordításaiban. Ezek – minthogy különböző regisztereken szóló szövegekről beszélünk –, a sokhangú, és minden hangján igényesen megszólaló irodalmár törekvéseit tárják elénk, illetve ezt a képet erősítik meg.⁵

Sok jel mutat arra, hogy ragaszkodik a magyar kulturális hagyományhoz, de nyugatosként újítani is akar. Nyelvi-stilisztikai szinten is úgy kíván európai színvonalat létrehozni, hogy lehetőleg megtartsa valamit a korábbiakból – mindez emlékeztet a később Erdélyben folytatott építkező és megőrző, Európa irányába továbbfejlesztő, kiegyensúlyozott kultúrpolitikai programjára. Így aztán stílusában egyszerre véljük észrevenni az elődök iránti, szeretetteli tiszteletét és a saját szája íze szerint értelmezett megújulásra való törekvését – talán nem túlzás, ha itt személyiségének egymással békésen megférő két oldalára „nemes konzervativizmusára” és kíváncsi kísérletező kedvének találkozására következtetünk.⁶

A *Fekete kolostor* erős atmoszférájához nagyban hozzájárul sajátos kuncz-i stílusa. Meglátásom szerint Kuncz egyfajta artisztikus irányultságú szecesz-

⁴ Ilyen az állítványra végződő mondatok sorozata, ami mai szemmel olvasva tizenkilencedik századias, archaikus modorosságnak hat.

⁵ Minthogy két hosszú prózája, a *Fekete kolostor* és a *Felleg a város felett* a jelek szerint nagyjából párhuzamosan keletkezhetett, azt kell gondolnunk, hogy merőben különböző formanyelvük tudatos választás következménye. Kuncz húszas években publikált novellái szintén azt a hatást keltik, hogy a szerző szándékosan próbál különböző nyelvezeteken, diskurzusokban írni – hogy esztétikai meggyőződés vagy művészi játék volt ennek az oka, azt itt nem tisztem eldönteni. Kuncz stílusbeli tudatosságára mindenesetre tanúként utal Kolozsvári Grandpierre Emil. Vö.: KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, Kuncz Aladáról, *Film, Színház, Muzsika*, 1987., 18–19.

⁶ A „konzervativizmus” itt nem valamilyen ideológiai vagy politikai vonulattal történő azonosítás – Kunczot a liberalizmussal, polgári radikalizmussal, sőt a kommunizmussal is próbálták már közös nevezőre hozni –, hanem hangsúlyozottan egy ízlésbeli választásra utal, ami nem független természetesen Kuncz általános beállítottságaitól és szimpátiáitól sem.

sziós stíluseszmény követője: azt hiszem, ilyen művészi törekvések vezették a szövegek megformálása terén, mind saját írásainak megalkotásakor, mind műfordításainak kidolgozása során.

***

Az 1920-as évek első felében jelentős szellemi forrongás volt tapasztalható, ami a könyvkiadás terén is megmutatkozott. A külföldi művek fordításainak minősége sokat emelkedett, köszönhetően a sok évtizedes kitarító munkának, ami olyan kiváló fordítók nevéhez fűződött, mint Tóth Béla vagy Mikes Lajos. A megjelenő fordítások minőségének javulása irányába hatott az is, hogy maguk a fordítók versenyhelyzetben voltak: a korszak nehéz anyagi viszonyai között nagy volt a hajsza a fordítási megbízásokért,⁷ annak dacára, hogy úgy tűnik, cseppet sem fizették jól a fordítókat.⁸ A kiadók közötti konku-renciaharc ugyanakkor két, egymással szögesen ellentétes következménnyel járt a könyvek kivitele terén, mintegy polarizálva a korszak könyvtermését. Egyszerre voltak jelen egyfelől a gyenge műszaki színvonalú, könyvészetileg értékelhetetlen, többnyire kis formátumú kiadványok, másrészt a reprezentatív kivitelezésű, igényes közönségnek szánt könyvek. A nem egyszer szintén egzisztenciális nyomás alatt álló szerkesztők és kiadók megpróbálták minél jobb színvonalú fordítókat találni, és, amint említettem, volt módjuk a szelektálásra.

A minőségi előrelépés irányába hatott nem utolsósorban a *Nyugat* és köre által képviselt minőségeszmény, ami egyre inkább áthatotta a művelt közönséget éppúgy, mint magukat a kiadókat is. 1923-ban ezt állapítja meg Babits a prózafordítások helyzetével kapcsolatban: „Tizenöt évvel ezelőtt” – vagyis 1908 körül, ez Kuncz értekezői pályakezdetének az ideje – „a magyar regényfordítás átlaga megkurtított szövegű, másodkézből (németből) készült, rosszul fizetett üzleti vagy dilettáns munka volt, melyet semmi komoly irodalmi vagy filológiai mértékkel mérni nem lehetett. [...] Ez kétségtelenül

- 7 Lásd Benedek Marcell levelét Kuncz Aladárhoz 1925. december 30-án: „soha ily kevés nem volt a főka és ily sok a B-listás eszkimó.” (Kuncz fordítási lehetőséget kért *protégéje*, Óváryné számára, aki nyilván Óváry Elemérné Purjesz Olgával azonos.) Kuncz Aladár, *Levelek (1907–1931)*, MÁTHÉ-SZABÓ Magda, JUHÁSZ András, Bukarest, Kritérium, 1982., 73.
- 8 Kuncz 1921-ben ívenként 300 korona előlegben állapodik meg a Maupassant-kötet kiadójával – ez 2600 mai forintnak felel meg. Egyösszegű honoráriumként végül 720,000 koronát kap 1924-ben a teljes novelláskötetért, ami ma vásárlóértékben 41,000 forintnak felel meg. Lásd Kuncz Aladár leveleit az Athenaeum kiadóhoz 1921. április 14-én és 1924. március 13-án. Uo., 33–34. és 48.

előnyösen változott azóta. Ma legtöbb fordítás az eredeti nyelvből készül, hozzáértő emberek névvel jegyzett alkotása, a leiterjakabok száma is erősen megfogyott, a stilizálásban gyakori a művészi igény. Az olvasó rendszeren teljes és kihagyás nélküli szöveget kap.”⁹ Kuncz belülről jövő értékrendjéből fakadóan igen komolyan vette a minőségi elvet, ugyanakkor éles szemmel látta a könyv, mint üzleti termék helyzetét és a piac működését is.¹⁰ Nem kétséges, hogy kolozsvári lapszerkesztői munkájában, illetve az Erdélyi Szépművészeti Céh és az *Erdélyi Helikon* körüli tevékenysége során később szintén ezt a szemléletet képviselte, miközben kitűnően hasznosította a budapesti kiadók berkeiben szerzett tapasztalatait.

Nyolc különböző szerző műveit fordította Kuncz: ezek a művek 1921 és 1928 között jelentek meg. (A szövegek szerzőjét és magyar címét, műfaját, kiadóját és terjedelmét, továbbá eredeti címét és utóközléseit, esetleges párhuzamos, más fordítótól származó kiadásait a Mellékletben található táblázat tartalmazza, a fordítások megjelenési évének sorrendjében.)

Tekintsük át másfajta rendszerezésben, hogy mely művek alkotják Kuncz műfordítói oeuvre-jét. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért előbb nézzük a forrásszövegeket, az eredeti művek megjelenésének sorrendjét:

Arthur (comte de) GOBINEAU: *La renaissance*, 1877

Guy de MAUPASSANT: *Monsieur Parent*, 1885 (teljes novelláskötet)

Hyppolite TAINÉ: *Napoléon Bonaparte*, 1891–1893

Marcel PROUST: *La confession d'une jeune fille*, 1896

Tristan BERNARD: *Secrets d'Etat*, 1908

Pierre BENOÎT: *Koenigsmark*, 1918

Anatole FRANCE: *La vie en fleur*, 1922

Joseph KESSEL: *Au marché (La poubelle, Le boucher fripier);*

Les deux fous (két novella a „La steppe rouge” című kötetből), 1922

Mint látható, minden Kuncz által fordított mű eredeti nyelve francia. Ez egyrészt sokat elmond a Trianont közvetlenül követő időszak szellemi helyzetéről – minden utólagos várakozással ellentétben nem volt szó a francia kultúra elleni ellenszenvről –, legalábbis erről a könyvkiadói gyakorlat

⁹ BABITS Mihály, *Könyvről-könyvre. Próza, Nyugat*, 1923. május 16.

¹⁰ Erre lásd: KUNCZ Aladár, *A művészi könyv*, In *A könyv. A Genius irodalmi almanachja 1923*, Bp., Génus, 1922., 35–37.

nem tanúskodik. Másfelől e fordítások nagyon is hozzájárultak Kuncz máig tartó „francia-specialista” hírnevéhez. E munkák szolgálhattak arra is, hogy a francia nyelvben tovább tökéletesítse magát – az irodalmi térben történő pozíció-foglalás, az anyagi kényszerek és adott esetben a kulturális misszió hármas szempontja mellett.

A Kuncz-fordította magyar változatok megjelenésének kronológiája a következő:¹¹

Arthur (comte de) GOBINEAU: *A renaissance*, Genius, Bp., 1921
 Tristan BERNARD, *Államtitkok*, Athenaeum, Bp., 1921
 Pierre BENOÎT: *Királyasszony szeretője*, Genius, Bp., 1922
 Hyppolite TAINÉ: *Napoleon* (sic!), Kultúra, Bp., 1922
 Anatole FRANCE: *Virágzó élet*, Genius, Bp., 1923
 Joseph KESSEL: A pétervári piacon (Szemétgödör; A zsidó hódér) A két örült, *Ellenzék*, Kolozsvár, 1924
 Guy de MAUPASSANT: *Parent úr*, Athenaeum, Bp., 1925
 Marcel PROUST: Fiatal lány vallomása, *Erdélyi Helikon*, Kolozsvár, 1928

Különös módon e művek párokba rendezhetőek, ha itt-ott némi erőltettség árán is. Az irodalmi jelenségek ilyen összetorlódása mégis tükröz bizonyos tendenciákat, a szellemi élet egyes vonulatainak markánsabb jelenlétéről tanúskodnak.

Arra itt nem jut tér, hogy részletes szinopszissal szolgáljak e művekről. Mégis kell ejteni pár szót a művek tartalmáról, irodalmi jellegéről, ha ugyanis megismerjük őket, közelebbi képet alkothatunk a korszak ízléséről és preferenciáiról. Ami pedig nekünk fontosabb: amikor adatunk van Kuncz személyes elkötelezettségéről, az ő érdeklődésébe is betekinthetünk. A korabeli körülmények felidézése céljából közlök adatokat a kiadókkal kapcsolatban is.

1921–1922: a legkorábbi két év első szerző- és mű-párosa GOBINEAU: *A renaissance* és TAINÉ: *Napoleon* (sic!) című írása: mindkettő az előző évszázad egy-egy nagy hatású társadalmi-kulturális gondolkodójának műve; mindkettő érdekes volt a történelmi téma iránt fogékony, historikus szemléletű magyar közönség számára. A rövid Napóleon-életrajz fordításához nyilván

¹¹ Ez a sorrend is részben önkényes, mert noha követem a magyar nyelvű megjelenések éveit, azt azonban nem tudni, hogy az illető éven belül pontosan mikor jelent meg egy-egy fordítás. Annak is elkövetkező kutatások során kell majd nyomára jutni, hogy Kuncz az adott éven belül mikor foglalkozott az adott fordítással.

Laczkó Géza útján jutott Kuncz: előbbi 1919 után kiszorulva a tanári pályáról, a Kultúra Kiadó szerkesztőjeként tevékenykedett.¹² Mint a sorozat szerkesztője kérhette fel gyermek- és ifjúkori barátját, író-társát a mű lefordítására, melynek előszavát is megírta.¹³ A világháború után közvetlenül érdeklődésre számíthatott egy olyan könyv, amely minden idők legnagyobb hódítóinak egyikéről szól.¹⁴ .

A véres háborús évek és tragikus események után a nagy történelmi távlatok felé fordulással együtt járt a kultúrtörténeti kíváncsiság, a jelentős egyéniségek iránt megnyilvánuló érdeklődés: ezeket kívánta kielégíteni a magyar könyvkiadás azzal, hogy a húszas évek elején három különböző kiadásban, egymással versengve jelentette meg Gobineau alkotását. *A renaissance* kétségkívül kultikus darab volt. Szín pompás, mozgalmas, lebilincselő; erőteljes kultúrtörténeti vízió-sorozat, jelenetekbe rendezve, Savonarola, a Borgiák és Michelangelo korából. A kavargó események között biztos kézzel vezeti az olvasót a szerző, és a nagy egyéniségekre koncentráló történelem-felfogásának köszönhetően a művet akár mozgó arcképcsarnoknak is tekintetnénk: a témérdek helyszín, figura, cselekményszál intenzív történelmi filmsorozathoz teszi hasonlóvá, de az '50-es évek hollywoodi kiállításában. Ezen kívül maga a reneszánsz kor is kulturális divat tárgyát képezte.¹⁵ Nem csupán a tizenkilencedik század polgári világa, de az első világháború utáni Magyarország is szomjazta a reneszánsznak, az emberi kultúra legmagasabb rendű periódusának a mítoszát.

Elsőként Székely István fordította le *A renaissance*-t, a Franklin 1904-es kiadványa azonban a húszas évek elejére kifogyott. Ezt felismerve adta ki

- ¹² A Kultúra Könyvkiadó és Nyomda Rt. szintén a frissen alakult és ambiciózus cégek közé tartozott. Tulajdonosa, dr. Hirsch Ödön ügyvéd családi alapon rendelkezett kitűnő szakmai háttérrel: az ő apja volt Hirsch Lipót, a nagy nyomdász és könyvkiadó, hosszú ideig a Franklin ügyvezető igazgatója.
- ¹³ Hegedüs Géza örömmel emlékszik meg a Laczkó által szerkesztett „kitűnő, igen hasznos és nagyon érdekes” életrajz-sorozatról, és a bevezető esszékről, melyeket „talán [Laczkó] legjobb művei”-nek tart. HEGEDÜS Géza, *Laczkó Géza*, In UÓ., *A magyar irodalom arcképcsarnoka*, <http://mek.niif.hu/01100/01149/html/laczk0.htm> Letöltve: 2019. január 1.
- ¹⁴ Taine egyébként nem kíméli a császárt, akit önző zsarnok zseninek lát, és aki katasztrófába sodorta saját magát, de azt az országot is, amihez csak véletlenszerűen volt köze...
- ¹⁵ Ambrus Zoltán kapcsán joggal hivatkozik Lőrinczy Huba a századelő nagy hatású, szecessziós jellegű esztétikai-életérzésbeli tendenciájára, ami nagyon sok művésznél és művelt embernél volt jelen. LŐRINCZY Huba, *A századvég Arany embere*. Ambrus Zoltán: Midas király, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981., LXXXV. évfolyam., 284. – A Lőrinczy által említett renaissance-izmusra lásd: SCHÖPFLIN Aladár, Baumgarten Ferenc mint író, *Nyugat*, 1929. március 1.

a Wildner Ödön, Wisingerné dr. Mohr Margit és Nyíró Éva által készített fordítás¹⁶, valamint a Genius Kiadó is, ez utóbbi Kuncz Aladár fordításában.¹⁷ A mű terjedelmére és igényességére tekintettel elképzelhető, hogy Kuncz már korábban is dolgozott a fordításán.

Kunczot minden jel szerint komoly ambíció fűtötte *A renaissance* fordításakor. Nem „hű” fordítója a gobineau-i nagy romantikus szóáradatnak, de megemelt, kissé archaizáló hangulatú szövege visszaad valamit annak historizáló lendületéből és atmoszférájából. Érezhető, hogy rendkívül nagy kedvvel alkotta meg ezt a fordítást Kuncz, és az tele is van invenciózus megoldásokkal. Hozzá képest Székely, az idősebb és rutinos klasszika-filológus fordító¹⁸ szövege meghökkentően modern, bár kissé talán szárazabb.

Kuncz lelkesedése több okkal is magyarázható: ez volt első igazán magyar irodalmi fordítói megbízatása, ahol kitehetett magáért Ami *A renaissance*-t illeti, önmagában is megvoltak az irodalmi értékei: a szerző megjelenítő ereje, jelentős erudíciója, stílusának romantikus esztétikuma is vonzó volt. Maga Gobineau egyfajta ideális művész-alkat: szabadságára féltékeny, büszke és öntörvényű, mint Stendhal, vagy mint maga Kuncz, akinél szintén megfigyelhetők ilyen jellegű tendenciák. A nagy időtávlatokban, tendenciákban és kontextusokban, kultúrákban való gondolkodás szintén kedvére lehetett Kunczknak, amint az is, hogy a kultúrán belül Gobineau a művészetet helyezi a legmagasabb pozícióba. A művészet nagy egyéniségeken keresztül való szemlélete: az effajta zseni-kultusz alighanem erősen hatott az Ady közelségében „felőtt” Kunczra. Mindezek motiválhatták 1921-ben, amikor előszót írt *A renaissance*-hoz: szövegéből azonban nem hiányoznak egyes, ma kissé meghökkentő megfogalmazások sem.¹⁹ A „faj” kifejezés ma már megütöztetést kelt – számolnunk kell azonban a század eleji, jóval szélesebb körű használatával. Kissé naiv aprólékossággal ismerteti Gobineau „fajelméletét”,

16 A vállalkozás motorja alighanem a rendkívül agilis, művelt és sok kapcsolattal rendelkező Wildner lehetett.

17 Látva a konjunktúrát, a Franklin – Lampel nevű leányvállalatánál – 1922-ben egyébként ismét megjelentette Székely fordítását, így már mindhárom verzió párhuzamosan volt jelen a piacon. 1926-ban ismét a Franklin hozott ki újabb kiadást, miközben Kuncz fordítását folyamatosan piacon tartotta a Genius Kiadó.

18 A Kuncznál egy generációval idősebb Székely klasszika-filológus, főgimnáziumi tanár volt, aki Suetonius, Cornelius Nepos és Petronius-fordításokkal készült fel a maga Gobineau-változatának elkészítésére.

19 KUNCZ Aladár, *Gobineau*, In GOBINEAU, Arthur (comte de), *A renaissance*, ford. KUNCZ Aladár, Bp., Génius Kiadó, 1921., V–XV.

nem figyelve fel arra, hogy ekkorra már széles körben diszkreditálódott ez a megközelítés.²⁰ Azt kell hinnünk, hogy Kuncz antropológiai ismeretei továbbra sem haladták meg lényegesen egy 19. századi úriember szemléletének szintjét. A „faj teremtő erejét” látja Gobineau legnagyobb felismerésének²¹, és tekintve, hogy a „fajok” itt már akár nemzeteket is jelenthetnek, aligha követünk el nagy hibát, ha feltesszük, hogy Kuncz Gobineau-recepciója valahol Beöthy Zsolt nemzeti kultúrára és irodalomra vonatkozó koncepciója környékén kezdődött.²²

Kuncz rajongása nem merült ki *A renaissance*-fordításban. Személyes Gobineau-kultusza a húszas évek végén is tartott. 1929-ben jelent meg recenziója egy angol szerző Gobineau-monográfiájáról.²³ Egyebek mellett csodálkozását fejezi ki, amiért nehezen adják ki Gobineau-t, még a „hierarchikus faj-elmélet”-et²⁴ tartalmazó elméleti műveit is, holott akkoriban – a húszas évek végén – utóbbiakra már igazán lenne elég igény. A „rosszul sikerült *Fajok egyenlőtlensége*”²⁵ szerinte korántsem a legfontosabb műve Gobineau-nak. Ami fontos nála: „a reflexiók” és a „gondolati megvilágítás”, „bizonyos emelkedett életszemlélet, a történelmi hullámzásokban az örökemberi értékeknek éles szemmel tartása és glorifikálása” és a műveibe zárt „messzi távlat”.²⁶ Kuncz nem tagadja meg humanista, morális és kultúra-centrikus világlátását, és abba be tudja fogadni Gobineau-t is.

Ekkoriban már voltak, akik Gobineau-olvasatukat igen szélsőséges, adott esetben politizáló irányokban gondolták tovább. A náci kultúrpolitikában a saját ideológiájuk alapító atyái között ünnepelték Gobineau-t. Kunczot természetesen semmi ilyesmi nem vezette. Amint egyébként magát Gobineau-t sem, aki a zsidóságot kifejezetten pozitívan ítélte meg.²⁷

20 *A Nyugat* hasábjain kedvező kritika jelenik meg *A renaissance*-ről, mely azonban úgy véli, hogy Kuncz véleményétől eltérően e mű „nem a fajelméletre épül”, hanem „legfeltűnőbb gondolata: a művészet diadalmaskodása minden politika fölött.”. KIRÁLY György, Gobineau, *Nyugat*, 1921. augusztus 16.

21 KUNCZ Aladár, *i. m.*, VII.

22 Részletesebb kutatást érdemel annak megrajzolása, hogyan alakult Gobineau magyarországi befogadása. Annyi bizonyos, hogy Beöthy Zsolt ismerte, és a magyar nemzeti kultúra meghatározására tett erőfeszítése során felhasználta Gobineau gondolatainak egy részét.

23 KUNCZ Aladár, Gobineau Angliában, *Erdélyi Helikon*, 1929., 746–747.

24 Uo., 746.

25 Uo.

26 Uo., 747.

27 Gobineau fajelmélete, pontosabban „rasz-elmélete” túlhaladott és hibás koncepció. Tizenkilencedik század közepi elmélet, romantikus, nagyvonalú, a kor csekély tapasztalati

Németországi kultusza Wagner lelkesedéséből indult ki, akivel személyesen ismerték egymást, és aki lelkesen biztatta Schemann-t, hogy adja ki Gobineau összes művét németül. A franciák a huszadik század elején figyeltek fel rá, hogy egy honfitársuk divatos lett akkori nagy ellenségük országában; Kuncz akár már Párizsban is hallhatott róla. Korántsem állt egyedül azzal, hogy nagyra értékelte Gobineau látásmódját és írásművészetét: Párizsban olyan figyelemre méltó nevek ismerték fel a *A renaissance* – és több kitűnő novella, útirajz stb. – szerzőjének írói kiválóságát, mint Marcel Proust, Robert Dreyfus, Romain Rolland, Jacques de Lacretelle, és persze nem egy, szélsőjobb felé orientálódó személyiség is, mint Vacher de Lapouge. Világos azonban, hogy Kuncz helye az első kategória közelében található a Gobineau-befogadás történetében.

Ha sokáig időztem a Gobineau-fordításnál, azért van, mert Kuncz maga is érezhető súlyt helyezett rá, hogy segítsen integrálni Gobineau-t a magyar kultúrába. Mint tudjuk, ez idő szerint kudarcot vallott, bár ezt nem láthatta előre: a Gobineau-recepció totális kisiklását, ilyen szempontból szerencsés-jére, ő már nem érte meg.

A második párost Tristan Bernard és Pierre Benoît regényei alkotják: ezekre utal Pomogáts Béla, amikor „bestsellereket” emleget a fordítások között.²⁸ Mindkét mű a francia-német viszony érzelmes-kalandos „megregényesítése”, tizenkilencedik századi ízű miliőben, a háborút megelőző utolsó békeidőbe helyezve. Hatásukat fokozta a világháborúhoz kapcsolódó kulturális törés és frusztráció.²⁹ A két szerző egyébként rendkívül ismert volt

anyagára épül: a különböző rasszokról és kultúrákról igazából akkoriban vettek komolyabban tudomást, a világ feltérképezése még zajlott, és Európa éppen a kezdetén járt a nagy gyarmatbirodalmak kiépítésének. Noha szerzője tudományos elméletként mutatta be, valójában inkább az emberiség teljes történelmét átfogó vízióról van szó, amelyben közismert módon a fehérbőrű árja „faj” játssza a hős, a szervező, a kultúrateremtő szerepét, míg más rasszok képviselői többé-kevésbé alárendelt szerepet játszanak. – Jean Gaulmier fogalmazása szerint: „A fajelmélet Gobineau-nál nem valamely politikai program alapjául szolgáló doktrína, hanem a történelem margóján folytatott álmodozás.” (*L'inégalité des races n'est pas chez Gobineau une doctrine génératrice d'action politique, mais une rêverie en marge de l'histoire universelle.*) GAULMIER, Jean, *Dossier Gobineau*, Romantisme, 1982/37. (Différences), 86.

²⁸ „az inflációs idők nehéz viszonyai között néhány bestseller fordítását is elvállalja.” POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kolozsvár, Kriterion, 2001., 80. [Kriterion Közelképek]

²⁹ Úgy tűnik a franciáknak nehéz volt még utólag is leküzdeniük a németekkel szembeni szerepavarukat az első világháborút megelőző időkben. Különös módon mindkét mű főhőse egy-egy szegénysorsú párizsi fiatalember, aki fiktív német (vagy ahhoz megtévesztésig hasonlító) uralkodó család intim ügyeibe keveredik, mint házitánító, ill. mint

a századelőn: a humorista-író Bernard könnyed bohózatai révén jelen volt a magyar színházakban is; a ma már alig olvasott Benoît pedig igazi „minőségi bestseller”-szerző, később akadémikus, aki a század első harmadában nagy hatással fogalmazta meg a kitáruló világgal szembenező nyugati férfi „öröknek” feltüntetett nő-komplexusát. Ha Kuncz sajátos nő-élményére gondolunk, úgy azt kell hinnünk, hogy ő maga volt az ideális magyarországi olvasója az általa lefordított *Koenigsmark*-regénynek, melyet annyira fontosnak érzett, hogy később az *Ellenzék* hasábjain is leköszölte. Bernard-nál a világ patriarchális, míg Benoît-nál vagy matriarchális, vagy a patriarchalizmussal dacolóan „feminista”: Kuncz a neki tetsző „szívintelligens” hős történetét látta benne.³⁰

Harmadik szerzőpárunk Guy de Maupassant és Joseph Kessel. Mindketten novellistaként vannak jelen a listán: Maupassant-nak egy egész novella-kötetét megkapta Kuncz, Kesseltől saját maga válogatta be az *Ellenzék*be azt a két rövid írást, amit le is fordított. Meglepő módon ők is lényegében bestseller-szerzők a húszas évek Budapestjén, bár ma egészen másképp gondolunk rájuk. Maupassant a mi számunkra a 19. századi francia nagyvárosi és normandiai élet éles szemű ábrázolója, egyben egyfajta kvintesszenciája a „franciás” prózastílusnak; hajdan viszont nehezen fogadták el azt, hogy nagy író egyáltalán. Ebben élen jártak maguk a franciák, akik Maupassant-t komolytalannak tartották. Kosztolányi viszont az Athenaeum kiadó³¹ Maupassant-életműsorozatához írt előszavában természetesen a legnagyobbak egyikéként jelöli ki a helyét.

Az Athenaeum harminc kötetre rúgó sorozatában vesz tehát részt Kuncz,³² bár nem a legfontosabb művek egyikét kapja, de lehetősége van képességei csillogtatására. Fordítása olvastán az érzésünk felemás: vannak gördülékenyen megoldott, szép részek, de sok helyen nem éri a szöveg belső ritmusát, tónus-váltásainak igazi valőrjeit. Ráadásul Kuncz nyelvezete, mondat szerkesztése is sokszor hat ódivatúan – míg kortársai közül Lányi Viktor, Tóth

magántitkár.

³⁰ *Szívintelligencia* című esszéje többek közt a férfúi önzés és az intellektualizmust nélkülöző szerelmi élet ellen íródott, melyek egyfajta érzelmi civilizálatlanság megjelenési formái. KUNCZ Aladár, *Szívintelligencia*, *Nyugat*, 1911. október 16.

³¹ Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. számos *Nyugat*-beli szerzőnek életmű-kiadója volt. A kérdéses időszakban Miklós Andor tulajdonos és Mikes Lajos szerkesztő személyén keresztül összekapcsolódott az *Est*-konszernnel is.

³² A fordításra 1921-ben kötött szerződést, ám az csak 1925-ben jelent meg. Ennek pontos okáról jelenleg csak találgatni tudunk; sajnos nem tudjuk azt sem, hogy a négy esztendő folyamán mikor, mennyit dolgozott Kuncz a Maupassant-fordításon.

Árpád, sőt néha még Laczkó Géza fordításai is természetes részei a ma kiadott antológiáknak, addig Kuncz fordítása felett érezhetően eljárt az idő. Olyan érzés olvasni, mint a *Felleg a város felett*³³: nem érezzük pontosan annak a kevert stílusnak a hatásmechanizmusát, amivel Kuncz a regényében él. A novelláknál mintha ő sem érezné mindig Maupassant stílusát, ezt a nagyon kiegyensúlyozott, inherensen esztétikus, gazdaságos és pontos stílust, melynek e tulajdonságai éppen a különböző regiszterek kontrasztjánál érezhetőek legerősebben. Saját beszédmódján belül Kuncz magabiztosan kezeli a családi és társasági helyzetek leírásait, de furcsán megbicsaklik, amikor a népi alakokat kellene elegánsan a szöveg világába illeszteni. Hogy Kuncz e fogyatékosága összefügg a modern magyar prózairodalom közismert realizmus-hiányával, az valószínű – ám mivel éppen a húszas évektől már érezhetően elmozdult e pontról az irodalmunk, a jelenség csak még szembeutóbbá teszi a kuncz-i irodalmi nyelv-ideál múltban gyökeresét.

Kesselről mint egzotikus történetek, riportregények szerzőjéről emlékszünk meg, és mint arról, aki a francia ellenállás tagjaként később megírta a *Francia partizánindulót*³⁴. A francia alkotó nagy utazó, sőt egyenesen utazó riporter, aki házhoz szállítja a világtörténelmet. A mozgalmas életű, litván-orosz zsidó származású Kessel 1922-ben közli a *Véres pusztát*³⁵ című elbeszélés-gyűjteményét, amelyet a mai napig újra kiadnak. Ez a mű alapozza meg utazó riporter „imidsét”, noha a valóságban nem járt a szövegekben leírt helyeken, a jeleneteket hallomásból jegyezte le. Expressziven megírt, igen intenzív élmények, melyekben torokszorítóan összegződnek az emberi nyomorúság képei; a gonoszság és lelki romlottság, másfelől az emberi szolidaritás ábrázolásai váltják egymást drámai gyorsasággal – márpedig e motívumok a fogság-élmény óta Kuncz belső élményvilágához, sőt világ- és emberképének mély rétegeihez tartoztak. Az sem volt ellenére, hogy Kessel felettébb kedvezőtlen, mondhatni borzalmas képet fest a szovjet-oroszországi viszonyokról. – valószínűen éppen ez volt a másik ok, amiért lefordította, és beillesztette a saját lapjába. Fordítása eléggé meggyőző: az adott stíluson belül mondatai egyenletesen és kifejezően adják vissza sötét tónusú tárgyukat.

33 A regény új kiadása: Kuncz Aladár, *Felleg a város felett*, szerk. JUHÁSZ Andrea, Kolozsvár-Bp., Kriterion-Országos Széchényi Könyvtár, 2016. [Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái III.]

34 *Le chant des partisans* – Szövegét Kessel saját unokaöccsével, a szintén igen jónevű író Maurice Druonnal együtt jegyzi (1943).

35 Jerfy Adolf 1926-os fordításának a magyar címét használva.

Anatole France és Marcel Proust az utolsó két, egymás mellé rendelt szerző. A „maradék-elv” folytán kerülnek össze, de azért is, mert a korban mindketten óriási hírnévnek örvendtek. Némileg pikáns helyzetet az teremt France-szal kapcsolatban, hogy 1922-ben összes műveit (*opera omnia*) indexre helyezték a Vatikánban, ami sem a korabeli ún. keresztény kurzussal, sem a köztudottan hívó katolikus Kuncz személyével nem tűnik teljesen összeegyeztethetőnek. A Genius Kiadó vélhetően érezte az üzleti lehetőséget a botránykővé lett világhírű humanista szelíd és nosztalgikus hangvételű gyermekkori emlékeinek kiadásában, amivel talán a France-jelenség „megszelídítését” is célul tűzték ki. A pedagógus-gyerek és tanár Kuncznak már csak azért is öröme telhetett a fordításban, mert a mű számos jelenete kötődik iskolai élményekhez, hangulatokhoz és helyzetekhez.

Ha valakiről, úgy Proustról az emlékezés és lélekelemzés jutnak eszünkbe: Kuncz számára alapvetően fontos kategóriák. Fontos megjegyezni, hogy a jelek szerint éppen Kuncz most tárgyalt fordítása az első Proust-szöveg, ami magyar nyelven megjelent.³⁶ A fiatal Proust novellája – egy, a szerelmét szabadon megélni nem tudó, anyja előtt érzett szégyenérzése miatt öngyilkosságba menekülő úriéany naplószerű búcsúja az élettől – a lélekelemző próza fordítására ad lehetőséget Kuncznak, aki nemcsak hogy egyre intenzívebben foglalkozik ekkor (1928-ban) a *Fekete kolostor* létrehozásának tervével, de hozzá is kezdett a megvalósításához.³⁷ Fordítása kiegyensúlyozott és érzékeny, bár ezt a szöveget is tizenkilencedik századi nyelvezet övezi.

***

Kuncz Aladár nem csekély mennyiségű, igényes műfordításainak ma egyikét sem olvassuk. Az irodalomtörténetet azonban elsőrendű információkkal láthatják el Kuncz, a saját artisztikus próza-ideálján dolgozó „doctus” „homme de lettres” műhelyének működésével kapcsolatban.

36 Ténylegesen a magyar nyelvű Proust-recepció fontos pillanata ez az elméletben – ámde joggal nem szerepel a két világháború közötti magyarországi Proust-recepciót feldolgozó tanulmányban, tekintve, hogy Kolozsváron jelent meg... Lásd KARAFIÁTH Judit, *Az eltűnt Proust-kultusz nyomában* (Proust kultusza Magyarországon a két háború között), *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1990/ 3., 377–386. Éppen Karafiáthtól tudjuk ugyanakkor, hogy hatalmas érdeklődés és várakozás volt Prousttal kapcsolatban pl. a *Nyugat* berkeiben, akikkel Kuncz mindenkor szoros kapcsolatot tartott fenn.

37 Erről unokahúgának, Máthé-Szabó Magdának számol be 1928. februári dátumú levelében. *Kuncz Aladár kéziratok. Jancsó Elemér hagyaték*, OSZK Kézirattár, Fond 399.

Melléklet

Kuncz Aladár Műfordításai

megj. éve	szerző, cím,	műfaj, kiadó, terjedelem	eredeti mű adatai	utóközlések, párhuzamos kiadások más fordítóktól
1921	Arthur (comte de) GOBINEAU: A renaissance	„történelmi jelenetek” Genius 418 oldal	La renaissance, 1877	Franklin, 1904. Kisfaludy Társ., 1904. (ford. Székely István) új kiad. Lampel, 1922. Franklin, 1926. Rózsavölgyi, 1921. (ford. Wisingerné Mohr Margit, Nyireő Éva és Wildner Ödön)
1921	Tristan BERNARD, Államtitkok	regény Athenaeum 158 oldal	Secrets d'Etat, 1908	
1922	Pierre BENOÎT: Királyasszony szeretője	regény Genius 258 oldal	Koenigsmark, 1918	2.kiad., 1924. 3.kiad., 1926. (?) „Koenigsmark” címen <i>Ellenzék</i> , 1924. május 9. – szeptember 12. 19 folytatásban
1922	Hyppolite TAINE: Napoleon	portré-tanulmány Kultúra 172 oldal	Napoléon Bonaparte (Histoire de la France contemporaine, vol. 3: Le régime moderne) – 1891-1893	Bonaparte Napoleon ford. Baglyasi Béla. Athenaeum, 1919.

1923	Anatole FRANCE: Virágzó élet	önéletrajz Genius 225 oldal	La vie en fleur, 1922	Virágfakadás ford. Szini Gyula Kultúra. Bp. 1921. Virágzó élet ford. Ignác Rózsa Európa, 1960.
1924	Joseph KESSEL: A pétervári piacon (Szemégtödör; A zsidóház hóhér) A két őrült	<i>Ellenzék</i> Kolozsvár	Au marché (La poubelle; Le bourreau fripier) Les deux fous in: La steppe rouge Gallimard, 1922	A véres pusztá, ford. Jery Adolf, Pantheon, Bp. 1926.
1925	Guy de MAUPASSANT: Parent úr	novelláskötet Athenaeum, ó 196 oldal	Monsieur Parent, Paul Ollendorf éd., 1885	„A másik gyermeke” címen válogatás, <i>Brassói Lapok</i> , 1925. „A számadás órája” címen válogatás Bp. 1948.
1928	Marcel PROUST: Fiatal lány vallomása	novella <i>Erdélyi Helikon</i> , 1928/I., 22–29. 8 oldal, 24457 'n'	La confession d'une jeune fille, (in: Les Plaisirs et les Jours) Calmann-Lévy, 1896	

